ISSN 1300-4158

AYLIK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ • YIL: 9 • EYLÜL '99 • 750.000 TL. (KDV DAHİL)

insancıl 107

...Marmara depreminde yitirdiğimiz insanların acısıyla kahrolduk. İnsanlığın ve İnsancıl okurlarının başı sağolsun.

- İNSANCIL ATÖLYESİ AÇILIYOR
- DÜNYA CAN YÜCEL'SİZ KALDI
- BUGÜNKÜ DÜNYA DÜZENİ KONUSUNDA KENDİMLE KONUŞMA
- DİL - KÜLTÜR BAĞLAMINDA DİN
- OYUNCULUK EĞİTİMİ TARTIŞMALARI
- MÜZİK KAVRAMALARI! KİME? NEDEN? NİÇİN?

İÇİNDEKİLER

Afşar TİMUÇİN	BUGÜNKÜ DÜNYA DÜZENİ KONUSUNDA KENDİMLE KONUŞMA	5
Hasan AYDIN	DİL-KÜLTÜR BAĞLAMINDA DİN	9
Mehmet ESATOĞLU	OYUNCULUK EĞİTİMİ TARTIŞMALARI	14
Neşe BARAN	ADSIZ (ŞİİR)	17
Züleyha RENK	SANAT ÜLKESİ	18
B.ÜSTÜN, K.KÖSEOĞLU, H.ŞAHİN	TARİH ÖNCESİNDE İNSAN	19
Ş.Avni ÖLEZ	SÜRGÜN ALTIGEN (ŞİİR)	28
Kürşad KIZILTUĞ	TEMİZLİK KÜLTÜRÜ (1)	29
İlhan BÜYÜKCEBECİ	RANZAM TANIĞIM OLSUN KI (ŞİİR)	38
Server ACİM	MÜZİK KAVRAMLARI! KİME? NEDEN? NIÇİN?	39
Berrin TAŞ	SAÇLARIM AĞARDI GECEDE	40
Ekrem ATAER	KONSERVATUVARLARI RAHAT BIRAKIN	41
Asım GÖNEN	GECENİN KÜPELERİ (ŞİİR)	42
Adviye AZMAZ	IYI KI DOĞDU(N) DOLLY...	43
Günel ALTINTAŞ	FINDIK KIRAN SÖZLER:3'TEN	49
Mehmet Z.BAYAR	SIDIKLI KONTES (ŞİİR)	50
İsmet ALICI	NEREYE GİTTİ O KUŞLAR... ÇOCUKLAR	51
Mehmet ÇAVAŞ	ŞENLIKTEN ŞENLIĞE KOŞARKEN	53
İlter TUNÇER	MEVSİMLER (ŞİİR)	54
H.Tuğrul ATASOY	ZEN DÜŞÜNCESİ ÜZERİNE	55
Hazan SUADİYE	KALBUR (ÖYKÜ)	58
İdris ATMACA	İZDÜŞÜM (ŞİİR)	61
Cengiz GÜNDOĞDU	YILDIZ GÜNCESİ	62
Ayhan ERGÜN	YENDİM AYIŞIĞININ HIRSIZLIĞINI (ŞİİR)	64

İnsancıl'a gönderilen ürünler geri verilmez

Sahibi
BERRİN TAŞ

Kurum Yazmanı
ŞADİYE GÜLE

Kapak Tasarımı
YUSUF ASLAN

Genel Yayın Yönetmeni
CENGİZ GÜNDOĞDU

Sanat Danışmanı
MEHMET ESATOĞLU

Ofset Hazırlık
DENİZ SARAÇ

Yazı İşleri Sorumlusu
YILMAZ ELMAS

Kapak Fotoğrafı
FEVZİ ALİ

Baskı
ILICAK MATBAASI

Adres: İstiklal Cad. İpek Sok. No.10 Zafer Han Beyoğlu-İstanbul Tel./Fax: (0212) 249 80 19
Atölye Adres: İstiklal Cad. Mustafa Katip Çelebi Mah. Tel Sk. No.20/4 Beyoğlu - İstanbul
İlan Koşulları: Arka kapak (Renkli) 150 milyon TL. Arka Kapak (iç) 140 milyon TL.
İç sayfalar 130 milyon TL. Kutu ila (5 cm.x5cm.) 20 milyon TL.

ABONE KOŞULLARI **ISSN 1300-4158**

Yurtiçi yıllık abone bedeli: 9.000.000 TL.
Yurtiçi ödemeler için
Yaşarbank Bayrampaşa-İstanbul Hesap No.148 6002323-6
T.İş Bankası Cağaloğlu-İstanbul Hesap No. 1095 437905
Posta Çeki: 666043

Yurtdışı yıllık abone bedeli: 225 DM. ya da 125 $
Yurtdışı ödemeler için
T.İş Bankası Ataköy-İstanbul 1137 30100317 9305 (Mark Hesabı)
Yaşarbank Bayrampaşa-İstanbul 6101756/6 (Dolar Hesabı)

Ödemeler Berrin TAŞ adına yapılacaktır.

İNSANCIL ATÖLYESİ AÇILIYOR

1999 GÜZ DÖNEMİ SEMİNERLERİ

● FELSEFE
● EDEBİYAT (Şiir, Öykü, Eser Çözümlemesi, Birlikte Okuma)
● İDEOLOJİ- GÜNLÜK HAYAT
● MÜZİKSEL FORMASYONLAR SEMİNERİ

***

● TİYATRO (Sahne Çalışmaları, Tiyatro Tarihi, Oyunculuk Tekniği, Estetik)

***

● MÜZİK ATÖLYESİ (Ses ve Nota Eğitimi, Koro Çalışması)

KAYITLAR 1 EYLÜL'DE,
SEMİNERLER 4 EKİM'DE
başlıyor.

Başvuru Adresi: İnsancıl Dergisi, İstiklal Cad. İpek Sokak, Zafer Han No.10 Kat.1 Beyoğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 249 80 19

İNSANCIL ATÖLYESİ AÇILIYOR!

Son bir kaç sayıdır okurlarımıza yaptığımız "kıpırda", "ayağa kalk" çağrılarımız ete kemiğe bürünmeye başladı. Dergimizin çeperinde yeralan okurlar harekete geçerek önümüze dikilen sorunlara karşı bizimle kolkola girdiler. Geçtiğimiz aylarda Cağaloğlu'ndan Beyoğlu'ndaki yeni yerimize taşınma sürecinde kimi emeğiyle, kimi maddi desteğiyle kimi de bilgileri ve becerileriyle yanımızda yer aldı. Bu dayanışma sırasında birçok okur birbirini yeniden tanıdı.

Bu büyük dayanışmanın verdiği güçle bizler de okurlarımızla buluşabileceğimiz, onlarla birlikte kültürel sanatsal çalışmalar üretebileceğimiz, onlarla karşılıklı bilgilerimizi paylaşabileceğimiz bir alan varediyoruz. İnsancıl Atölyesi Eylül ayında örgütlenerek 1 Ekim'den itibaren kapılarını açıyor.

Önce size böyle bir alanı varetmek üzere neden kolları sıvadığımızı anlatalım.

100. sayıyı ardında bırakan İnsancıl Dergisi çıktığı ilk günden bugüne okuru ile hep canlı, sıcak ilişkiler kurmaya çalıştı. Okurdan kopuk, bir büroya sıkışmış, dışa kapalı, üç, beş kişinin çıkardığı bir dergi olmak yerine, okuru ile sürekli yüzyüze gelmeye çalışan onun eleştiri ve önerileri ışığında dünden bugüne ilerleyen İnsancıl Dergisi şimdi de aynı perspektifle bir atölye varediyor.

Bugün gerek politik gerekse kültür sanat alanında yeni bir atılıma gereksinim var. Okuyan, yazan, düşünen üreten militan bir kitle olamadıkça karşımıza çıkan engellere karşı kalıcı çözümler üretemiyoruz. Politika ve kültür sanat alanından başlayarak her yanda gündemin ön sırasına oturacak atılımlara, projelere gereksinim var.

İnsancıl Atölyesi okurun buluşacağı, felsefeden, kültür sanata her konuda bilgi, görgü alışverişinin yapılacağı bir alan olacaktır.

Bilgilenmenin yanısıra sanatsal çalışmalar üretenlere de bir mekan yaratmaya çalışıyoruz.

Bu perspektif ışığında 1 Ekim'den itibaren Afşar Timuçin, Cengiz Gündoğdu, Ekrem Ataer, Berrin Taş, Server Acim, Tevfik Taş ve Mehmet Esatoğlu'nun yönlendiriciliğinde seminerlere başlıyoruz.

Amatör Tiyatro toplulukları ise önümüzdeki kış sizlere sunulmak üzere üç ayrı oyunun provalarını gerçekleştireceklerdir.

Atölyemiz sisteme muhalif bir çizgide bilim, sanat, felsefe üretmek isteyen herkese kapıları açık bir üretim alanıdır. Atölyemiz sistem tarafından ilişkileri koparılmış ve belli bir buluşma alanından yoksun düşünürlerin, sanat insanlarının buluşma mekanıdır.

Tüm okurlarımızı bu çabaya katılmaya ve onu zenginleştirmeye çağırıyoruz.

Kıpır, kıpır ayağa kalkmış bir okur kitlesiyle yeni bir yüz sayıya, yeni bir yüzyıla!

DEPREM OLDU HÂLÂ SAĞIZ!

Sıcak bir Ağustos gecesi sert bir sarsıntıyla uyandık. Yüzlerle başlayan, onbinleri aşan ölü sayısı ve aynı hızla yayılan yöneticilerin yalanlarıyla günler geçti. Mucize kabilinden kurtulanlar oldu, ihmalden ölenlerin ise sayısı bilinmiyor. Deprem sonunda mucize kabilinden yaşadığımızı bir kez daha anladık.

İNSANCIL

İNSANCIL TAŞINDI!

Yeni Adres: **İstiklal Cad. İpek Sokak. Zafer Han. No.10 Kat. 1 Beyoğlu İstanbul**

Telefon - Fax: 0212 249 80 19

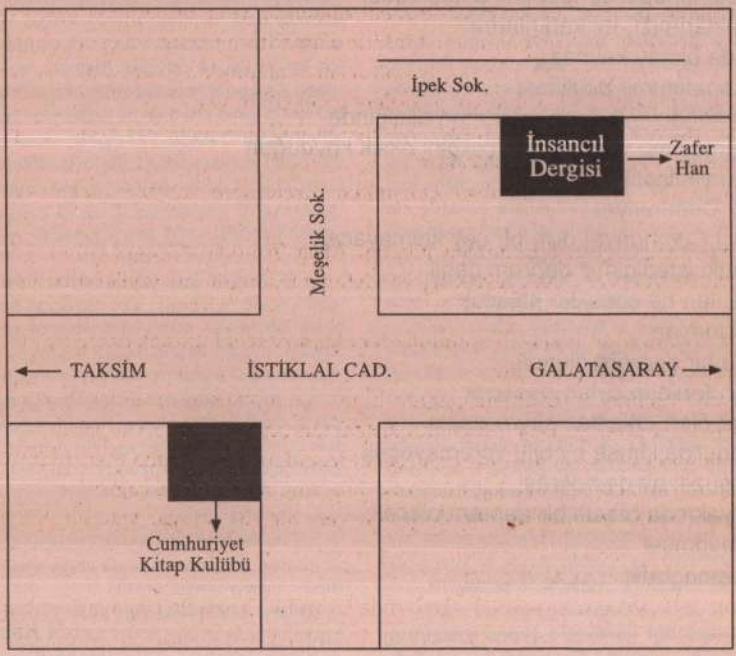

Dünya Can YÜCEL'siz kaldı!

Geçtiğimiz ay değerli ozan Can Yücel'i yitirdik. Bir süredir kanser hastalığı ile boğuşan Yücel yaşarken de ölüme yaklaştığı günlerde de gerek ürettikleriyle gerekse davranışlarıyla unutulmayacak izler bırakmış bir sanatçı. Can Yücel'in şiiri ve sanata yaklaşımı konusunda önümüzdeki günlerde kuşkusuz pek çok şey söylenecek ve yazılacak biz kendisini yine geçtiğimiz ay yaşadığımız deprem katliamına denk düşen, bilinmeyen bir şiiriyle selamlıyoruz.

Debelen debelen debelen
Debelenin arkadaş
Çünkü deprem geliyor
7-8 şiddetinde bir deprem
Konstantinopol'de İstanbul'u mahveder
Çocuklarımızı, ev kadınlarını
Ortada birşey kalmaz
Bu konutlanma politikası
Gecekonduları bozup apartman diktiğinde
Çimentosunu vermediğin, çeliğini eksik koyduğun
Hepsi yıkılacak
İkinci Cumhuriyet
Birinci Cumhuriyet diye bir şey kalmayacak
Halbuki istediğimiz deprem değil
O zaman ne çocuklar kalacak
Ne kadınlar
Böyle bir deprem olunca
Bütün fertlerin oyları düşecek
Arada ölen erkekleri saymazsak
İstanbul'da kimse oy bile veremeyecek
Çok güzel bir demokrasi
Çok yakında büyük bir deprem olacak
Ya devrimsel
Ya sismografik

4 Kasım 1993
İstanbul, saat.23.23

BUGÜNKÜ DÜNYA DÜZENİ KONUSUNDA KENDİMLE KONUŞMA

Afşar TİMUÇİN

- Ne dersin, burjuva uygarlığı dağılıyor mu?

- Yaşam dönüşüyor. Belli ki sermayeci düzen bunalıma girdi. Sermayeciliğin açmadan solduğu azgelişmiş ülkelerde bunalım daha derinden duyuluyor. Oysa bunalım daha çok gelişmiş ülkelerde yaşanmaktadır. Bunalımın en büyük belirtisini *kültür düzeyindeki kısırlık* veriyor. İnsanlık yeni yaşam biçimlerini gereksinecek, bu kesin.

- Bunalımın nedeni ne sence?

- Yaşamın özelliği bu: durmadan dönüşüyor, bir biçimden bir biçime giriyor. Verimini kısırlıklardan alıyor, dar alanlardan geniş alanlara, sonra geniş alanlardan dar alanlara geçiyor. Ancak, daha somut düzeyde düşünürsek, bunalımın başlıca nedeni bireyi özgür olmaktan ya da hatta birey olmaktan çıkaran koşullardır. Bugünün düzeni Ortaçağ'ın düzenini düşündürmüyor mu? Çalışmaktan başka bir şey yapamayan bağımlılanmış ya da kötü biçimde toplumsallaşmış birey. Düşünmeyen birey, tartışmayan birey, yabancılaşmış birey, yapayalnız birey.

- Sermayeci düzen özgürlükçü değil mi?

- Kendine sorarsan öyle. Sermaye düzeni başlangıçta tüm atılganlıkları içinde özgürlüğü insan için tek temel yaşam koşulu olarak görüyor gibiydi. Ancak bu düzen içinde sermayeciyle üretenin hakları çelişince işler değişti. Sermayeci düzen, kendisini başlangıçta iyiyden iyiye korumuş, sarmış sarmalamış, kanatları altında besleyip büyütmüş olan mutlakyönetime karşı çıkarken onu özgürlükleri yoketmekle suçluyordu. Kendisi de egemen olur olmaz...

- ... özgürlüklerin üstüne gitti, diyeceksin?

- Evet. Öyle yaptı. Oysa insanlık bir yandan da özgür olmanın tadını çoktan almış gibiydi. Kant, düşünce özgürlüğünün karşısına hukuk baskısı çıkıyor, diye yakınıyordu. Bizim gibi düşünenlerle birlikte düşünme hakkına sahip olmadığımız zaman, bu düşüncelerimizi açık açık ortaya koyamadığımız zaman iyi düşünebilir miydik, sağlıklı düşünebilir miydik? Kant düşünce özgürlüğünü düşündüklerini açık açık söyleyebilmek olarak alıyor, onu tüm kötülüklerin panzehiri olarak görüyordu.

- Aydınlar ya da düşünürler bu yolda yeterince çaba gösterdiler mi?

- XIX. yüzyıl aydınları göstermelik özgürlüklerin yerine adaletli bir özgürlük düzeninin getirilebilmesi için çok çalıştılar. Bu yolda pekçok şeyin yaşama geçirilmesine katkıda bulunmuş olduklarını unutmayalım onların. Onlar, evet, çok çaba gösterdiler ve böylece sermayeci düzenin kendini azçok onarmasını sağladılar. Ne var ki adaletli bir özgürlük düzenini kurmak yolundaki çabalarla elde edilmiş olan bir takım haklar sermayeci yaşamı yeniden verimli kılmaya yetmedi. Birey gene eski zamanlarda olduğu gibi kötü biçimde toplumsallaşmaya doğru gitti, tüm özgür birey masallarına karşın birey olma şansını yeniden elden kaçırdı. Topluma tam anlamında bağımlı kılınmış bir kişinin insan olma yolunda büyük boyutlarda düşünce ve eylem üretebileceğini düşünmek çocukluk olur.

- Demek ki bugünün bireyi kendisini sıkı sıkıya dış dünyaya bağlayan ve onu kendisi olmaktan çıkaran koşulların içinde yaşıyor?

- Evet, öyle. Enaz sekiz saat iş. Gerektiğinde fazla mesai ya da ek iş. Bazen angarya düzeyinde karşılıksız emek. Aşırı tüketime kışkırtılmış olarak boşluğa dönük yaşam. Bilincin kendi çevresinde dönüp durmasıyla oluşan düşünce boşluğu. Kültür gereksiniminin oyalanmaya ya da eğlenmeye indirgenmesi. İnsanlaşma yolunda tam bir isteksizlik. Kabuk değerlerle yetinme. Bugün karşısında ilgisizlik ve yarın diye bir sorunu olmama, yarına açılan yolların tümüyle kapatılmış olması. Sonsuz çıkar kavgaları içinde gittikçe yoksullaşma...

- Bir yanda da korkunç bir kazanma telaşı.

- Artık paranın gücü belirleyicidir. ***"Bir burjuva görüşlere sahip olabilmek için zengin olmalıdır"*** der H. Monnier. Bu, insanın ancak parası kadar konuşabileceği gerçeğini anlatır bize.

- Belki biliyorsun, daha XVIII. yüzyılda Voltaire ne demişti? ***"Bilgili kılınması gereken elişçisi***

değildir, bilgili kılınması gereken burjuvadır, kentlerde oturan insandır."

- Kentlerde oturan insana para kazandıracak kadar bilgili olmak yetti bir zaman sonra. Ondan sonra her şey para kazanmaya göre ayarlandı. Burjuva insanı zaman zaman kendisini çok ağır eleştirmiştir. Chamfort ***"Burjuvalar gülünç bir kendini beğenmişlikle kızlarını nitelikli insanların toprağına gübre yaparlar"*** der. Tarihte sanırım hiçbir insan sınıfını bu kadar ağır eleştirmemiştir.

- Belli ki burjuva aydınları içinde bulundukları sınıfın basitliklerinden ve kabasabalıklarından sıkılıyorlar hatta utanıyorlar?

- En ağır eleştirileri de Flaubert yapmadı mı! Ne diyordu? ***"Her burjuva, gençliğinin ateşiyle, bir gün, bir dakika olsun, çok büyük tutkulara, büyük girişimlere yetenekli olduğuna inanır. En sıradan burjuva bile sultanlar görür düşünde; her noter kendinde bir şairin kalıntılarını taşır."***

- Daha ağır bir sözü var Flaubert'in, onu söylesene...

- "Demokrasinin tüm düşü proletaryayı burjuva aptallığı düzeyine yükseltmektir. Bu düş büyük ölçüde gerçekleşmiştir."

- Romancılar, şairler, tüm sanatçılar bu aptallıkları anlattılar, değil mi?

- Çağımızın başlarında çöken sınıfın yani soyluluğun düştüğü durumlar ilginç ve hatta gülünçtü. Bir yandan Shakespeare bir yandan Molière bu çöküntüden pekçok işe yarar şey topladılar. Sonra burjuvanın gülünçlükleri başladı. Sonra, sanata konu olan bu bunalım, yavaş yavaş sanatı sarmaya başladı. Ahlakı bozuk bir sanatçı kitlesi, bu kitlenin içinde ahlakı bozuk bir edebiyatçı kitlesi oluştu. ***"Edebiyatın tüm ahlaki bunalımları burjuvalığın ahlaki bunalımlarıdır"*** der C.-L.Philippe.

- Bu bana birden ödev ahlakını çağrıştırdı.

- Evet, ödev ahlakı gerçek anlamda evrensel boyutlarda alındığı zaman gerçek insan ahlakıdır. Ama birilerinin ödevleri var da başka birilerinin ödevleri yoksa, birileri bir şeyden yükümlüyken öbürleri değillerse, o zaman ödev ahlakından nasıl sözedebiliriz? O zaman biz de zorunlu olarak Kant'dan özür dileyip V. Larbaud gibi şöyle söyleyeceğiz: ***"Ödev, burjuvanın kendi ahlak bozukluğuna verdiği addır."***

- Öyleyse felsefe ve sanat burjuva ideolojisi içinde gerçek anlamda bir insan araştırması olma niteliğini pek de kazanamıyor?

- Kurulu düzene çöreklenmiş sanatçı kendi esenliği adına her türlü yalanı söyleyebilir bence. Bu yüzden Baudelaire şunu söylerken çok haklıdır: ***"Burjuvadan bin kere daha tehlikeli bir şey vardır, o da burjuva sanatçısıdır."***

- Bu anlamda burjuvanın bir tanımını yapabilir misin?

- En iyisini L.-P.Fargue yapmış. Diyor ki: ***"Kendi güvenliği için kendinden, kavgadan ve aşktan vazgeçen insana burjuva diyorum."*** Sanırım bundan daha güzel bir tanım yapabilmek için çok uğraşmak gerekir.

- Bir de Goncourt kardeşlerin tanımını söylemiştin sen bana?

- Anladım. ***"Bir burjuva hiçbir şey okyanusudur."***

- Pekiyi, bir burjuva ne istiyor, ne bekliyor dünyadan?

- Güç oluşturmak istiyor, baskı gücü oluşturmak istiyor. Kimselerin ulaşamadığı olanaklara ulaşmak istiyor. Hep benim olsun istiyor. Biliyor: o güçlendikçe birilerinin gücü daha da azalacaktır. Bunu istiyor. Maddi olarak güçlü insan olmayı tasarlarken bir takım boş değerlere de gözünü dikiyor. Örneğin şair olmak onun gözünde son derece gülünç bir iştir, ama çok ünlü bir şairle birlikte görünmeye oldukça önem verir. Elbette bu arada ençok tüketici için ençok üreten olmak düşü onların tek düşüdür. ***"Burjuvaların iktisadi ülküsü tüketicilerin sayısını sonsuza kadar çoğaltmaktır"*** der J.B.d'Aurevilly. Şimdi, bizim işimiz burjuva eleştirisi değil. Bizi ilgilendiren bir tek sorun var: insanlık bu verimsiz kavrayış içinde açmaza girdi, bu açmazdan nasıl kurtulacak? Çünkü, yüzyılımız geçmiş iki üç yüzyıla hiç benzemiyor, o tam bir kısırlığın, tam tamına bir verimsizliğin belirtilerini gösteriyor. Sonunda bundan rahatsız olanların başında burjuva aydınları geliyor.

- Rahatsızlar ama yeni bir yaşam biçimini tasarlama konusunda pek de istekli görünmüyorlar?

- Her kurulu düzen çeşitli koşullarla, en başta da yasalarla bağlar insanları. Bir kere kendinize boyunduruk taktırdınız mı artık tarlayı sürmek, hiçbir şey düşünmeden sürmek bir zorunluluk olur. Egemen sınıflar geri kalmış insanlardan korkmazlar, hatta bu insanların insanlıkla ilgili yüce dileklerinden de çekinmezler. Cahil adam önünde sonunda yanlışı oynayacaktır. O zaten korkaktır, dolayısıyla tembeldir. Bu insan nasıl başkaldıracağını da bilmez. O yüzden ondan korkmak aptallıktır. Kurulu düzenler insanlara çeşitli kalıp düşünceler armağan ederler, değişik oyuncaklar gibi. Şöyle bir şey var. Bunu beğenmediniz mi? Öyleyse alın bununla oynayın. Bunu da mı beğenmediniz? Siz de çok şeysiniz yani. Öyleyse size şunu verelim. Bana bak, kırdırma kafanı, anlıyor musun...

- Pekiyi ya o ülküler nerede kaldı? O büyük öngörüler? XVII. yüzyılın o duyarlıkları? XVIII. yüzyılın yeni insana doğru açılışları?

- Bütün düzenler başta verimlidirler, sonra ya-

vaş yavaş verimsiz olmaya başlarlar. Bu da zaten onların yavaş yavaş tükenmekte olduklarını gösterir. Tükeniş evreleri çok uzun sürer, tıpkı başlangıç evreleri gibi. İnsanlık bir köklü dönüşümünü öyle birkaç yılın içinde hayırlısıyla tamamına erdirip çıkmaz. Uzun uzun mayalanmalar, çok uzun çalkalanmalar sözkonusudur. Bir yeniyi giyinirken bir eskiyi üstünden çıkarmak insan için tam bir serüvendir. Sonunu göreceğiz ille diye tutturmanın da bir anlamı yok. İnsan her noktada, aşamanın her noktasında doğru tutum alıp insanlığın gelişimine katkıda bulunmaya bakmalıdır. Bir seçim işi bu. Kimileri gelişen yaşam koşulları karşısında seçimlerini yaparken geriye düşerler, kimileri de ileri yaşam koşullarını gerçekleştirme yoluna girerler. Önemli olan insanlığın gelişimine katkıda bulunabilmeyi sağlayan tutumu alabilmektir.

- Tarihe ayak uydurmak zordur diyebilir miyiz? Bir akışta kimileri olumlu kimileri olumsuz tutum alır...

- Elbette. Ancak burada tarihe ayak uydurmanın güçlüğünden çok tarihsel akıştan yana olmanın çıkarlara ters düşmesi var. Tarihe ayak uydurmak da kolay iş değil: Neyi seçiyoruz ve neyi seçebiliyoruz? İkisi ayrı ey. Merleau-Ponty'nin dediği gibi ***"Direnenlerin onuru da işbirlikçilerin onursuzluğu da tarihin olumsallığını gerektirir, bu olumsallık olmadan siyasette suçlu olmaz, tarihin ussallığı olmadan da ortada yalnızca deliler vardır."***

- Tarihte yanıltıcı belirtiler de var mıdır?

- Olmaz olur mu! Bir de şöyle der Merleau-Ponty: ***"Tarihte bir çeşit aldatıcı büyü vardır. Tarih insanları büyüler, kendine çeker, insanlar tarihin gittiği yönde gittiklerini sanırlar, derken tarih oyunbozanlık eder, bir başka durum olası olduğu ölçüde olaylar yön değiştirir. Tarihin yüzüstü bıraktığı insanlar, onun suç ortaklarından başka bir şey olmadıklarını düşünen insanlar birden onun kendilerine esinlediği cinayetin elebaşıları olurlar."***

- Bugünkü verimsizlik, bugünkü kısırlık nasıl aşılacak?

- XVII. yüzyıl düşüncesi dünyayı değiştirme ya da doğayı değiştirme fikrini getirmişti. Gerçekten o zamandan beri durmadan dünyayı değiştiriyoruz. Eskiler yarargözetmez düşünceyi öne çıkarırken yeniler düşüncede yalnızca yararı öngördüler. Üç dört yüzyıldır yararı tek ölçüt alan düşünce ortamları dünyayı değiştirmek adına bilimde büyük patlamalar gerçekleştirdiler. Sonra bilim geriye çekilerek yerini teknolojiye bıraktı. Teknolojinin birinci planda belirleyici olması dünyanın değiştirilme hızını ve niteliğini artırdı. Bu başdöndürücü gelişim içinde insan kurduğu yeni düzenin tutsağı olmaya doğru gitti. Yeni düzenin mutluluk getirmeyeceğini bize Jean-Jacques Rousseau bildirdi. Ancak öbür aydınlanma düşünürleri dünyanın yeni biçimi karşısında hiç de telaşlı değillerdi. Bilimler ve sanatlar insana mutluluk getirmedi, uygarlığın gelişimi insanı her anlamda mutsuz etti diyen Jean-Jaques Rousseau'nun sorunu bilimle ve sanatla değildi, gelişmekte olan dünya düzeniydi. Aman, diyordu Rousseau, böyle giderse...

- Marx'çı dünya görüşü bu noktada mı kendini ortaya koydu?

- Evet, çünkü gidişteki sıkıntıyı Marx da gördü, onun bu görüyü edinmesinde Rousseau'nun rolü büyük olmalı. Yeni düzeni en ayrıntılı biçimde inceleyen ve eleştiren elbette Marx oldu. Marx hiçbir şey yapmadıysa yeni yabancılaşmış insanın tanımını yaptı. Marx'da yabancılaşma bireyin üretim ilişkileri içinde ürettiği şeye ters düşmesine, giderek kendini şeylerin kölesi durumuna düşmüş duymasına dayanır. Yabancılaşma filozofa göre özel mülkiyetin varlığından gelir. İktisadi alandaki yabancılaşma başka alanlardaki yabancılaşmanın kaynağıdır. Bir nesneyi üretmek işçiye güç kazandırır, ama ürettiği nesneyi başkasına kaptırması ona yabancılaşmışlık duyguları yaşatır. Çünkü bu durumda o nesne işçinin karşısına ***"yabancı bir varlık olarak, üreticisinden bağımsız bir güç olarak"*** çıkacaktır. Böylece üretinin çalışması üretmeyene güç kazandırmış olur. Ürettiği ölçüde ürünüyle büyüyen sermayenin egemenliği altına giren işçi giderek yoksul düşecek, böylece emeğin yabancılaşması gerçekleşmiş olacaktır. Emeğin yabancılaşması emekle sermaye arasında uçurum açılması anlamına gelir. Bu durumda ücretli ***"kendini onaylamaz, kendini yadsır, kendini esenlik içinde duymaz, mutsuz duyar"***, giderek kendini köle olarak görmeye başlar. O artık yabancılaşmış yani bozulmuş bir kişidir: ancak hayvani isteklerini giderdikçe ve çalışmadıkça rahat duyar kendini...

- Bunun için ne yapmak gerekiyor?

- Bunun için herşeyden önce özgürlükçülük yalanını çürütmek, insanın insanı nasıl sömürdüğünü göstermek, buradan bir ***yeni insan***, sömürmeyen ve sömürülmeye karşı çıkan insan, tam anlamında bilinçli insan tasarısı geliştirmek gerekiyor. İnsan bu yeni insana ulaşma yolunda en büyük kavgasını bencilliklere, bayağılıklara, kalıp düşüncelere, boş ussallık gösterilerine, insanı aşağılayan ulusçuluk savlarına karşı verecek...

- İnsanı aşağılayan ulusçuluk savları mı?

- Ulusçuluğu abarttınız mı bir ulusu yüceltirken öbürlerini aşağılamış olursunuz. XV. yüzyıl dolaylarında uluslar birer kültür bütünlükleri olarak birer birer ortaya çıktılar, çağımızın değişik renklerde görünümlerini ortaya koyacak biçimde yanyana geldi-

ler. Boş kafa her güzel şeyi bayağılaştırıyor ve insan için bir yıkım nedeni durumuna getiriyor. Ulusallık bir beğeni zenginliğiydi, bir bakış çeşitliliğiydi, kültür ayrılığı olarak bir özelliklilik kaynağıydı. Geri kalmış bilinçler, özellikle geri kalmış dünya basını başından beri ulusal özellikleri abartıp ulusçulukları körükleyerek insanlara yanlış bilinç aşıladı, böylece uluslararası düşmanlıkları körükleyerek savaşları kışkırttı, sanayi üretiminin canına can kattı, daha çok da silah sanayiini doyurdu. Sermayeci dönemde en büyük kazançlar yüce değerler adına kurulmuş gibi gösterilen tezgahlarda sağlanmıştır. Oysa kurulu düzen açısından tek yüce değer vardır, o da paradır. Bu düzende yoksullar bile anlaşılmaz bir para tutkusuna takılmış durumdadırlar. Örneğin her ayakkabı boyacısının yüreğinde bir zengin işadamı imgesi mışıl mışıl uyur. Bu imge saçmasapan filmlerle zaman zaman parlatılması gereken bir imgedir.

- Kültür ayrılığından, özellikle dil ve değerler ayrılığından kan ya da ırk ayrımcılığına. Öyle değil mi?

- Evet, ulusların belirginleşmesi, ulusal devletlerin ortaya çıkması yoğun bir kültür zenginliğininin verimini ortaya koyacak gibiydi. Başlangıçta öyle oldu. Sonra, gerçekliklerden iyiden iyiye kopuk bir sözde ulusallık bilinci, her yerde yakası açılmadık cahilliklerin ayıbını sessizce örtmek yükümlülüğünü yerine getirme kaygısı içinde, bir toplumun bir başka toplumu ezebilmek yolunda kendi üstünlüğüne inanması alışkanlığına dönüştü. Gerçek ulusallık bilinci dünyaya yetkiyle katılma bilincidir, evrensel insana kültür değerleri çerçevesinde özel toplumsal özelliklerle katılma bilincidir. Ancak böylesi bir ulusallık ruhu üst düzeyde donanmış bir ruhun duygu ve düşünce dünyasına karşılık olabilirdi. Bilinçlerin gündelik bilince indirgendiği yerde ulusallık kavrayışının kaba ulusçuluk çılgınlığına dönüşmesi çok kolaydır.

- Yani, dünyayı yeterince dönüştürdük, biraz da insanı değiştirelim, öyle mi?

- Sanırım dünyayı yeterince değiştirdik, biraz da insanı değiştirelim. Bu hızlı ama pis, bu kolaylıklarla dolu ama çirkin dünya bizim için bir hapisane olmaya doğru gidiyor. Üç beş yüzyıldır uğraşa didine, sömüre sömürüle kurduğumuz bu yeni dünyada hızın da kolaylığın da bir gereklilikten çok çocuksu duyguları karşıladığı kesindir. Nasıl baskıcı hıristiyan ahlakı o ilkel pagan ahlaklarını, o güzelim ahlakları uzun uzun özletmişse, bugünün dünyası da bize daha küçük ama daha dingin, daha sınırlı ama daha mutlu kentleri özletiyor. El değmemiş ormanları, uçsuz bucaksız kırları özletiyor. En önemlisi de, bencilce değil de bilgece insan ve evren araştırması yapan o eskinin çalışkan insanını, özellikle Rönesans'ın o her bilgiye sevinçle kucak açan insanını özletiyor. Demek ki, evet, dünyayı değiştirmekle olmuyor, insanı değiştirmek zorundayız. Şiir heyecanı olmayan insan neye yarar! Kendine mi yarar? Kendine de yaramaz. Bugünün insanı gündelik bilinçle yaşıyor, bu yaşayışıyla öbür türlere iyiden iyiye yaklaşıyor. "Evet" yerine "mö" dese anlamayacak mıyız? Gündelik bilinçle yaşayan insan tarihin dışındaki insandır yani insanlığın dışındaki insandır, yarını olmayan insandır, dünü hiç olmayan insandır. "Mö" diye konuşan kardeşlerimizin dünü ve yarını var mı? Yok, çünkü gereği de yok! Kendi kendinin aptalı olan bugünün insanı iyileşmez cahilliğine pırıltılı giysilerle ya da el kol sallayışlarla, bir takım kalıpsözlerle ya da derin ama boş bakışlarla örtü örtmeye çalışıyor. Doğanın bütün ölçüleriyle bir anıt gibi yarattığı, üstüne insan emeği olan en güzel şeyleri geçirmiş olan şu güzel kız kendinde iki yüz sözcükle konuşan bir cahilliği onurla gezdirmiyor mu? Yedi yaşında yunancayı ve latinceyi söküp on beş yaşında felsefesini temellendirmiş olan bir Leibniz, on bir yaşında sesler üzerine bir inceleme yazan, on iki yaşında Eukleides'in birinci kitabının otuz ikinci önermesini tek başına söken, on sekiz yaşında ilk hesap makinasını icat eden bir Pascal düş bile değil bugün!..

- Dünyayı yeterince değiştirdik...

- Dünyayı yeterince değiştirdik, şimdi kendimizi değiştirmek ve yeni insanı yaratmak zamanıdır. Bu yeni insanı yaratarak sermayeci düzenin öldürücü koşullarından insanları kurtarmak gerekiyor. İnsanın kendini yeniden bulmasını sağlamak gerekiyor. Auguste Comte'un özlediği ve öngördüğü o yeni özverili insanı, kendini insanlığa adamış insanı, kendini başkalarına adayarak mutlu olan, ancak öyle mutlu olabilen insanı oluşturmak gerekiyor. Sanatsız, bilimsiz, felsefesiz kalmış bir dünyada insanı yeniden egemen kılmak gerekiyor.

- İyi ya bu yeni insanı nasıl yaratacağız?

- Önce kendimizde yaratacağız onu. Bu kolay kolay kandırılamayan insanı, bu bencilliklerden tiksinen insanı, dünyada yalnızca bir kişilik yeri olduğuna inanan insanı, bu dünyayı merak eden insanı, bu kendine ve başkalarına saygılı çalışkan insanı önce kendimizde yaratacağız. Siz önce kendinizde yaratın onu, gerisini düşünmeyin. Ama görüyorum ki sizin gözünüz gene başkalarında. Gözünüzü Mehmet beyin suaygırına benzeyen otomobilinden alamıyorsunuz...

- Ben mi?

- Yok canım, şaka ediyorum.

DİL-KÜLTÜR BAĞLAMINDA DİN

Hasan AYDIN

Genel olarak dinler, insanlığın zihinsel ve kültürel evriminin belli aşamalarında, Tanrı'nın sözcüleri olduğunu iddia eden insanlar aracılığıyla ortaya konmuşlardır. Tanrı elçisi ya da peygamber olarak nitelenen bu kimselerin temel söylemleri, Tanrı ile iletişim kurup, O'ndan "öncesiz ve sonrasız", başka bir deyişle "mutlak" bilgiler edindikleri iddiasına dayanmaktadır. Çünkü onlarca Tanrı, zaman ve mekandan bağımsız mutlak bir varlıktır ve mutlak bir bilgiye sahiptir. Buna göre, Tanrı'yla iletişim kuran peygamber, Tanrı'nın mutlak bilgisinde yer alan kimi öğrenileri elde etmekte; bunlar da Tanrı'nın bilgisi gibi, mutlak sayılmaktadır (1). Bu sav çoğu kez doğrudan ya da dolaylı bir biçimde, dinsel bildirilerin herşeyi (olmuş, olan ve olacaklar) "öz olarak içerdiği" türünden bir anlatımla desteklenmeye girilmiştir. Nitekim islam dinsel bildirilerinin temel kaynaklarından birisi olan Kur'anda yansımasını bulan "biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık"(2) ve "sana, kitabı herşeyi açıklayıcı, bir yol gösterici, bir esirgeyici ve müslümanlar için müjde olarak gönderdik" (3) gibi deyişler bunu oldukça yalın bir biçimde örneklendirmektedir.

Din ve dinsel olgulara inançsal bir çerçeveden bakan birisi için, tanrısal esine bağlı olduğu ileri sürülen dinsel bildirilerin mutlaklığı, doğal görünebilir. Ne var ki, konuya kuşkucu ve sorgulayıcı bir zihniyetle yönelen birisi için, durumun hiç de böyle olmayacağı ortadadır. Özellikle kayıtsızlığı, zaman ve mekandan bağımsızlığı ifade eden mutlaklıktan (4), beşeri düzeye indirgenen şeyler için söz etmenin ne derece ussal ya da anlaşılır olduğu sorusu, bu bağlamda oldukça şaşırtıcı görünebilir. Bu nedenle olsa gerek ki, din kurucuları ve din bilginleri, eleştirici, sorgulayıcı ve irdeleyici yönelişlere, günah, küfür vb. kavramlarla karşı koymaya çalışmışlardır (5). Sözgelimi Kur'an, kuşkucu tavır karşısında takındığı olumsuz tutuma ek olarak, sorgulamaya giriş niteliğinde olan soruların önünü kesmek için, "açıklandığında hoşunuza gitmeyecek şeylerden soru sormayın"(6) demektedir.

Biz, dinin dogmatik tutumunu bir kenara bırakıp, dinsel bildirilerin, öncesizliği ve sonrasızlığı savının ne ölçüde tutarlı olduğunu, islam dinsel bildirileri örnekliğinde "dil-kültür ve din ilişkisinden hareketle" tartışmaya çalışacağız. Zira dinler, kurucuları aracılığıyla kendilerini, mutlak bilgi sahibi olduğu iddia edilen Tanrı'ya dayandırsalar da, ortaya koydukları öğrenileri birtakım tarihsel olaylara bağlı olarak açığa vurmaları bir yana, hem beşeri olan dilsel kalıplar içerisinde ortaya koymaktadırlar hem de bir boşluğa değil, belli bir kültürel birikime sahip toplum ya da toplumlara seslenmektedirler (7). Bu durum doğal olarak, "dil-din ve kültür etkileşimini" bir sorun olarak gündeme getirmektedir.

Dil-Kültür İlişkisi ve Din

Bilindiği gibi dil, en genel deyişle, bireysel ve toplumsal yaşamın en önemli iletişim öğesi olarak nitelendirilmektedir (8). Kuşkusuz, dilsel iletişim örgüsünün en temel yapı taşları olan kavramlar, bu kavramların içerimleri ve dilin genel mantıksal yapısı, çoğu kez iletişimin "nesnel ve uzlaşımsal" zeminini oluşturan beşerî nitelikli (yapıntısal) kültür tarafından belirlenmektedir. Dilin kültürelliği, coğrafi özelliklerden etkilenişi, sürekli gelişim içerisinde olan sosyal bir kurum oluşu, beşeri bir mantık ve kimi sınırlılıklar içermesi ve tüm bunların yanında deneysel (tecrübî) temelli oluşu (9), dinsel düşünce ve dinsel bildirilerin mutlaklık savı açısından, önemli sorunlara yol açabilecek bir niteliktedir (10).

Dil herşeyden önce, kendisini iletişim ve anlatım aracı olarak kullanan toplumların kültürünün taşıyıcısı ve aktarım aracıdır. Bu doğaldır; zira dili oluşturan toplumlar, dil aracılığıyla kendi kazanımlarını, bilgi birikimlerini, düşünce ve ideallerini sonraki nesillere aktarmayı ereklemektedirler. Kaldı ki, dildeki kavramların bireyler arası iletişimi ve anlaşmayı sağlamak için, ortak içerimlerinin olması kaçınılmazdır. Bu ortak içerim de, en açık zeminini, ortak bir kültür ve ortak bir yaşam biriminde bulmaktadır. Öte yandan, daha önce de belirttiğimiz gibi, toplumların kendi kültürlerini, içerisinde yaşadıkları doğal ve toplumsal çevreyle girdikleri ilişkiler sonucu oluşturdukları bilinmektedir. Bu nedenle, coğrafi özelliklerin ve bunların etkisini bünyesinde taşıyan yaşam biçimlerinin, insan ve evren anlayışlarının üretim biçimlerinin dildeki sözcük ya da kavramlarda yansımasını bulacağı açıktır. Şu halde dinler, belli bir toplumsal dili iletişim aracı olarak kullanmakla ve belli bir kültürel birikime sahip topluluğa seslenmekle, belli bir kültürü ve o kültürün biçimlendirdiği insan ve evren anlayışıyla, belli bir yaşam biçimini ve tüm bunlara kaynaklık eden bir-

takım toplumsal değerleri, ister istemez bünyesinde barındıracaklardır (11). Sözgelimi; Arap dilinde (İkâl kökünden türetilen ve en nesnel anlatımını "devenin bağlanmasında" ((İkâl el-ba'îr) olduğu gibi, bir şeye bağlanmakta bulan "akıl" kavramının (12), islam dinsel bildirilernideki anlamını, islam öncesi Arapların anlayışlarından ayırmak oldukça güçtür. Nitekim, islam öncesi Arap literatüründe insanları geleneğe bağlayan bir araç olarak nitelenen akıl kavramı, islam dinsel bildirilerinde, geleneğin yerini alan dini öğrenilere bağlayan bir araç olarak görülmektedir (13). Bu durum doğal olarak, islam dinsel bildirilerindeki akıl anlayışının, modern anlamdakı "özgür akıl" anlayışından tamamıyla farklı olduğu sonucuna iletmektedir. İnsanı dini öğrenileri anlamaya ya da dini öğrenilere bağlanmaya yönelten aklın, özgür olmadığı gibi, dinin hizmetinde olacağı açıktır. Bilgi, eşitlik, özgürlük, adalet, evren (âlem), Tanrı vb. kavramların içerikleri açısından da durum hemen hemen aynıdır. Nitekim, Kur'an'ın tümüyle bilgiyi tanrısal esine ya da tanrısal aydınlatmaya dayandırması (14); bir yandan özgürlükten söz ederken diğer yandan kölelik ve cariyelik gibi Hicaz bölgesinde yaygın olan kimi kurumları kısmi reformlarla onaylaması (15); eşitlik kavramının içerisine, mirasta erkeğe bir, kadına yarım pay vererek (16), erkeği kadının üzerinde yönetici olarak göstererek (17) ve bir erkeği şahitliğinin iki kadının şahitliğiyle eşit olduğunu bildirerek(18), kadın-erkek eşitsizliğini (19) onaylaması ve inançsal açıdan insanları, müslüman, kafir, münafık, müşrik, kitap ehli, zımmî vb. şekilde ayrımlayan bir zihniyeti savunması (20), tüm bunlara rağmen adaletten söz etmesi, islam öncesi Arapların üretim biçimleriyle bu eksene oturan değer anlayışlarının, Kur'an'a yansıdığının açık göstergeleridir. Gerçeği söylemek gerekirse, Kur'an ve hadislerde betimlenen, tahtına oturmuş (21), dilediğini yapan (22) ve yaptıklarından sorumlu tutulmayan (23) "keyfi Tanrı" anlayışını da Ortadoğu geleneğindeki "sultan"dan ayırmak oldukça güçtür. Bu olguyu islam tanrıbilimcilerinin (kelâmcılar), Tanrı'yı ve eylemlerini açıklarken sık sık sultan benzetmesine başvurmalarından da çıkarmak olasıdır (24). Kur'an'daki kozmolojik betimlemelere bakıldığında, bunların da islam öncesi Arap gelenekleriyle bağlantıları açıkça görülmektedir. İslam dinsel bildirilerinde ortaya konulan kozmolojik anlayışı ayrıntılı bir biçimde tartışan W.Montgomery Watt şöyle demektedir:

"Her dini metin gibi, Kur'an da ilk muhatapları-na kendi dilleri, kendi gelenekleri ve onların genel-dünya görüşüyle hitap eder. Eğer Kur'an tesadüfen bile olsa, yeryüzünün güneş etrafında döndüğünü söylemiş olsaydı, bu o zamanki Araplar için inanılmaz bir şey olacaktı ve düşmanlarına, Kur'an'ı reddetmek için ekstra gerekçeler sunacaktı. Bunun yerine Kur'an'da, oldukça açık ifadelerde, Tanrı'nın yaydıkça yaydığı bir yeryüzünden bahsedilir... Gökyüzü, yeryüzünün üzerinde bir çatı olarak düşünülmektedir. Kimi zaman da, muhtemelen, gökyüzünün taşlardan bina edildiği söylenmektedir. Ancak dağlardan, çadır direği olarak söz eden bir ayet var ki, bu da muhtemelen, gökyüzünün, bedevi çadırı olarak düşünüldüğünü ifade etmektedir. Tabiî bunların yanında yedi göğe işaret eden ayetler de vardır." (25)

Gelmiş olduğumuz bu aşamada, ülkemizde de önemli taraflar bulan yenilikçi (modernist) islamcı yazarların, Kur'an'ın sosyo kültürel alt yapısını görmezlikten gelerek, O'na çağdaş insansal değerleri ve insan aklını hayrete uğratan zorlamalı sevirtilerle (te'villerle) bilimsel buluş ve gelişmeleri iliştirmelerinin gerçeği yansıtmadığını; aslında bu türden girişimlerin islam dinsel bildirilerini bir tür tahrif etme anlamına geldiğini kaydetmeliyiz.

Dil-Deneyim (Tecrübe) İlişkisi ve Din

Bilindiği gibi, dilde yer alan sözcük ya da kavramlar, deneysel bir temele dayanmaktadır. Çoğu kimsenin sanısının aksine, soyut kavramlarda da, durum pek değişmemektedir. Çünkü soyut kavramların temelleri irdelendiğinde, neden soyutlandıkları açık bir biçimde görünmektedir (26). Sözgelimi "ruh" kavramı Arap dilinde, "râhe" kökünden türetilmiştir. "Râhe" fiili ise anlamsal olarak, nefes alıp vermeyi ya da soluklanmayı ifade etmektedir. Öte yandan aynı kökten türetilen "rih" terimi de, rüzgar, koku, üfürük vb. anlamlara gelmektedir (27). Bu durumda "rûh" kavramının üfürük, soluk ya da nefesten hareketle idealize edildiği söyleyebiliriz. Zira; ölüyle canlı arasındaki en önemli fark, birinin nefes alıp vermesi, diğerinin ise nefes alıp vermemesidir. Bu durumun, ölümle ilk karşılaşan ilkel insanlar arasında gözlenmesi ve ruhun yani nefes alışverişlerin gittiğinin belirtilmesi, dilin adlandırma ve nesnelleştirme özelliğinin de yardımıyla, tarihsel süreç içerisinde "ruhun bedenden ayrı bir varlığının bulunduğu" fikrine yol açmıştır (28). Aynı şekilde, Arap dilinde "harr" kökünden türetilen hürriyet (özgürlük) kavramının da deneysel bir temele oturduğu görülür. Dil bilginleri, hür (özgür) sözcüğünün, soğuğun karşıtı ola "harr"dan türetildiğini söylerler; çünkü hür (özgür) kişi, köleden farklı olarak, kendisini soylu nitelikler elde etmeye yönelten bir gurura ve sıcak bir coşkuya sahiptir (29). Daha önce sözünü ettiğimiz akıl kavramının "devenin bağlanmasından" soyutlandığını, adalet ve eşitliğin tartı ve ölçü

araçlarıyla ilintilendirildiği, Tanrı'nın islam dünyasında "sultan", Hristiyan dünyasında da "baba" benzetmesiyle açıklanmaya çalışıldığını düşünürsek, soyut kavramların deneysel temellerini daha açık görebiliriz. Aynı olguyu, kavramların "öznenesne" ilişkisinde anlam kazanmasında da görmek olasıdır. Sözgelimi, aşk, sevgi vb. kavramları nesnelerinden ayırmak, onların anlamlarını ve gerçekliklerini askıya almak demektir. Dilin tecrübî temelli oluşu, doğal olarak görünmez evren (gayb âlemi) ve bu evrene ilişkin varlık ve olgulardan söz eden ve bunlar hakkında gerçeği yansıtan bilgiler verdiğini ileri süren dinleri kimi önemli sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Dinler, içinde yaşadığımız bu dünyadan tamamıyla farklı bir dünya betimlemeye çalışırken, deneysel temelli sözcük ya da kavramları kullandıkları için ya teşbihi (antropomorfist=insanbiçimci) ya da bilinemezci (agnostik) bir anlayışa doğru kaymaktadırlar (30). Şimdi bu konuyu daha anlaşılır kılmak için, islam dinsel bildirilerinde sunulan Tanrı ve öte dünya (ahiret) anlayışlarını kısaca irdeleyelim:

Bütünsel olarak bakıldığında, islam dinsel bildirilerinde, Tanrı'ya ilişkin olarak ortaya konulan ifadeleri iki ana grupta toplamak mümkündür. İlk bölümü oluşturan bildiriler sembolik bir nitelikte olup, insanbiçimci bir anlayışı dile getirmektedirler. Bunlara örnek olarak, Tanrı'ya iki el (31), yüz (32), taht (33), işitme (34), görme (35), konuşma (36), bilgi (37), irade (38), kudret (39), acıma (40), öç alma (41), öfkelenme (42) vb. nitelikleri iliştiren ayetleri verebiliriz. İkinci gruba ise, Tanrı'yı olmusuz niteliklerle betimlemeye çalışan bildiriler girmektedir. Bunlara örnek olaraksa, Tanrı'nın doğmamış ve doğrulmamış olduğunu (43), eşi ve benzerinin bulunmadığını (44) ve O'nun dengi hiçbir şeyin olmadığını (45) dile getiren bildirileri verebiliriz. Görüldüğü gibi birinci grup bildiriler teşbihi (insanbiçimci) bir anlayışı; ikinci grup bilidiriler se bilinemezce (agnostik) bir anlayışı sergilemektedirler. İslam dinsel bildirilerinin bu ikilemli tutumu islam dünyasında hem önemli tartışmalara zemin hazırlamış, hem de iki farklı Tanrı anlayışının doğmasına neden olmuştur. Müşebbihe ve Mücessime (46) gibi erken dönemde ortaya çıkmış fırkalar (itikadi mezhepler) insanbiçimci bir Tanrı anlayışını benimserken, Mu'teziler, Eş'ariler, Maturidiler ve İslam filozofları "bilâ keyfe" (nasıl olduğu bilinemez) ve muhalefetün li'l-havadis (yaratıklara benzememe) ilkeleri ışığı altında bilinemezci bir anlayışa doğru yönelmişlerdir. Kuşkusuz onların bu tutumu, Tanrı'yı insan tarafından bilinemeyecek bir sır konumuna yerleştirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki islam dinsel bildirilerine yansıyan tüm bu sorunlu ifadeler, dilin tecrübi temelli oluşundan kaynaklanmaktadır. O halde, "seni, iki elimle, yarattığıma secde etmekten alıkoyan nedir?" (47) ayetinde olduğu gibi, Tanrı'ya iki el isnad eden bir ayeti, salt Kur'an'da yer alıyor diye kim Tanrı hakkında mutlak gerçeği ifade ettiğini ileri sürebilir?

Dilin deneysel temelliliğinin, öte dünya (ahiret) betimlemelerini de etkilediğini görmekteyiz. Bu dünyanın eksikliklerinin, sınırlılıklarının bir uzanımı olarak ortaya çıkan cennet anlayışı, ideallerin, arzuların ve beklentilerin bir yansıması görünümündedir. Cehennem ise bir tehdit aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan bu dünyadan tamamıyla farklı oldukları belirtilse de, bu dünyaya dayanan bir dille anlatılmaya çalışıldıkları için fark hemen hemen yitip gitmektedir. Nitekim cennette, göğüsleri yeni tomurcuklanmış kızların (48), hurilerin, oğlanların (gılmân) (49), her türlü içkinin (50) vb. bulunduğunun söylenmesi; cehennemde ateşten, cehennem bekçilerinden (zebaniler), kaynar su, irin, zakkum vb. bulunduğundan söz edilmesi (51), söz konusu anlayışı açıkça desteklemektedir. Ayrıca coğrafi özelliklerin öte dünya betimlemelerini etkisi altında bıraktığı da anlaşılmaktadır. Sözgelimi, çöl ortamında suya duyulan özlemin, islam dinsel bildirilerinde cennet betimlemelerine konu olması gibi (52). Bu koşullar altında, Kur'an ve hadislerdeki öte dünya betimlemelerinin, mutlak olmaktan ziyade, Hicaz bölgesi Araplarının beklentilerine işaret ettiğini söylemek daha akla yakın gözükmektedir.

Dil-Mantık İlişkisi ve Din

Her dil, sınırlı bir anlatım olanağına sahip olduğu gibi, belli bir mantıksal yapıyı da bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla, dilsel olarak ifade edilen herşeyin kimi sınırlılıklara sahip olması ve beşerî bir mantığa bürünmesi kaçınılmaz olacaktır. Dilin mantıksal yapısı tanrısal olduğuna inanılan dinsel bildirilerde kullanılan uslamlamaların biçimini belirlerken, kimi durumlarda anlatım güçlüklerine de neden olmaktadır. Dilin beşeri karakteri ve yetersizliğiyle yakından ilintili olan bu durum, bir yandan dinsel bildirilerin mutlaklığı savını askıya alırken, diğer yandan bildirilerin kaynağı Tanrı gösterildiği için, Tanrı'nın beşerî bir mantığa sahip olduğu ya da sınırlı bir mantık kullandığı izlenimi doğurmaktadır. Sözgelimi, ilk yaratılışı, ikinci yaratılışı (öldükten sonra dirilmeyi) kanıtlamak için kullanan Kur'an ayetinin (53), tüm insanları kuşatıcı olduğunu söylemek ve bütünüyle geçerli bir uslamlama olduğunu ifade etmek oldukça zordur. Çünkü söz konusu ayet, ilk yaratılışı reddeden birisi için herhangi bir kanıtlama değerine sahip değildir. Kanıtlanmaya gereksinimi olan ilk yaratılış gibi bir olgunun,

ikinci yaratılışı (öldükten sonra dirilmeyi) temellendirmek için kullanışı, öyle anlaşılıyor ki, ilk yaratılışı kabul edip, ikinci yaratılışı (öldükten sonra dirilmeyi) yadsıyan islam öncesi Araplarla ilgili bir durumdur. Yine Kur'an'ın muhataplarına, benzerinin getirilmesine ilişkin meydan okuyuşu da (54), aslında tüm insanları değil, İbn er-Râvendî'nin de ifade ettiği gibi, dilsel bir temele dayandığı için sadece Arapları ilgilendirmektedir (55). Öte yandan Kur'an'ın benzerinin getirilmesi konusunda olası bir girişimde, benzerliği belirlemek için kimin hakem olacağı, benzerle neyin kastedildiği vb. olguların açık bir biçimde belirlenmediğini de ifade etmeliyiz. Çoğu kez, Kur'an'da yer alan, tartışmalarda, Tanrı'nın insanları tehdidiyle de karşılaşıldığını anımsatmalıyız. Sözgelimi, Kur'an'a "eskilerin masalları" diyen birisi için, "yakında onun burnu üzerine damga vuracağız"(56) denilebilmektedir. Bilindiği gibi tehdit, ikna gücü zayıf olan ya da bilgisel açıdan doyurucu yanıtlar vermekten aciz kalanların başvurduğu bir yöntemdir. Tüm bunlara, islam öncesi Arap geleneklerinde olduğu gibi, Tanrı'nın insanları ikna etmek için yeminlere başvurduğunu (57), sözler verdiğini de eklemeliyiz.

Dilin mantıksal yapısından kaynaklanan anlatım güçlükleri de, dil-mantık ilişkisi ve dilin sınırlılığı açısından oldukça önemlidir. Bu duruma ilişkin en ilginç örneği, Kur'an'da tanrısal bilgiye yönelik ifadelerde görmekteyiz. Genel olarak İslam dinsel bildirileri, Tanrı'nın evrende yer alan gizli-açık herşeyi bütün incelikleriyle bildiğini ifade eden birçok bildiriyi bünyesinde barındırmasına rağmen, bu dünyayı "bir sınav alanı" olarak sunmak amacıyla, kimi yerlerde, Tanrı'nın geleceği bilmediği izlenimini doğuran ifadelere yer vermektedir. İslam bilimcileri (kelâmcılar) arasında, Tanrı'nın yoku (ma'dûm) bilip bilmediği ya da tanrısal bilginin önceli (hâdis) mi yoksa öncesiz (kadîm) mi olduu tartışmasına yol açan (58) bu ayetlerden kimileri şunlardır:

"Yoksa siz, Tanrı içinizden cihad edenleri, Tanrı'dan, elçisinden ve mü'minlerden başkasını, kendisine sırdaş edinmeyenleri bilmeden (lemmâ ya'lem) bırakılacağınızı mı sandınız? Tanrı yaptıklarını haber almaktadır." (59)

"... Sonra iki gruptan hangisinin kaldıkları süreyi daha iyi hesap ettiğini bilmek içi (li-na'lem) onları uyandırdık." (60)

Sonuç

Dinler her ne kadar, ortaya koydukları öğrenilerin mutlak olduğunu iddia etseler de, durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle, dini bildirilerin ortaya konulmasına zemin hazırlayan tarihsel olayların yanında, dil-kültür, dil-deneyim ve dil-mantık ilişkisi göz önüne alındığında, dinin hangi toplumun dilini kullanmışsa, onun kültürünü taşıdığı, kullandığı kavramların tecrübî bir temele dayandığı, sınırlı bir anlatım olanağına sahip olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz, zaman ve mekandan bağımsızlığı ve koşulsuzluğu ifade eden mutlak kavramının, yukarıdaki özellikleri taşıyan öğrenilere iliştirilemeyeceği ortadadır. Şu halde, islam dininin her asırda geçerli genel geçer hakikatleri içerdiği iddiasının, nesnel bir temelden yoksun olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Dipnotlar:

1. Bkz. Hasan Aydın, "İslam Dinsel Bildirileri Mutlak mı?", Bilim ve Ütopya Dergisi içerisinde, sayı 37, İstanbul, Temmuz 1997, ss.14-18.
2. En'am Suresi (VI) 38.
3. Nahl Suresi (XVI) 89.
4. Bkz. Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, Savaş Yayınları, Ankara 1994, s.51; L'Abbe Picote ve Albert Jacquard, Mutlak, çeviren: Mukadder Yakuboğlu, YKY., İstanbul 1995, ss.8 ve 11; Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi: Kavramlar ve Akımlar, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s.23.
5. Sigmund Freud, dinlerin sorgulayıcı ve irdeleyici yönelişlere karşı çıkmalarının nedeni konusunda şöyle demektedir: "Herşey bir yana, böylesi bir yasaklamanın tek bir nedeni olabilir: Toplumun, dinsel doktrinleri savunusunun ardında yatan temelsizliğin iyice farkında olunması. Sigmund Freud, Bir Yanılsamanın Geleceği (Bilim ve İman), çeviren: H.Zafer Kars, Kaynak yayınları, İstanbul 1994, s.33.
6. Maide Suresi (V) 101. Aynı olgu hadis kitaplarına da yansımıştır. Hz. Muhammed'in şöyle dediği aktarılır: "... sizden öncekiler, çok soru sormaları yüzünden helak (yok) olmuşlardır..." Bkz. Buharî, Câmi'eş-Sahih, mevâkit, 11; 'İlim 28, 29; Müslim, Sahîh, îmân, 7.
7. Bkz. Hasa Aydın, agm., s.17.
8. Bkz. Osman Azmi Barut, "Dil-Bilim-Kültür İlişkisi ve Bilimde Türkçe Eğitim", Bilim ve Ütopya Dergisi içerisinde, sayı: 26, İstanbul, Ağustos 1996, s.45.
9. Bkz. Sevim Tekeli, "Bilim Dillerinin Tarihsel Gelişimine Bir Bakış", Bilim Kültür ve Eğitim Dili Olarak Türkçe içerisinde, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII.Dizi, sayı.1, Ankara 1994, ss.231-232; Aydın Sayılı, Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe, aynı eser içerisinde, ss.376 vd.; Bedia Akarsu, Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, ss.28 vd.-50 vd.-79 vd..
10. Bkz. Hasan Aydın, agm., ss.17-18.

11. Bkz. W.Montgomery Watt, Islam and Christianity Today (A Contribution to Dialoque) Routledge and kegan Paul, London 1983, ss.161 vd..

12. Bkz. Râgıb el-isfehânî, el-Müfredât fî Garîb el-Kur'ân, neşr.: M.A.Halfellah, Mısır, tarihsiz, ss.511-512; İbn Menzûr, Lisân el-(Arab el-Muhît, neşr.: Dâr el-Lisân el-'Arab, cilt:II, Beyrut, tarihsiz, ss.844-845.

13. Bkz. Toshihiko Izutsu, Kur'ân'da Allah ve İnsan, çeviren: Süleyman Ateş, Yeni Ufuk Neşriyat, İstanbul, 1990, ss.61-62.

14. Bkz. Mehmet Dağ, "Kur'an'daki Temeller Işığında İslam Kültüründe Bilgi Anlayışı", Bilim ve Ütopya Dergisi içiresinde, sayı: 42, İstanbul, Aralık 1997, ss.45-47.

15. Bkz. Ahzab Suresi (XXXIII) 50. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Arsel, Şeriat ve Kölelik, Kaynak yayınları, İstanbul 1997, ss.9 vd...

16. Bkz. Nisa Suresi (IV) 11.

17. Bkz. Nisa Suresi (IV) 34.

18. Bkz. Bakara Suresi (II) 282.

19. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatmagül Berktay, Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın, Metis yayınları, İstanbul 1996, ss.108 vd.; Zerrin Ediz, Kadınların Tarihine Giriş (Hititlerden Günümüze), Adım Yayıncılık, İstanbul 1995, ss.25 vd...

20. Bkz. W.Montgomery Watt, Bell's Introduction to the Gur'ân, Edinburg University Press, Edinburg 1970, ss.156-158.

21. Bkz. Taha suresi (XX) 5.

22. Bkz. Bakara Suresi (II) 253.

23. Bkz. Enbiya suresi (XXI) 33.

24. Bkz. Ebü Hâmid el-Gazzalî, İtikadda Orta Yol, çeviren: Kemal Işık, AÜİF. Yayınları, sayı:XC, Ankara 1971, ss.41-42.

25. W.Montgomery Watt, Hz. Muhammed'in Mekkesi, çeviren: M.Akif Ersin, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1995, ss.17-18.

26. Bkz. John Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, çeviren: Vehbi Hacıkadiroğlu, Ara Yayıncılık, İstanbul 1992, ss.260 vd.

27. Bkz. Râgıb el-İsfehanî, age., s.205; İbn Menzûr, age., cilt:I, ss.1250 vd...

28. Bu konuya ilginç bir örnek olarak İbn Tufeyl'in, Hay bin Yekzan adlı eserini verebiliriz. Roman kahramanı Hayy b.Yekzan, kendisini büyütüp yetiştiren Ceylan ölünce, ölüyle canlıyı karşılaştırıyor; sonuç olarak da, bedenden ayrı bir varlığa sahip ruh kavramına ulaşıyor. Bkz. İbn Sinâ/İbn Tufeyl, Hay bin Yekzan, çevirenler: M.Ş.Yaltkaya ve Babanzade Reşit, YKY., İstanbul 1996, ss.90-94.

29. Bkz. İbn Menzûr, age., cilt:I, ss.603 vd...

30 . Bkz. Hasan Aydın, agm., ss.17-18.

31. Bkz. Kasas suresi (XXVIII) 88.

33. Bkz. Tevbe suresi (IX) 126; Taha suresi (XX) 5.

34. Bkz. Taha suresi (XX) 46.

35. Bkz. Taha suresi (XX) 46.

36. Bkz. Enbiya suresi (XXI) 69.

37. Bkz. Nisa suresi (IV) 166.

38. Bkz. Bakara suresi (II) 253; İbrahim suresi (XIV) 27.

39. Bkz. Bakara suresi (II) 20.

40. Bkz. Maide suresi (V) 98.

41. Bkz. Ali İmran suresi (III) 4.

42. Bkz. Maide suresi (V) 60.

43. Bkz. İhlas şuresi (CXII) 1-4.

44. Bkz. Sûra suresi (XLII) 12.

45. Bkz. İhlas suresi (CXII) 3-4.

46. Bkz. Neşet Çağatay ve İbrahim A.Çubukcu, İslam Mezhepleri Tarihi, AÜİF. yayınları, Ankara 1985, ss.150 vd...

47. Bkz. Maide suresi (X) 65.

48. Bkz. Nebe suresi (LXXVIII) 33.

49. Bkz. İnsan suresi (LXXVI) 12-22.

50. Bkz. Nebe suresi (LXXVIII) 34.

51. Bkz. Nebe suresi (LXXVII) 21-28.

52. Bkz. Bakara suresi (II) 25.

53. Bkz. Yasin suresi (XXXVI) 78-82.

54. Bkz. Nahl suresi (XVI) 103.

55. Bkz. Macit Fahri, İslam Felsefesi tarihi, çeviren: Kasım Turhan, İklim yayınları, İstanbul 1992, s.126.

56. Bkz. Kalem suresi (LXVIII) 15-16.

57. Bkz. Naziat suresi (LXXIX) 1-5.

58. Bkz. Ebû el-Mu'in en-Nesefî, Tabsîra el-Edille fî Usûl ed-Dîn, tahkik: Hüseyin Atay, TDİB. Yayınları, Ankara 1993, ss.257 vd...

59. Tevbe suresi (IX) 16.

60. Kehf suresi (XVIII) 12. Benzeri ayetler için bkz. Bakara suresi (II) 143; Ali İmran suresi (III) 142.

Not: Arap harflerini Türk harfleriyle (latin) karşılamak için İslam Ansiklopedisinin transkripsiyon cetveli kullanılmıştır.

İNSANCIL OKURU KIPIRDA!..

OYUNCULUK EĞİTİMİ TARTIŞMALARI

Mehmet ESATOĞLU

Geçtiğiimiz sezon genel olarak sahnelerimizde oyunculuk açısından parlak örneklerle karşılaşamadık. Gerek ticari tiyatrolarda gerekse amatör alanda belli bir kısırlık kol geziyor. İstanbul Amatör Tiyatrolar Çevresi (ATÇ) geçen ayki toplantılarında kendi çeperinde bu durumun nedenlerini sorgulayan bir dizi tartışmalar yaptı.

Aslında oyunculuğa ilişkin sorunlar, tıkanıklıklar, yeni alternatiflerin neler olabileceği yeryüzünün dört bir yanında tartışılıyor. Konu bir tek ülkemizdeki ticari ve bürokratik tiyatroların gündemine giremiyor. Onlar büyük bir yüzsüzlük içinde sahnelerde sezon boyu en kepaze örnekleri sergileyip yıl sonunda da bu kepazeliklere birer ödül veriyorlar. Yüzyıl sonunda ortada ciddi bir tıkanıklık görülüyor ve tiyatro alanını yüzyılın başında Stanislavski ve Dançenko'nun, yüzyıl ortasında Brecht'in yaptığı türden bir müdahaleye gereksinimi var.

Geçmişe bakıldığında değişimin ufukta belirmesinden az önce yeniyi arama sancılarının da ortalığı sarıverdiği görülüyor. Kimi araştırmacılar bu arayışın çok daha önceden başladığını öne sürüyor, örneğin yüzyılımızda tiyatroyu etkileyen ilk hareketlenmelerin 1600'lerde Shakespeare döneminde başladığını ve onun bu düşüncesini de Hamlet oyununda şöyle dile getirdiğini söylüyorlar:

"En başta gözeteceğimiz şey yaradılışa, tabiata aykırı olmamak. Çünkü bunda sapıttık mı tiyatronun amacından ayrılmış oluruz. Doğduğu gün de bugün de tiyatronun asıl amacı nedir? Dünyaya bir ayna tutmak, iyilerin iyiliklerini, kötülerin kötülüklerini göstermek, çağımızın ne olup ne olmadığını ortaya koymak." (W.Shakespeare/Hamlet/Çev. Sabahattin Eyüboğlu)

Bu öneri 1600'lerde yapılmasına karşın sahnede karşılığını 300 yıl sonra bulabiliyor. Önerinin temeli o güne kadar belli bir kalıp içinde sahne üstüne getirilen tiplemelerin bu çerçeveden çıkarılarak doğal bir biçimde oynanması. Yani daha o günlerden kendini hissettiren tıkanıklığa çözüm olarak sahnede her şeyin doğallaştırılması öneriliyor.

Yüzyılın başında sanat alanında öne çıkan natüralizmin etkilemesiyle Stanislavski ve Dançenko 1600'lerde Shakespeare tarafından önerilen anlayışı genişleterek yeni bir tiyatro sistemi inşa ediyorlar. Fuayeden salona, sahneden kulise, oyuncudan oynama biçemine kadar tepeden tırnağa bir yenilenme hareketi başlatıyorlar. Tabii yanısıra geçmişin kirlenmelerine karşı duran yeni bir etik anlayışı da gündeme getiriyorlar.

Stanislavski'nin "Bir Aktör Hazırlanıyor", "Bir Karakter Yaratmak", "Sanat Yaşamım" yapıtlarında yaptığı öneriler sahnede değişimin ve yenilenmenin bir manifestosu niteliğindedir. Yüzyılın ortalarında değişen dünya koşullarıyla birlikte tıkanmaya uğrayan Stanislavski sistemini eleştiren Bertolt Brecht'in önerileri ise ayaklarını gözle görünen gerçeklik üzerine koymuş ve katharsis'e dayalı dramatik oyunculuk sistemine karşı "görünenin ardındaki gerçekliği" açığa çıkarmak hedefiyle karakteri duygular yerine sosyal jestlerle sergilemeye çalışan göstermeci oyunculuğu gündeme getiriyor.

"Göstermeci oyunculuk anlayışı Brecht öncesinde, başta Çin tiyatrosu olmak üzere Uzakdoğu tiyatrosunda vardı. Brecht, Stanislavski'nin 'özdeşleşmenin sağlanmasındaki güçlükleri toplumun geçirdiği tarihsel nitelikteki değişikliklere bağladı ve özdeşleşmeye tümüyle sırt çevirebilecek bir oyunculuk tekniği aramaya koyuldu. Oyuncuyla seyirci arasındaki bağlantı telkinle değil, bir başka yoldan gerçekleştirilecekti. Seyirci hipnoz durumundan alınıp esenliğe çıkarılacak ve oyuncu bir tümdeğişim geçirerek yansılayacağı kişiliğe dönüşme yükümlülüğünden kurtarılacaktı.' Böylece Çin tiyatrosundaki göstermeci oyunculuk anlayışına vardı. Ancak Brecht, göstermeci oyunculuk anlayışını, eskisinden farklı bir düzeyde kavrıyor ve özdeşleşmeyi tümüyle reddetmeyip sadece denetim altına almayı sağlayacak diyalektik bir oyunculuk düzeyine yükseltmeyi hedefliyordu." (Mutlu Parkan/Brecht Estetiği ve Sinema)

Yüzyılın tiyatrosunu etkilemiş bu yaklaşımlar tabii ki tezlerini birdenbire ortaya atmadıkları gibi köhnemiş yapılanmalar karşısında da kabul görmeleri kolay olmadı. Bu yaklaşımların önemli örneklerini ortaya koymuş gerek Moskova Sanat Tiyatrosu gerekse Berliner Ensemble köhnemiş ya-

pıların sanat adamları ve eleştirmenlerince hedef tahtası haline geldi. Bu saldırıların sonucu Moskova Sanat Tiyatrosu içi boşaltılıp müze haline geldi. Berliner Ensemble ise 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra adım adım tasfiye edildi ve başlayan 2000 yılı ile birlikte eski çizgisi resmen terkedilecek.

İnsanlığın bu önemli kültürel kurumlarına sahip çıkacak girişimler olamazsa zaman içinde sanata yaptıkları katkılarını bile tarihten silip atmayı hedefine koymuş bir saldırı dalgası adım adım ilerliyor. Bu kültürel mirası yeni kuşaklarla buluşturma ve alternatifi yaratma hedefiyle son yıllarda birçok etkinlik düzenleyen Amatör Tiyatrolar Çevresi, oyunculuk alanında görülen sorunları, tıkanıklıkları tartışırken dünkü birikimleri ve zenginliği gözönüne alan bir yöntemle ilerliyor. Amatör Tiyatrolar Çevresi bu yaz yaptığı tartışmalarda öncelikle oyunculuk alanındaki sorunları birçok yanıyla ele almaya çalıştı ve sorunları insan kaynağından başlayarak irdelemeye başladı. Tartışmalara üniversite tiyatro toplulukları ve çalışanlardan oluşan bağımsız amatör topluluklardan birçok oyuncu ve yönetmen katıldı. İnsan malzemesinin niteliğinin sorgulanmasıyla başlayan tartışmalar giderek katılımcılarla topluluğun ilişki kurma biçimleri ve çalışma yöntemleri üzerinde yoğunlaştı.

Önce insan malzemesi üzerine konuşan üniversite tiyatro toplulukları genelde kültürel, özelde oyunculuk çalışmalarına katılmak üzere başvuru yapan adaylarla yaptıkları konuşmalarda onların iki yanının öne çıktığını bunlardan birinin kültürel sanatsal yaşamdan kopuk geçmişleri, ötekinin de kültürel bir çalışma yapmaya yönelik heyecanları ve istekleri olduğuna dikkati çektiler.

Boğaziçi Üniversitesi Oyuncuları (BÜO) adına konuşan Barış Orak varolan durumu şöyle açıkladı:

"Üniversitede oyunculuk çalışmaları yaparken katılımcılarda önümüzdeki verileri gözününe alan bir program hazırlıyoruz. Öncelikle bu çalışmaların etik formunun çok iyi biçimde düzenlenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Burada Stanislasvski'nin yöntemi bize yol gösteriyor. O böyle bir çalışmaya başlamadan önce Rusya'daki tiyatro ortamını değerlendirerek işe başlamayı yeğlemiştir. Öncelikle varolan ortamı kokuşturan öğeleri saptamış ve buna karşı bir etik geliştirmeye çalışmıştır."

Tartışmalar kültürel bir sığlık içindeki yeni kuşağın nasıl yaratıcı ve üretici kılınacağı konusu üzerinde ilerledi. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Tiyatro Kulübü (MİFTOK)'nden Melih Çevaş sığlığın en çok doğaçlama çalışmalarında kendini gösterdiğini belirterek TV ile büyümüş yeni kuşağın çok sınırlı sayıda kelimelerle konuştuğuna tanık olduklarını anlattı. Çavaş sözlerini şöyle sürdürdü. "Sığlığın kendini gösterdiği bir başka yan da oyunculuğa ilişkin tek tek yapılan çalışmaların sahne üstüne çıkıldığında bütünlenemeyişiydi. Bu durumu gözönüne alan yeni çalışma biçimleri geliştirmeye çalıştık. Ancak herşeyden önce katılımcılarda kimi perspektifleri geliştirmemiz gerekiyor. Örneğin gövdenin bir anlatım aracı olması temelinde yapılan çalışmalara katılan oyuncuların bunun adaleli bir vücuda sahibolmak için yapılan çalışmalarından farklı bir iş olduğunu kavramaları gerekiyor." Oyunculuk çalışmalarında belli bir yere gelmiş topluluklar ise yeni başlamanın sancılarından bir adım ötede yeni sorunlarla içiçeler. Boğaziçi Gösteri Sanatları Topluluğu (BGST) yönetmeni Ömer Faruk Kurhan oyunculuk çalışmalarında karşılaştıkları sorunları şöyle aktarıyor: "Sahne çalışmalarında biz üslûp kaymalarına çok önem veriyoruz. Önce üslûplar üzerinde yoğunlaşıp giderek bundan kaymalar yaratıyoruz. Buradan da çok adaklı yapılara yöneliyoruz. Bir gün bunu sahnelemede yaparken oyunculuk çalışmalarında yapmadığımızı farkettik. Oyunculukta gövde üzerine çalışırken çok simetrik çalışmalar yaptığımızı saptadık. Oysa oyun üslûbumuzda bunun tam tersi bir yoldaydık. Bunu farkedince hemen önlem almak üzere harekete geçtik. Oyunculuk çalışmalarıyla ekibin gösteri anlayışı arasında bir bağlantı kurulması mutlaka gerekiyor." Oturtulacak sistemin uzun soluklu olabilmesinin topluluğun örgütlenmesiyle yakın ilişkisi olduğunu anlatan Kurhan konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Aramıza yeni katılanlara sistem kültüründen etkilenme noktasında eleştiriler yöneltirken öncelikle kendimizin bu kültürel kirlenmeden ne kadar nasibimizi aldığımızı gözönünde tutmalıyız. Burada koşulların getirdiği değişik durumlar da karşımıza çıkabiliyor. Demokratik bir yapılanmayı savunurken topluluk içinde çok despotik bir yapı kurabiliyoruz. Bu yanlış mı? Hayır kimi durumlarda doğru olabilir. Demokratik bir yapı kurmak istiyorsunuz ama karşınızdaki insanlar buna ne kadar hazır. Bu durumda hiyerarşiye dayalı bir sistem kurmak zorunda kalabiliniyor. Ancak siz bunu düşlediğiniz yapıyı gerçekleştirmek adına yaptığınızı da unutmamalısınız. Bir süre sonra o yapının katılımcı bir yapı olması için çaba harcamalısınız. Yeniler çalışmaya kazanabilmek için elinizde bir takım çekim yaratan unsurların olması gerekiyor. Örneğin iyi gösteriler yapabiliyorsanız bu birçok yeni unsurun sizin çalışmalarınıza katılımını sağlayabilir. Burada aslında siz karşınızdakinin bir zaafını kullanıyorsunuzdur ama karşınızdaki de katılırken bir sonuç görmek istiyor."

Oyunculuk eğitimi tartışmalarında amatör toplulukların uzmanlaşma hedefleyen bir eğitim programı ile üretime yönelik bir eğitim programı seçme konusunda sorunlar yaşadıkları açığa çıktı. Bugüne dek kendi özgül alanını tanımlama, örgütlenme ve bu alanda üretme, bu alana yönelen izleyiciyle ilişki kurma yolunda ilerleyen amatör toplulukların eğitim yaparken yeni yöntemler, yollar geliştirmeleri gerekiyor. Özellikle 80'den bu yana profesyonel alanın kendine özgü uzmanlaşmayı hedefleyen, kimi yanlarıyla köhnemiş programlarıyla ilerlemek isterken tıkanıp kalan bir dolu topluluk örneği var. Toplantıda İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tiyatro Topluluğu (İÜTFTT) adına konuşan Şerife Cantürk sahne pratiğinden kopuk bir eğitimin yararını görmediklerini anlattı. Topluluğa yeni katılan bir oyuncu adayının sahne pratiğinden kopuk egzersizler yaparak bir yere varamadığını kendi pratikleri içinde yaşadıklarını ifade eden Cantürk, konuşmasını şöyle sürdürdü: "Oyuncu adayının hangi sorunlarının varolduğunu keşfedebilmesi için önüne basit pratik çalışmalar koyuyoruz. Örneğin bir fıkrayı dramatize etmesini istiyoruz. Bunun dışında mezuniyet günü ya da çeşitli açılışlarda sunduğumuz küçük gösterilerde görevler vererek sahne pratiği içinde yoğrulmasını sağlıyoruz. Sahne pratiğinde önümüze çıkan her sorun eğitim çalışmamızın gündemine giriyor." Oyunculuk eğitiminde geçmişte saptanmış kimi arazların günümüzde de değişik biçimlerde sürdüğünü anlatarak konuşmasına başlayan İktisat Sahnesi'nden Özgür Yıldız kendi topluluklarında eğitime, belli bilgiler aktararak başlamak yerine oyunculuğun önündeki kimi engelleri aşmak üzere belli çalışmalar yaptıklarını anlattı. Yıldız konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Sistem kültüründen etkilenmiş oyuncu adayı için sahnede sergilenecek oyun, topluca üretme ve paylaşma onun gündeminde alt sıralarda yeralıyor. Onun önünde daha çok kendini göstermek, belli bir çevre edinmek gibi hedefler var. Bu kirlenme çok küçük yaşlarda başlıyor. Benim annem ilkokul öğretmeni, karşısına gelen yeni kuşağın küçük yaşlardan bu yana çizgi film temposunda bir şeyler izlediklerini ve aynı şeyi okulda da öğretmenlerinden beklediklerini bulamadıklarında da sıkıldıklarını anlatıyor. Bu durum üniversitedeki gençte ise sahneye çıkıp sanat üretmek, düşüncelerini duygularını ifade etmek, paylaşmak yerine renkli ışıklar altında gösteri yapma duygusu biçiminde önümüze çıkıyor. Biz önce ona uzun bir süre kafasındakilerin yanlış olduğunu anlatmaya çalışıyoruz. Yine bir başka sorun, bir oyunun tarihsel çerçevesini, felsefesini anlamak için oyuncunun yoğun bir biçimde okuması gerekiyor. Ancak yeni kuşak okumaktan da pek hoşlanmıyor. Bu durumda ona 'oku' diye baskı yapınca bir sonuç elde edemiyorsunuz. Burada geçerli yol özendirici ortam yaratmaktan geçiyor. Benzeri sorunları çözemedikçe yapılan seminerlerin de bir yararı olamıyor. Sizin binbir emekle hazırladığınız seminer yeni gelenler gözünde sıkıntı veren bir kafa şişirme olarak görülüyor."

Tartışmanın son bölümünde topluluklar bu birikimi çevrelerindeki topluluklarla nasıl paylaşacaklarını tartıştılar.

Toplulukların örgütlenip çalışmalar üretirken iki tipik tutum ortaya koyduklarını söyleyen Ömer Faruk Kurhan bunlardan birinin içine kapanmış, yalnızca kendi üretimiyle ilgili bunun dışındaki hiçbir şeyle ilgilenmeyen, bir diğeri ise üretiminin yanısıra çevreyle de ilişki kurma çabasında olan grupların tavrı olduğunu anlattı. Kurhan şöyle sürdürdü: "İçine kapalı grup modeli son yıllarda oldukça yaygın bir biçimde karşımıza çıkıyor. Birey merkezci yaklaşım yaygın bir ideoloji haline gelince bu yaklaşım temelinde örgütlenen yapılar kurmak çok kolaylaştı. Bunlar kimi zaman değişik örgütlenmelere de katılabiliyorlar ancak bu o an içinde bulunduklarını kimi sorunlardan ötürü oluyor. Örneğin prova salonları yok, kimi gruplarla birleşerek bir salonda çalışmalar yapıyorlar, ancak kendilerine ait bir alan yarattıkları gün kimsenin yüzüne bakmadan çekip gidiyorlar. Bugün bu tuzağa üniversite topluluklarının düşme olasılıkları oldukça yüksektir. Çünkü egemen olan ideolojik kültür bu durumu körüklüyor. Bu tutum kendini şöyle gösteriyor; O grup nedense tartışmayı bilmiyor ya da bir türlü diğerleriyle diyalog kuramıyor. 70'lerde ise bunun tam tersi bir tutum vardı. Aşırı fedakâr, bireysel çıkarını hiçe sayan bir yaklaşım egemendi."

Toplantının kapanışında alternatif bir tiyatro yaratmak için alternatif bir oyunculuk çalışmasına gereksinim olduğunda birleşen topluluklar bu konudaki tartışmaların bir kenara atılıp tüketilmemesi için şu başlıklar altında derinleştirmeye karar verdiler:

- Oyun öğesi oyunculuk çalışmaları içinde bir yer edinebilir mi? Eğer yer edinmesi mümkün ve yararlıysa bu nasıl başarılacak?
- Oyunculuk çalışmaları en azından başlangıç açısından abartılı bir tarzı mı yoksa Stanislavski'nin önerdiği gibi yalın bir tarzı mı öne çıkarmalıdır?
- Birbirinden farklı oyunculuk üsluplarını (dramatik, absürd, çileci, epik v.s.) içeren bir oyunculuk eğitimi anlayışı benimsenmeli midir?
- Dramaturji oyunculuk çalışmalarının içkin bir öğesi midir?

Bir sonraki hafta yeniden biraraya gelen topluluklar başlıklar üzerinde tartışmaları sürdürdü. Top-

lantı sonunda Tiyatro Boğaziçi tüm toplulukların genelde aralarında yaptıkları tartışmalar, özelde oyunculuk eğitimi konusunda "beyin fırtınası" biçiminde konuşmak yerine aktarım ve tartışma ortamının daha işlevli bir duruma getirilmesi amacıyla üzerinde tartışılacak yukarıdaki maddelere ilişkin kendi yaklaşımını sundu: "Yukarıda sayılan oyunculuk çalışmaları ile ilgili bi tartışma konusunu ele alalım: Oyunculuk eğitiminin başlangıcında yalınlık mı yoksa abartı mı temel alınmalıdır? Ayrıca bir topluluk çıkıp diyebilir ki her ikisi de temel alınabilir. Yalınlık ve abartı birbirinden kopuk düşünülmek zorunda değildir; ikisi arasında dereceli veya sıçramaya dayalı bir gidiş-geliş tasarlanabilir, daha da önemlisi uygulanabilir. Meseleye oyunculuk tekniği açısından yaklaşıldığında abartı, yalınlık veya her ikisini temel alan alıştırma setleri hazırlamak mümkündür. Durum buysa, oyunculuk eğitiminin başlangıcında hangi alıştırma seti temel alınacak?

Soruyu "yalınlığı temel alan" diye yanıtlayanlar oyuncu adayına ilişkin bir gözlemde bulunuyorlar: Oyuncu adayı başlangıçta abartı değil de yalınlığın üstesinden gelmekte zorlanacaktır, çünkü onun edinmiş olduğu kültürel davranış kalıpları samimi (içten) bir yalınlık içinde hareket etmesi önünde engeller oluşturur. Başka bir deyişle, yalınlığa dayalı oyunculuk alıştırmaları oyuncu adayını edinmiş olduğu klişelerden kopmaya zorlayacaktır. (Bu yaklaşımda hem Stanislavski hem de Grotowski'yi çağrıştıran ögelerin varolduğu söylenebilir. Stanislavski oyuncudan yalın bir samimiyet talep eder, Grotowski gündelik davranışlarından kopuşla -maskelerin atılması- ortaya çıkacağını öne sürer. Stanislavski gündelik yaşama Grotowski gibi sert eleştiri yapmaz, samimiyet meselesini daha farklı değerlendirir: Sorun daha ziyade gündelik yaşamda yakalanabilen doğallığın sahnede yitirilmesidir.)

Eğer sorun gündelik klişelerden kurtulmaksa abartı ve stilizasyona dayalı bir alıştırma setinin daha etkili olduğu öne sürülebilir. Çünkü deneyimler göstermiştir ki abartı ve stilizasyon oyunca adayını daha en başta gündelik klişeleri terketmeye zorlamaktadır. Çünkü abartı ve stilizasyon gündelikdışı bir dildir. Abartıya ve stilizasyona dayalı klişeler ancak belli bir ustalık düzeyi yakalandıktan sonra bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Klişelerden kurtulma anlamında oyuncu adayının yalın bir samimiyet temelinde mi yoksa abartı ve stilizasyona dayalı bir üslûp içinde mi çalıştırılması gerekir? tartışması oyuncu adayını gündelik klişelerden hangisi daha iyi kurtarır tartışmasına dönerse işin içinden çıkmak zorlaşır. Önemli olan oyuncu adayına dönük olarak hazırlanan alıştırma setinin klişelerden kurtulma anlamında etkili olup olmadığıdır. Fakat belirtmek gerekir ki tam bu noktada klişe sonrası evrede ne olup bittiği tartışılmaya başlayacaktır.

Yalınlığın savunusu yapılırken oyuncu adayı için rengarenk, karmaşık, göz boyayıcı bir abartıya kapılma olasılığının güçlü olduğu, çünkü sistem kültürünün zaten bunu dayattığı söylendi. Bu, oyunculuk çalışmalarıyla sınırlı kalmayacak sahneleme çalışmalarını da içeren bir tartışmayı kışkırtır. Tiyatro Boğaziçi BÜO (Boğaziçi Üniversitesi Oyuncuları) yıllarından itibaren egemen eğilim olarak karmaşa ve yalınlık arasında salınan bir üslûp geliştirme uğraşı vermiştir. Başlangıçta sezgiyle, daha sonra bilinçli olarak geliştirilen bu üslûp sayesinde, seyircinin tanıdığı, içinde kaybolmaya meyilli olduğu dünya üzerinde daha eleştirel düşünmesi için alternatif algılama biçimleri geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma Brehtçi denemese de belirgin bir Brecht etkisinin varlığından sözedilebilir, ama örneğin Yoksul Tiyatro akımında gözlendiği gibi gündelik toplumsal yaşamın ötesine geçmeye dayalı bir kopuşun önerilmesi sözkonusu değildir; gündelik hayata bir müdahale çağrısı vardır."

Amatör Tiyatrolar Çevresi kendi topluluklarıyla yaptığı oyunculuk eğitimi tartışmalarında ilk toplantılarda yukarıdaki sonuçlara ulaştı. ATÇ, önümüzdeki günlerde bu tartışmayı İstanbul dışındaki topluluklarla da yapmayı hedefliyor.

ADSIZ

Adı hiç olmayan
saç tellerinden çalınmış aşkların
büyüsü nesnesi kırgınlığı
terkedilmiş bir zamana endeksli
dalgıçların içgüdüsel mezarı
silahlarını yitirmiş
gülmek tuhaf bir şeydi hani
magazin sayfalarında gördüğü
adı hiç olmayan
çamurlu kış sokaklarına batmış
aşkı ve adını arıyordu
"sev beni" dediğini işittim
nesnesi olmayan şeyin
sesi olabilir miydi?

Neşe BARAN

SANAT ÜLKESİ

Züleyha RENK

Kaldırım menekşesi,
Ceviz ağacı gül ve insan,
Renkler ve düşler...

Ayhan Ergün'ün **Bir Saksılık Dünya** adlı şiir kitabı için bu ikinci yazım. İlkini, su aldı götürdü, yel aldı uçurdu!..

Ayhan Ergün, kentli bir yaşamın içinden şiire yaklaşıyor. Dolayısıyla kentli bir şiir yazıyor. Doğaya önem veriyor. "Açık hava"da yazılmış şiirleri var ve hatta bu şiirler çoğunlukta. Ancak bunlar uzak, yabanıl bir doğayı söylemez: Ya kentin içinde, "tarihin ve doğanın içinde" bir sokak, bir park, ya bir bahçe ya da çiçek dolu bir balkondur... Kitabına verdiği ad boşuna **Bir Saksılık Dünya** değil!

O bir saksılık dünyada soluk alıp veren çok şey var. Hayat gibi...

Bir Saksılık Dünya, uzun yıllardır yazı'nın serüvenini yaşayan; yazı'nın içinden hayıtın, ince, duru, dürüst ve yürekli alanlarına yaklaşan bir şair. (Adını kullanmadan onlarca çocuk kitabı hazırladığını biliyorum.) Uzun yılların birikimi duru, yalın bir şiirin derinliğine taşımış şairi.

Ayhan Ergün'ün şiiri, yüksek sesli bir şiir değil ama hayatın ve şiirin kılcal damalarına (kadar) inen bir şiir... İdeoloji bağlamında bir parantez açacağım burada: **Ergün,** ilkeli ve ısrarlı bir Marksisttir. Ancak, şiirin kendi iç meselelerini gözardı etmez. İyi, güzel olan herşeyde "ilerci" bir yan olduğunu bilir. Ayrıca bağıran şiirin büyük şiir olmadığını da... Üstteki paragrafta, "...) yazı'nın içinden hayatın, ince, duru ve yürekli alanlarına yaklaşan bir şair" dedim. Bu yeri biraz açmak istiyorum: Ergün, gittikçe zalimleşen dünya ve gittikçe vahşileşen insanlık ve günlük hayatın yoruculuğu, yıpratıcılığı içinde kaybolan güzellikleri yakalar, şiirine alır. Bu yüzden ya da bu sayede, hem naiş hem yürekli bir dünyanın içine taşır bizi:

"Rengin adındı
tek aklımda kalan isim.
Bir de parça parçayüzün gözlerimde.
Gamzelerin görünürdü gülerken
çilli, beyaz, yeşil gözlü yüzünde.
Ak saçlarına kına yakmış
ninelerin rengindeydi saçların.
Aklımda senden kalanlar bu kadar sayılır
bir de göçünüzde arkandan ağladığım
dayak yemeden döktüğüm
ilk gözyaşları çocukluğumun" der. İlk Gözyaşları adlı şiirinde. "İki Gelincik"te:

"Gelincikler güzel görünür çocuklara
oysa köylünün kanıdır tarlada açan
yine de çocuklar sever gelincikleri
kendileri de çiçek olduklarından" der.

Görüldüğü gibi, aydınlık bir yürekle yazıyor **Ergün.** Sevgi ve sevda dolu yürekle, (Burada **Cahit Külebi**'yi anmadan olmaz! **İçi Sevda Dolu Yolculuk** adını mı vermişti, düzyazılarını topladığı kitaba?..)

Bir Saksılık Dünya, şairin şiir yazma sürecini açan ve "yazma anı"ndaki iç dünyasından, bahçelere, parklara, sokaklara taşan bir kitap:

"Ne güzel dinlenir
mutluluklar ve acılar orada.
Gerçekle düş içiçe yaşanır
bazen bir şiirin güzelliği
canımı acıtır" der, Şiir Yazarken/1'de.

Baudelaire Yağıyordu O Gece adlı şiir:

"Sizi omuzlarınızdan yere çeken
zamana inatla sarhoş olun
şarapla, şiirle, erdemle.
Gecenin sarhoşu bendim
Baudelaire yağıyordu o gece"

dizeleriyle biter; "Yola yalnız çıkmayan yorulur":

"Yola hep yalnız çıkacaksın
bir senin ayak sesin olacak
bir de senden öncekilerin"

dizeleriyle başlar...

Bir Saksılık Dünya,

Renkler ve düşler, doğa ve tarih, insan ve sevgi sarmalında bir kitap. **Ayhan Ergün**'ün şiir dünyasını açan, derli toplu bir emeğin ürünü. Şair her konuya, her sözcüğe el atmamış; kendi dünyasına, dolayısıyla şiir dünyasına değin olanları seçmiş. Bu da kitaba tematik bütünlük kazandırmış. Böylece şair, onlarca çocuk kitabından sonra, "yayınladığı" ilk şiir kitabıyla bizi kendi dünyasına yaklaştırmış oluyor.

Son bir şey daha: Kitapta yer alan elli üç şiirin büyük bölümü kısa şiirlerden oluşuyor. Kısa ve yoğun şiirler... "Huzur Evi" adlı ve 1, 2, 3 diye sıraladığı şiirler uzun. Gene "Dört Köşeye Sinmiş Üç Kişi", "Babam", "Neredesin" adlı şiirler de. Ancak, bu şiirlerde de, kısa şiirlerindeki yoğunluğu bulmak mümkün. Fazlalıkları, gürültüsü, kalabalığı olmayan bir şiirle karşı karşıyayız.

TARİH ÖNCESİNDE İNSAN

Felsefe Seminerlerine başlarken, katılımcıları etkin kılmak amacıyla "Felsefenin Doğuşu", "Bilimin Doğuşu", "Sanatın Doğuşu", "İnsanın Tarihi" başlığı altında hazırlanıp seminer vermelerini istedik.

Bu çalışma sürecinde Özgür Üniversite İstanbul Bölümü'nde üç arkadaşımız, aşağıda okuyacağınız konuyu hazırlayıp, katılımcılara sundular. Ciddiyetle hazırlanmış bu çalışmayı, İnsancıl okurlarının da bilmesini istedik.

Semineri Hazırlayanlar: ***Bahar Üstün, Korkut Köseoğlu, Hüseyin Şahin***

Tarih ve Arkeoloji insanla ilgili söylenebileek şeylerin temel kaynağıdır. Tarihi kabaca iki ana döneme ayırırsak, birincisi yaklaşık 5000 yıl öncesinden gelen yazılı tarihtir. Bu tarihten öncesine, yani günümüzden 20000 yıl öncesine, gittiğimizde ilk insanı görüyoruz. *(Homo Sapiens Sapiens).* İşte bu 15000 yılı daha çok arkeoloji yardımıyla araştırabiliyoruz.

İnsan, yaşamı için gerekli olan araç-gereçleri geliştirebildiği için türünü sürdürebildi. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran özellik, diğer hayvanlar avlanmaları ya da korunmaları için gerekli olan teçhizatı üzerlerinde taşırken, insan bu ihtiyaçları için dışardan edindiği araç gereçlerle sağladı. Bu da değişik koşullara uyum sağlayabilme özelliğini geliştirdi. Örnek olsun, dağ tavşanı renk değiştirebilen postu sayesinde karla kaplı ortamlarda rahatça yaşarken, karlı olmayan alanlarda postu kolayca görülebildiğinden kendisi için büyük tehlike yaratabilir. İnsanın gelişmesinde, şüphesiz, vücudu taşımaktan kurtulan ellerin özgürleşmesi ve beyni oldu. İnsanlar böylece edindikleri deneyimleri bir sonraki kuşağa aktararak gelişmesini sürdürmüştür. Bu da aletin toplumsal ürün, insanın da toplumsal bir hayvan olduğunu gösterir.

Tarihsel süreci 3 ana bölüme ayırırsak;

İnsanın *(Homo Sapiens Neanderthalensis)* yeryüzüne çıkışı, Lewis Henry Morgan'ın (1818-1881) teorisine göre, 250000 yıl ya da 500000 yıl öncesine dayanır. Bu döneme (Vahşet Dönemi) "Paleolitik Çağ" adı verilir ve insanın dünya üzerindeki toplam ömrünün % 98'ini kapsar. Bu dönem insanların toplayıcılık ve avcılık ekonomisiyle geçindikleri dönemdir.

Bundan yaklaşık 10-12 bin yıl öncesinde insanlar *(Homo Sapiens Sapiens)* doğayla işbirliğine girerek çeşitli bitkiler yetiştirip, evcil hayvanlar beslemeye başladılar. Bu döneme, Morgan "Barbarlık Dönemi" demiştir. Arkeoloğlar ise bu dönemi "Neolitik Çağ" olarak adlandırmışlardır. Bu dönem insanlığın ilk ekonomik devrimidir. Daha sonraki ekonomik devrim ise Nil, Dicle, Fırat ve İndüs nehirlerinin vadilerinde, M.Ö 4000, bazı köylerin şehirleşmesiyle başladı. Toplum, muhtemelen, çiftçileri ihtiyaç fazlası üretime zorladı ve oluşan artı değeri bu yeni oluşan şehir nüfusu kullandı. Bu dönem aynı zamanda yazının ilk kullanıldığı dönemdir. Daha sonraki 2000 yıla arkeologlar bakır ve tunç kullanımı nedeniyle "Tunç Çağı" demişlerdir. Erken demir çağı denilen bu dönem demirin kullanılmasıyla başlar. Bu dönem yazını alfabetik yazı türünün icadıyla geniş halk kesimlerinin bilgi edinmelerini sağladı. Daha sonra Feodalizm, üretim gücünü arttırarak yarı göçebe insanları toprağa bağladı. Bu da insanı taşınabilir olmaktan kurtardı (Roma dönemi kölelik). Son olarakta 1750-1800 yıllarında artık kitle halinde üretilen mallarla endüstri dönemi başladı.

Günümüzden 60-70 milyon yıl önce: Afrika'nın güneydoğusunda ve Hindistan'da primatlar tarih sahnesine çıktı. Bu dönemde primatların yaşamından ağaç yaşamına tam uyarlanma görülmektedir.

Günümüzden 12 milyon yıl önce insan türünün bilinen ilk atası sayılan **Ramapıtekus**'un "Lakey" ve Lewin"e göre ormanları yok eden iklim değişiklikleri sebebi ile, başka bir görüşe göre ise beslenme yetersizliği sebebiyle ağaç yaşamından yer yaşamına geçmiş olduğu ve dik duruş yönünde belli bir aşamayı gerçekleştirmiş olduğu düşünülebilir.

Günümüzden 3 milyon yıl kadar önce ilginç bir grup olarak tarih sahnesinde **Ostalopitekler** görülmektedir. Bu grubun da dik duruşa yakın biçimde hareket ettiği ve kafatası oylumunun 500 cm3 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Modern insanın 1000 - 2000 cm3 dolayında beyni ile karşılaştırıldığında çok küçük kaldığı söylenebilir.

Günümüzden 2 milyon yıl önce başlatılan, birkaç buzul çağının yaşandığı, dağların ve kıtaların oluştuğu ya da şekil değiştirdiği *Paleolitik* dönemde, bu değişikliklere uyum sağlayabilen hayvanlar değişerek ve gelişerek (doğal ayıklanma) hayatta kalmışlardır. "İnsan"da bunlardan biridir. Paleolitik dönemle birlikte gerçek insan tipinin ilk örneklerinden olan **Homo Habilis** (eli işe yatkın, becerikli insan) biyolojik ve toplumsal evrimini sürdürerek zamanımızdan 1 milyon yıl kadar öncesinde **Homo Erectus**'a (dikduran insana), zamanımızdan 500.000 yıl kadar önce **Homo Sapiens** (düşünen insan ya da akılcı insan) türlerine ve zamanımızdan 50.000 yıl kadar önce de **Homo Sapiens Sa-**

piens'e (günümüz insan türüne) doğru evrim gösterecektir. Bu sıralama içinde **Homo Habilis** araç kullanması ve yapmasıyla yani ellerini kullanmasıyla ve bunu takip eden dönemde **Homo Erectus** ise dik duruşuyla dikkat çekmektedir. Geçimlerini toplayıcılıkla sağlamaktadırlar ancak kullanılan araçların ilkelliği ve herhangi bir işbirliği biçiminin bulunmayışı toplayıcılığın veriminin son derece düşük olmasına yol açmıştır. Bunun bir sonucu olarak ilkel sürünün zamanını sürekli yiyecek aramakla geçirdiği düşünülmektedir. Toplayıcılığın bir artı enerji ve artı zaman bırakmayan bir ekonomi olması, ilkel toplulukta herhangi bir toplumsal artının ve bu artı ile beslenen, doğrudan geçim etkinliklerine katılmayan kimselerin oluşmasını engellemiştir. Araç kullanmaktan araç yapmaya geçiş bile insanlara, toplayıcılık ekonomisinin kısır döngüsünden kurtulmalarına yetecek itici gücü verememiş görünmektedir. Bununla birlikte çok ağır da olsa araçlardaki gelişme, özellikle savunma silahlarının geliştirilip, insanların hayvanlara karşı saldırıya geçebilmelerine olanak verecek düzeye gelmesiyle, bir başka deyişle avcılığı başlatmasıyla, toplayıcılık ekonomisinin aşılmasında rol oynamıştır. Bunu takip eden avcılık-toplayıcılık döneminde avcılık, ekonomik alanda ikinci sırada kalmakla birlikte, toplumsal alanda başrolü oynamaya başlamış, yani erkekleri ön plana çıkarmıştır. Avcılığın başlaması erkeklerin toplayıcılıktan avcılığa geçerken kadınların toplayıcılıkta kalmaları sonucunda biyolojik farklılaşma temeline dayanan ilk işbölümünü yaratmıştır. Bir aracın yapılması, önce eldeki nesnenin alacağı son biçimin kafada tasarlanmasını gerektirdiği için, araç yapmak bazı antropologlar tarafından insanın düşünmeye başlamasının da işareti olarak değerlendirilmektedir.Ancak bunun biçim kazanmış bir düşünce olacağını söylemek, bu ilkel sürünün "düşün biçimi"nden söz etmek güçtür. Bu sıralama içinde **Homo erectus**'tan daha yakın bir dönemi temsil eden, insana giden ana evrim çizgisinden sapmış olmasına rağmen ateşi ilk kez kullanmış olmasıyla dikkat çeken, fosilleri Java adasında ele geçirilmiş **Pitekantropus** ve Çin'in Çu-Ku-Tiyen bölgesinde fosilleri bulunmuş **Sinantropos** yada diğer adıyla **"Pekin Adamı"** özel bir önem taşımaktadır. Buluntulardan elde edilen veriler, bugünkü insan beynindeki konuşma merkezinin olduğu yerde **Pithekantropos** insanının da aynı yerde kafatasının kabarık olduğunu göstermiştir. Buna dayanarak o dönem insanının bazı sesler çıkaribildiği ve toplumca anlamları onaylanmış hece sesler ile bir çeşit konuştuğu söylenebilir. Ateşin evcilleştirilmesi, yiyeceklerin hazırlanmasında büyük önem taşımaktadır. Pişirilen yiyeceklerden elde edilen kalori artışıyla birlikte daha iyi beslenme olanakları elde edilmiş ve açlık tehlikesi ortadan kalkmıştır. Ayrıca pişirme yiyecekleri yumuşattığı için çene kemiklerine daha az iş düşmüş ve bu da çiğneme sırasında asıl görevi üstlenen şakak kemiklerinin küçülmesine bu da, kafatasının daha büyük bir beyin sığacak biçimde genişlemesine imkan vermiştir. Açlık tehlikesinin ortadan kalkması insanı sürekli av arayan sürü konumundan kurtarmış, enerji ve zaman fazlasının oluşmasına imkan vermiştir. Ayrıca insana giden evrimde önem taşıyan **ensest yasaklarının** da ateşin denetim altına alınmasıyla ortaya çıkmış olabileceği görüşü ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, yeni durumdaki küçük aile birlikleri, bundan böyle ortakçı gruptan ayrılsalar da varlıklarını sürdürebilme olanağı kazanmış; bu yüzden de çekirdek aile içindeki cinsel rekabeti önleyecek ensest yasaklarına gereksinim duyulmuştur. Bu dönemle ilgili çoğunluğu Asya kıtasında bulunan fosillerden elde edilen bilgiler, bu dönem insanının yamyam olduğunu hatta **homo habilis'in, Ostralopitekleri** besin olarak avladığı ve soyunun tükenmesinde asıl etken olduğunu göstermektedir.

Yeniden sıralamaya dönersek, **Homo Sapiens Neanderthalensis**'le ilgili, iki ayağının üzerinde durduğu ve oldukça karmaşık bir kültür geliştirdiği söylenebilir. **Neandertaller,** Avrupa buz tabakasının etekleri boyunca uzanan topraklarda hayvanları avlayarak yaşamışlardır. Büyük hayvanları (mamut vb.) avlayabilmek için biraraya gelmiş ve böylece avcı toplulukları oluşturmuşlardır. Ekonomik ve toplumsal yapıları bu büyük takım avının gerektiği farklılaşmayı gerçekleştirmiş olmalı. Avcılığı, toplumsal etkileri konusunda *Leakey ve Lewin*'in yaptıkları çalışma, avcılığın sanıldığı gibi insanın doğasını, bencil, savaşçı, sömürücü bir canlı olması yolunda etkilemediğini, tersine, ortak çalışmaya, işbirliğine, paylaşmaya, dayanışmaya, toplumsal birliği pekiştirmeye yol açan, hatta insanı, öteki hayvanlardan farklılaştırdığı gibi insanı uygarlaşmaya varan yola sokan bir olgu olduğunu öne sürmektedir. Avcılık ortak çalışma biçimini gerektirmiş, ortak çalışmanın ürünü olan **"av"**dan, **"ortak paylaşma"** ilkesine göre yararlanılmıştır. Son derece kullanışlı taş aletler yapmışlar ve ağaç işleyiciliğinde beceri kazanmışlardır. Bu insanın beyin boşlukları bugünkü insanınkine çok yakındır. Özellikle kaşları bir kasketi andıran çıkıntılar şeklindedir. Evlerini kaya oyuklarının içine kurmuşlardır. Buralarda ele geçirilen kullanışlı taş aletler ve ateş izleri sürdürmüş oldukları yaşantının maddi kalıntılarıdır. Muhtemelen ölülerin tekrar hayata döneceği ümidiyle gömme törenleri yapmışlar, gömdükleri ölülerin yanına ihtiyaç duyacağını düşündükleri şeyleri de koymuşlardır. Bu da **neandertallerin** bir ideolo-

jisi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu türün nesli buzul çağının sona ermesiyle tükenmiştir. Bunun sebebi buzul çağının sona ermesiyle yaşanan büyük iklim değişiklikleri ve böylece neandertallerin yaşadığı ortamın tersine sulak ve ağaçlıklı ortamların oluşması olabilir.

Günümüzden 500.000 yıl öncesinden 50.000 yıl öncesine gelindiğinde, insan türü artık dik duruşlu, ateşi düzenli olarak kullanabilen, ellerini kullanıp alet yapabilen bir hale gelmiş ve **Homo Sapiens sapiens** ile günümüz insan türüne doğru evrimine devam etmiştir. **Homo Sapiens Sapiens** ile **pleistosen** çağ son bulmuş ve **Holosen** (bugünün çağı) başlamıştır.

Son buzul çağının bitiminden önce insan evrim sahnesinde görülen **Homo Sapiens Sapiens,** farklı gruplar ya da ırklar olarak günümüze değin ulaşmıştır. Bu türde ilk gruplardan biri Fransa'da bir kazı mahallinde ulunan ünlü *Cro-Magnon* ırkıdır. Bu tür atalarından çok farklı bir tip oluşturmuştur. Uzunca boylu iri yapılıydılar. En önemlisi ise atalarından çok daha karmaşık bir kültür geliştirmiş olmalarıdır. Yukarı paleolitik çağın insanları diyebileceğimiz bu insanlar hala avcılıkla geçiniyorlardı. Bu insanlar Ateriyanlar (Afrika), Capsiyanlar (Afrika), Gravettiyanlar (Avrupa) yeni bazı buluşlar yapmışlardır. En önemlisi ilk birleşik mekanizma olan yayı kullanmış olmalarıdır. Ayrıca alet yapımında kullanılacak ikincil, üçüncül aletler yapmışlardır. Çakmaktaşından, fildişi, boynuz ve kemikten çok çeşitli aletler ve eşyalar yapmışlardır. Bu eşyaların arasında oltalar, zıpkınlar ve giysi yapımında kullanılan çeşitli aletler vardır. Bizon, rengeyiği ve at avcılığı ile geçiniyorlardı. Bu insanların mağaralarında yapılan araştırmalarda, değiş tokuş yaptıklarına dair bazı bulgular saptanmıştır. Örneğin deniz kenarı olmayan bir bölgedeki mağarada deniz kabukları ya da deniz kenarındaki bir bölgede mamut kemikleri bulunmuştur (Orta Fransa). Bu insanlar *Neandertallerin* geleneklerini daha da geliştirerek, toplu törenler, ölü kemiklerini boyama (eski haline getirmek için) gibi ölümü kabul etmeme ya da mağara duvarlarına yaşadıkları şeyleri kalıcı kılmak için resim yapma (Magdeliyanlar), sihirbazlık gibi şeyler yapmışlardır. *Uzman avcı toplulukları* diyebileceğimiz üst yontmataş devri insanlarının düşünüşlerinin somuta geçmiş ürünlerini günümüze kadar kalabilen mağara ve kaya resimlerinde, küçük heykelciklerinde ve gömülerinde dolaysız olarak görebiliyoruz. *Yukarı paleolitik sanat* olarak anılan resim ve heykelciklerin büyük çoğunluğunun konusu hayvanlardır. Bu resimlerde insanların bulunması ya da pek az görülmesi; insana, topluluğa yönelik değil, doğaya yönelik ya da doğanın etkisi altında bir düşünüş ve yaşayışın işaretidir. Kalıntılardan nüfuslarının da artmış olduğunu anlıyoruz. Bu da insanların yaşamaları için gelişmiş bir ekonomiye sahip olduklarını gösterir. Buzulların erimesiyle önce hayvanlar daha sonra bu hayvanları avlayarak beslenen insanlar da yok oldular. Ancak gerilerinde ekonomilerini (avcılık tekniklerini), toplumsal geleneklerini (kadın-erkek ekonomik işbölümü ve büyük bir olasılıkla klanlı-totemli toplumsal örgütlerini) ve sihirsel düşünüş biçimlerini (bunun somutlaşması olan mağara sanatını) bırakmışlardır. Son buzul çağının sona ermesiyle *paleolitik* çağın bitimine gelinir ve ardından *Mezolitik* ya da ara yontma taş devri gelmiştir. Bu dönemde özellikle Avrupa'da bir dizi önemli endüstrinin gelişmiş olduğunu görüyoruz. Eş zamanlı ancak her birisi farklı çevrelerde yoğunluk kazanan endüstrilerin bazıları, ormanlık alanlarda, orman içi akarsularda ve bataklıklarda gelişmiştir. Bu dönemde ağaç kesiminin büyük baltalarla yapıldığını, kanoların kullanılmaya başlandığını hatta köpeklerin evcilleştirildiğini görüyoruz. En düşük yaşama düzeyi sayılan *mezolitik* ya da *paleolitik* evrelerinin insanı için besin sağlama çabası, yemiş toplayıp kök kazmaktan, bir-iki av hayvanı yakalamaktan ya da daha güçlü avcıların bıraktığı artıklarla yetinmekten öteye gitmiyordu. İşte ekonomisi bu düzeyde bulunan toplumlar *"Yalın Besin Toplayıcı"* olarak tanımlanabilir. Yukarı paleolitik toplumlar, uzmanlaşmış ve özellemiş bir ekonomiye sahiptirler.

Bu ekonomi, toplayıcılık bırakılmış olmakla birlikte, avcılığın öne geçtiği bir *asalak ekonomi*, uzman avcılık ekonomisidir. Avcılık erkekler tarafından yapılmaktadır. Toplayıcılıkları eski önemini yitiren kadınlara, avcılığın yan ürünlerinin değerlendirilmesi işleri, deriden eşyaların yapılması, avın pişirilmesi gibi kamp yerlerinde, mağaralarda yapılan ev ekonomisi işleri yüklenmiş görünmektedir. Böylece kadın erkek ekonomik işbölümü, avcılık ve toplayıcılık dışında kamp içi ve kamp dışı işlerin bölünmesi biçiminde yeni bir boyut kazanmıştır. Özel yaşam çevreleri birbirinden çok farklı topluluklarda besin sorununun çözümünde pek çok benzerlikler bulunmaktadır:

a. Grupların her birinde topluluk, yakın akrabalardan oluşan iki-üç düzine dolayında bireyden oluşur.

b. Avcılık işi çoğunlukla erkeklerce yapılırken, toplayıcılık ve topluluğun genel destek hizmetleri kadınlar ve çocuklara bırakılmıştır.

c. Herhangi bir yere sürekli olarak yerleşmeleri enderdir.

d. Üretim düzeyleri çok düşüktür, ellerinde biriktirilecek fazla bir değer kalmaz.

e. Sosyal sınıflaşma önemsizdir; ailesini yaşatabilmek için herkesin ortaklaşa çalışmak zorunda

olduğu bu toplulukta, krallara, prenslere ve kölelere yer yoktur.

f. Cinsiyete bağlı geleneksel işbölümü dışında uzmanlaşmış kişiler çok azdır. Bütün erkekler ve kadınlar aynı işleri görür.

g. Her grubun avlandığı ya da besin topladığı alanlar, topluluğun ortak mülkiyeti altındadır. Avlanan ve toplanan ürünler özel mülk sayılsa bile ortaklaşa bölüşülür. Zaman zaman kümeler arasında besin alışverişi yapılır, ama ticaret kurumlaşmamıştır.

Bu toplum tipi ancak kendine yetecek kadar üretebilen bir ekonominin sonucudur. Bu toplumlar tarımı bilmez ve uygulamazlar.

Neolitik Barbarlık Dönemi

Neolitik çağ ya da barbarlık adıyla ilkel topluluk içinde anılan bu dönemin ekonomik, toplumsal, düşünsel yapısı hiç de içine sokulduğu ilkel topluluğun yapılarına benzememektedir. Asalak ekonominin yerini üretici ekonominin göçebe topluluğun yerini yerleşik topluluğun aldığı ve sihirsel düşünüşün yerini alacak yeni bir düşünüşün dinsel düşünüşün doğduğu bu dönem sözkonusu özellikler nedeniyle ne ilkel topluluğun bir biçimi sayılabilir, ne de uygar toplumun içine sokulabilir. Bu nedenle ilkel toplumdan uygar topluma geçiş çağı olan bu çağa "geçiş çağı" ve bu çağın toplumlarına da "geçiş toplumu" denebilir.

Pleistosen çağı sona erdiren büyük iklim değişiklikleri, insanın doğa üzerinde asalaklık yerine doğayla bir çeşit ortaklık kurarak başardığı ekonomik devrime yol açmıştır.

Bu çağ insanoğlunun kültürel evriminde, yepyeni bir aşama olan *"Temel Beslenme Devrimi"*ne öncülük etmiş olmasıyla eşsiz bir önem taşımaktadır. Sözkonusu devrim, en yalın anlamda milyonlarca yıldır ilk kez insanın yiyeceklerini avcı-toplayıcılıkla elde etmesi değil, kendisi yetiştirerek üretmesi anlamında kullanılmıştır. Bu üretim tarzı, toprağın ekilip biçilmesini içeren tarımsal etkinliklerin ve hayvan yetiştiriciliği ve bunun yanında cins ıslahı tekniklerini içeren hayvancılık etkinliklerinin keşfedilmesine dayanıyordu. İnsanın çeşitli bitki tohumlarını toprağa ekerek yiyecek maddelerini arttırması nüfusun da artmasında önemli bir rol oynamıştır. Neolitik dönemde üretimin başlaması herşeyden önce toplulukların yazgısını, doğaya bağımlı olmaktan kurtarmıştır.

Bu topluluklara Filistin'de Karmel Dağı'nda yapılan kazılarda rastlanmıştır. İnsan evriminde çığır açan bu yeniliğin M.Ö. 9-8 bin yıllarında başladığı sanılmaktadır. En eski tarımsal yerleşim kalıntıları Ürdün vadisinde M.Ö.7000'den kalma Jerichol köyüdür. Bu tarihlerin hesaplanmasında C14 yöntemi kullanılmıştır. İran çölünün batı kıyısında da daha ileri neolitik çağa ait kalıntılar bulunmuştur. Sözkonusu kalıntılardan bu toplulukların artık avcılıkta ve tarımda oldukça gelişmiş oldukları anlaşılmaktadır. Avrupa'da yapılan kazılarda ise, Avrupa'nın Neolitik topluluklarının, Yakın-Doğu'ya göre daha geri oldukları anlaşılmaktadır. Anadolu'nun ilk neolitik köylerinden Çatalhöyük de ırmak kıyısına kurulmuş ve basit sulamalı tarım yapılmıştır. Neolitik kültürün tek olmadığı, ayrı ayrı neolitik kültürlerin olduğu bilimadamlarının ortak görüşüdür.

İlk ekonomik devrim diyebileceğimiz "temel beslenme devrimiyle" insan, belirli bir yere yerleşmek zorunda kalmıştır. Tarihte ilk kez sağlam ve dayanıklı yapılar kurmak gereksinimi doğmuştur. Hasattan sonra ürünlerin kuru hava koşullarında, fare ve sıçan gibi hayvanların yağmasından uzak tutularak saklanması gereği vardı. Bu amaçla yapılan sağlam ambar ve korunaklardan esinlenerek, insanoğlu giderek kendi barınaklarını da daha işlevsel ve dayanıklı biçimde kurmaya başlamıştır. Buğday ve arpa yetiştirilmesi, bir yandan da bunların pişirilmesi için daha elverişli kap-kacak ve öteki mutfak eşyası gereksinimini doğurmuştur. Bu dönemin, "Cilalı Taş Devri" ismiyle bilinmesinin nedeni de, bu dönemin insanlarının hala taş aletler kullanmakla birlikte, aletlere "perdah" veya "cila" uygulayan ilk insanlar olmalarıdır.

Elde edilen etnografik kalıntılara göre, buraya kadar yapılan keşif ve icatların kadınların eseri olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların kap yapma kimyasını, iplik bükmeyi, dokuma tezgahını, keten ve pamuk yetiştirmeyi keşfettiği söylenebilir. Erkeğin ise hayvan bakımı yaptığı ve buna ait araç-gereç geliştirdiği söylenebilir. Bu çağda insanlar yaklaşık 25-35 evi olduğu köylerde, herhangi bir artı ürün yaratmadan yaşamışlardır. Kendi kendine yeten bu köylerden işbölümü dışında bir uzmanlaşmadan sözedilemez. Ancak, yine de, özellikle süs eşyalarının ithal edildiği görülmüştür. Örneğin, Tuna bölgesinde Akdeniz bölgesinden getirilen deniz kabukları; Güney İngiltere'de, Fransa'dan getirilen ve eldeğirmeni yapmakta kullanılan özel bir taş bulunmuştur. Bu örnekler Neolitik çağ insanın yoğun bir ticaret yaptığını gösterir. Ekonomilerini ve araç-gereçlerini şartlara uydurma çabası, her topluma keşif ve icatlarda bulunması yolunda farklı olanaklar sunmuştur. Bu sebeple daha önce de belirtildiği gibi bir tek neolitik kültür yoktu, bir çok neolitik kültür vardı. Ya da bir çok neolitik bilim vardı da diyebiliriz. Bu tarihten sonra ise, buluşların ya da keşiflerin çeşitli toplulukları karşılıklı olarak etkileyerek yayılmasından sözedilebilir. Neolitik toplumların da, kendilerinden önce Paleolitik çağda yapıldığı gibi dini ayinler ve çeşitli sihirler yaptığı tesbit edil-

miştir. Örneğin; doğanın verimli geçmesi için yapılan törenlerde, temsili olarak bir erkekle bir kadının birleşmesi, tahılın toprağa girerek topraktan yeni ve daha genç tahılların çıkmasını sembolize eder. Bu kadın ve erkek sonraları tahıl tanrısı ve tanrıçası olarak kişileştirilmiştir.

Klan yapısı Neolitik barbarlık döneminde de sürmüştür. Tarımla uğraşan topluluklarda, kadının etkisiyle klan, kadın soy çizgisine; sürü besleyici topluluklarda ise erkek soy çizgisine dayanır. Neolitik çağın bu olağanüstü gelişmesi, paleolitik döneme göre, yoğun nüfus artışını getirmiştir. Nüfus artışı ile ekilen yerler az gelmiş ve yayılma zorunluluğu doğmuştur. Bu da paylaşım savaşlarını getirmiştir. Savaşlarda kaybeden hiçbir zaman yok olmamış, dolayısıyla aynı toplum içinde yaşayanlar içinde bir tabakalaşma başgöstermiş ve klan örgütlenişi de çökmüştür.

"Asalak ekonomiden üretici ekonomiye" geçişle yaşanan ekonomik değişiklikler, beraberinde toplumsal ve düşünsel yapılarda enine boyuna değişikliklere yolaçacak gelişmeleri getirmişlerdir. Bu değişiklikler, toplumsal yapıda çiftçi topluluklarda görülen, klandan köy toplumuna, çoban topluluklarında ise klandan aşirete geçişle, düşünsel yapıda sihirden dine geçiş başlıkları altında özetlenenebilir. İkinci toplumsal işbölümünün doğuşu çiftçi ve çoban topluluklarının farklılaşması, aynı zamanda yarı yerleşiklikten tam yerleşikliğe ve yarı göçebelikten tam göçebeliğe varan gelişmelere, birbirine zıt iki yaşam biçimine yol açmıştır. Bu yaşam biçimlerinde klan örgütlenişi çiftçi topluluklarında, köy toplumunu ve doğal aileyi; çoban topluluklarda daha büyük toplumsal birim olan aşiretleri oluşturacak yönde gelişmiştir.

Toprağa sürekli yerleşmekle birlikte, ilkel topluluğun geçim ve yaşam biçiminde görülen dar boğazlar aşılmıştır. İlkel sürüde üzerindekilerini toplayıp geçmek dışında hiçbir anlamı olmayan toprak, avcı ve toplayıcı takımlar için geçici süre yerleşilip bırakılan kamp yeri olunca "ülke" yolunda belli belirsiz, silik bir adım atılmıştı. Ama neolitik çiftçilikte toprak yalnız o an için yararlanılan bir yer değil, üzerinde ev bark kurulup yaşanılan, sürekli emek dökülen, topluluğun geleceğinin ve geçiminin güvencesi, elden çıkarmamak için savaşılan "vatan" olma yoluna girecektir.

Neolitik köy toplumunun geçim biçimi olan bitkisel ve hayvansal besin üreticiliğinin yani tarımsal üretimin ritmi, yoğun tarım mevsimleri dışında insanlara oldukça uzun bir boş zaman bırakabilmiştir. Bu boş zaman da da insanlar başka işlerle uğraşma olanağı bulabilmişlerdir. Bu olağan ilk ürünü, çömlekçilik, dokumacılık gibi kadınlar tarafından yapılan iki önemli "neolitik zanaatın" ortaya çıkması olmuştur. Kadın evin yöneticisi olarak görülür. Neolitik köyün yaşam biçimi, kendine yeterli, içe kapalı, eşitlikçi ve bunlardan dolayı da durağan bir yerleşik köy yaşamıdır. Neolitik çoban topluluklar da kendi içlerinde toplumsal, siyasal farklılaşmaya yol açabilecek bir yapıya sahip değildir. Bu toplulukların geçim biçimi olan hayvansal besin üreticiliği, çobanlık, asalak ekonominin bazı darboğazlarını aşmış, bazılarını göçebelikten dolayı aşamamıştır. Bu nedenle geçim, yaşam ve düşünbiçimlerinin konumu, avcı ve toplayıcı takımlarla, neolitik köy toplumu arasındadır. Sürünün güdülmesi ortak emeği gerektirdiğinden; neolitik köylerde klanın alt aile birimlerine bölünüp dağılmasına karşılık, neolitik-çobanlarda klanın yapısı daha pekişmiş görünür. Sürüyü gütme ve hayvanlara bakma erkeklerin işidir. Bu durum erkeklerin saygınlığını arttırarak, ana soy zincirinden baba soy zincirine geçilmesine neden olmuştur. Neolitik köylerden farklı olarak kendine yeterli değil, kendine yetersiz bir edinim biçimleri vardır. Bu nedenle içe kapalı değil dışa açıktırlar. Öteki çoban topluluklarla değişebilecekleri şeyleri yoktur. Ekonomik yetersizlikleri bir çıkmazla karşı karşıyadır ve bu çıkmazı savaşçı yöntemlerle aşma yollarını arayacaklardır.

Neolitik köy toplumun geçim ve yaşam koşulları içinde dinsel düşünüşün öğeleri oluşmaya başlamıştır. Gene de bir öğe, dinsel düşünüş sayılabilmesini sağlayan önemli bir öğe eksiktir: "Tapınma". Sihirsel düşünüş-dinsel düşünüş ayrımı yapan yazarların çoğunluğu, bu iki düşünceyi sihirin doğa güçlerine buyurmasına karşılık dinin doğaüstü güçlere yakarma olduğunu söyleyerek ayırırlar. Sihirin buyurmasına karşılık dinde yakarma eğilimi, asalak ekonomide ve üretici ekonomide insan-doğa ilişkilerine ters düşüyor görünmektedir. Bunun nedeni dinin bu niteliğinin insan-doğa ilişkilerinden çok insan-insan ilişkilerine bağlı oluşudur. İnsan-insan ilişkilerinin eşitlikçi olduğu ilkel toplumlarda yalvarma-yakarma kavramı yoktur. Bunlar eşitsizlikçi, sınıflı toplumların kavramlarıdır. İnsanlar, sınıflı toplumların oluşmasıyla doğaya egemen olma yolunda attığı adımların etkisiyle doğaya toplumsal düzenin bakış açısıyla bakacaklardır. Toplumda yazgıları nasıl başka kimselerin, başta yöneticinin elindeyse, doğada da ürünlerin ve her türlü canlının yazgısının yöneticiye benzer bir tanrının elinde olacağını düşünmüşlerdir. Yöneticinin önünde eğilişleri gibi doğanın yöneticisi önünde eğilip ona yakarmaya bir başka deyişle tapınmaya başlamışlardır. Neolitik dönemde ise dinsel düşünüşün olgunlaşmamış biçimini çiftçi topluluklarında görürken, çoban topluluklarında bu dinsel düşünüşten etkilenme sonucu oluşmuş genel anlamda şamanizm diyebileceğimiz sihirsel-dinsel karışımı bir düşünüş

bulunduğunu görüyoruz. Eşitlikçi topluluklarda sihirci, şaman, din adamı gibi kimseler düşünce üreticileri olmaktan çok topluluğun ürettiği düşünceleri biçimlendirici, dile getirici kimseler olmuşlardır. Dolayısıyla dile getirdikleri düşünceler yanlış olabilir ama bilinçli bilinçsiz ideolojik saptırılmış düşünceler olamazlar. Sınıflı toplumlarda ise bu durum değişir. Din adamları önce toplumsal artı ile geçinen ve doğrudan geçim etkinliklerine katılmayan uzman düşünürler olmuşlardır. Sonra sayıları artarak, toplumun düşüncesini dile getiren kimseler olmak yerine, toplumun düşüncelerini biçimlendiren kimseler durumuna gelmişlerdir. Son olarak din adamları örgütlenerek "kilise"yi oluşturacaklardır. Bu olay düşünsel yapının, ekonomik ve toplumsal yapıdan farklılaşması anlamına gelmektedir. Düşüncenin farklılaşması ve tam zaman düşünce uzmanlarının eline geçmesinin sonuçları; toplumdaki düşüncelerin gözden geçirilmeleri, toplumun yapısına uyacak biçimde sistemleştirilmeleri, buna uymayan düşüncelerin elenmeleri ve bu sistemin bir bütün oluşturması için yeni düşüncelerin türetilmesi olmuştur. Demek ki toplumu, doğayı ve yaşamın belli başlı tüm sorunlarını içeren bir "dünya görüşünün" türetilmesi olmuştur. Burada geçim etkinliklerine katılmayan, toplumsal artıdan beslenen tam zaman düşünce uzmanlarının türettiği bu dünya görüşünün ister istemez sınıfsal konumlarının yol açtığı bir ideolojik sapma içinde olacağını belirtmek gerekir. Kısacası ilkel topluluklardaki düşünsel yapı yerini uygar toplumda ideolojik yapıya bırakacaktır. Bu gelişme içinde neolitik toplulukların bulunduğu konum doğanın artık bir kaos olarak değil bir düzen olarak görünmesiyle birlikte her şeyin bir nedeninin olduğu düşüncesinin doğduğu konumdur. Ancak bu düzeni yaratan binlerce nedenin bilinmediği bir durumda her şeyin tek nedene bağlanmasının koşulları oluşmuştur. Neolitik dönemde, uzun zamanda tüketilecek, meyvelerinden uzun süre yararlanılacak emek ürünleri, mülkiyetin nesnel koşullarını yaratmış olur. Üretilen şey bireysel emekle üretilirse bireysel mülkiyetin, aile emeğiyle üretilmişse aile mülkiyetinin, ortak emekle üretilmişse ortak mülkiyetin koşulları var demektir. Bu nedenle neolitik toplumda, mülkiyet bu üç biçimiyle de gelişmeye başlamıştır. Bu biçimleriyle mülkiyet türlerine mülkiyet ilişkileri neolitik toplumun eşitlikçi yapısına uygundur ve bu yapıda kendi başına bir değişiklik yaratabilecek bir etmen olarak görünmemektedir. Çünkü neolitik mülkiyet türleri, bir artı elde edilmesine elverişli değildir. Neolitik toplum, toplumsal artı üretmeyen bir toplum olmakla birlikte, toplumsal artı üretme potansiyeline sahip olan bir toplumdur. Toplumsal artı üretmenin koşullarından biri çıktıyı arttırabilme yeteneğidir ki asalak ekonomiden üretici ekonomiye geçiş, "üretim" bu koşulu sağlamıştır. Neolitik köy toplumlarının sahip oldukları dinsel düşünüş beraberinde dinsel törenleri düzenleyen ve yöneten din adamlarının oluşmasını gerektirmiş ve belki de ilk "sınıfı" oluşturmuştur. Zamanla geçim etkinliklerine doğrudan katılmadan, toplumu artı ürüne zorlayacak ve bu artı ürünle beslenecek ya da bu artı ürüne el koyacak ilk sınıfın sihirbazlar veya din adamları olduğu söylenebilir. Neolitik çiftçi topluluklarının kendine yeterliliğine karşılık, neolitik çoban topluluklar kendine yetersizlik koşulları içindedir. İşte neolitik köyün kendine yeterliliğini kıracak ve onu bir toplumsal artı üretmeye zorlayacak olan bu topluluklardır. Birbirine zıt olan bu iki yaşam biçiminin etkileşimi, uygar topluma geçme yolunda atılımlara yol açmıştır. Çiftçi ve çoban toplulukları arasındaki ilişki genellikle savaşçı olacaktır ve bu savaşları genellikle çobanlar kazanmış görünmektedir. Yenilen çiftçiler, kaçıp topraksız kalmaktansa topraklarında kalıp boyun eğerek haraç ödemeyi yeğlemiş görünmektedir. Burada çoban toplulukla için çıkar yol egemen bir askeri sınıf olarak, köyü öteki topluluklara karşı korumak işleviyle yerleşik toplumun üzerine çöreklenmek ve ondan toplumsal artı almaktır. Böylece çiftçiliği bilmeyen ve çiftçi topluluklarıyla taban tabana zıt bir yaşam biçimine sahip olan çoban topluluklarıyla çiftçi toplulukları arasındaki bütünleşmeyi askeri-ekonomik işbölümü sağlamış olacaktır. Bu, topluluğun yapısında pek çok yapısal değişikliğe yol açmıştır. Bütün bunların yanında "neolitik zanaatların" ortaya çıkmasıyla bir tür uzmanlaşma başlamıştır. Zanaatkarların tapınak atölyelerinde çalışmaya başlamasıyla toplumsal artı ile beslenen bir diğer sınıf oluşmuştur. Bu dönemde nüfusun hızlı artışıyla elde edilen ürünlerin yetersiz kalması sonucu da üretimi arttırmak gerekmiştir. Ancak toplumsal farklılaşmanın, siyasal farklılaşmanın tarihsel koşullarının, çiftçi-çoban savaşçı ilişkisi, çobanın zaferi, savaşı kazanan göçebe toplumun yerli çiftçileri yok etmeden o yere yerleşmesi ve çalışmanın, çalışanların dışındaki kimseleri besleyebilecek verimlilik düzeyine ulaşmasıyla oluştuğu söylenebilir. Bu verimlilik düzeyinin fetih sırasında var olması gerekmez. Halk, yeni bir iş örgütlenmesi biçimi geliştirerek çalışmanın verimliliğini bir artı üretecek düzeye yükseltebilir. Ancak böyle bir örgütlenmeye olanak verecek, kışkırtacak hatta zorunlu kılacak bir doğal çevrenin bulunması gereklidir ki, bu çevre büyük ırmakların taşkın ovalarıdır. Tarihte bu olaylar ilk kez Mezopotamya'da küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçilmesini sağlayan olaylarla gerçekleşmiştir. Kendi kendilerine yeten ekonomileri kuraklık, seller, donlar, salgınlar gibi dış etkenlere karşı korun-

ma için yetersiz kalmıştır. İnsan bütün bu sorunları ancak şehir devrimiyle aşabilmiştir. Yontma taş devrinde ateşin evcilleştirilmesi, cilalı taş devrinde ise tarım ve hayvancılığın geliştirilmesiyle, insanoğlu uzun tarihi boyunca ileriye doğru birer devrim niteliği taşıyan iki büyük adım atmış oluyordu. Ateşin gücünü fırınlarda denetim altına almayı öğrendiğinde, bu bilgisini yiyecek üretimine dayalı yeni yaşam tarzının olanak verdiği boş zamanlarıyla birleştirerek, metalleri ergitme tekniklerini bulmakta gecikmedi. Bu yeni teknoloji önce bronz çağına, sonra demir çağına öncülük etti. Bakır ve kalay alaşımı olan bronz ilk kullanılan metal oldu. Çünkü hem elde edilmesi, hem de işlenmesi kolaydı.

Bakır Çağı

İ.Ö. 4000-3000 arasındaki dönem, faydalı icat ve keşiflerin yapılması bakımından, belki de İ.S. 16 yy'a kadar insanlık tarihindeki herhangi bir devirden daha verimliydi. Bu dönemde özellikle batıda Büyük Sahra'dan, kuzeyde Avrasya sıradağları, Balkanlar, Kafkaslar, güneyde Yengeç Dönencesi'ndeki topraklar değişikliklere yol açacak buluşlar için gerekli hammaddeleri vermiştir.

Bakır çağından günümüze özellikle İran'da yapılan kazılarda, Silk I-II-III adı verilen köylerde bu döneme ait zengin bulgular elde edilmiştir. Bu bulgularda özellikle çekme hayvanlarında kullanılan koşum, tekerlekli araçlar, çömlekçi çarkı, tuğlayı mühürü kullandıkları belirlenmiştir. Ancak bin yıl sonra bu buluşlar Çin'e ve İngiltere'ye gidebilmiştir. Amerika'ya, Okyanusya'ya ve Afrika'nın güneyine çok daha geç ulaşmıştır.

Bakırın dört aşamalı olarak dönüştürülmesi uygarlığa büyük katkıda bulunmuştur. 1. Bakırın dövülmesi, 2. Ergitilmesi, 3. Bakır cevherinden saf bakır elde edilmesi, 4. Alaşımlar elde edilmesi. Genellikle ev ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan bakır ve türevleri daha sonra başkalarının taleplerini de karşılamak için yapılan ilk endüstriyel işlerdi. Bundan dolayı, bu işlerde uğraşanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için başlıca, onların eşyalarını tüketenlerden sağlanan yiyecek maddeleri fazlasına dayanmaları gerekirdi. Sihirbazlardan sonra yiyecek üretiminden çekilen sınıf bunlar olabilir. Bu zanaatçıların göç etmesi, bu buluşların yayılmasına neden olmuştur. Zanaatçılar, çırakları sayesinde bilgilerini nesilden nesile iletmiştir. Ancak bu sistem, yapılanın tekrarına dayanan bir sistem olduğu için, değişiklik yapma fırsatı bulamamışlar, hatta loncalar ve klanlar kurarak zanaatlarının sırlarını korumuşlardır. İnsanlarda, zanaatçıların yaptığı bu gereçleri gerekli gördükçe, bu ürünleri elde edebilmek için, gereksinmelerinden fazla, bir artı ürün üretme gereği duymuşlardır. Bu da satın alanlar açısından ekonomik özgürlüğün feda edilmesi anlamına gelir.

İ.Ö. 2000-1000 arasında sabanı kullanan insanlar, bitki üretimini kat kat arttırdı ve bu aynı zamanda bitki yetiştirmeyle hayvan beslemeyi de birleştirdi. Bununla birlikte kadınların bitki yetiştirme konusundaki tekellerini de yıktı. Daha sonraları, belki de daha önemli olarak, öküzde koşumun kullanılması insanın kendi gücü dışında bir gücü denetimi altına almasını ve daha ilerdeki gelişmelere de yol açmıştır (buhar makinesi, petrolle işleyen motorlar vb.). Aynı dönemlerde Afrika'da eşekler, İran'da atlar evcilleştirilerek kullanılmışlardır. Böylece İ.Ö. 4000 yılların bitiminden önce öküzün, atların ve eşeklerin gücü ve tekerlek, kara ulaştırması için 19. yy'a kadar aşılamayan bir güç sağladı. Bu dönem, aynı zamanda, deniz ulaşımında da önemli gelişmelere sahne oldu. İ.Ö. 3000 yıllarında Akdeniz'de ve Mısır'da yelkenli kayıklar kullanıldı. Ayrıca Polonezya ve Okyanusya'da da büyük kayıkların kullanıldığı tesbit edilmiştir.

Yukarıda belirtilen yeni ulaştırma olanakları, bunları üreten marangozların ve üretenleri taşıyanların oluşturduğu yeni bir uzman sınıfın doğmasına yol açmıştır. Hint-Avrupa dillerini konuşanların bazı sözcükleri, marangoz gibi, ortak bir sözcükle belirttikleri biliniyor.

Bakır çağının ekonomik ve bilimsel gelişmeleri, aynı zamanda, dinsel törenlerde de bazı değişikliklere yol açmıştır. Hint-Avrupa dillerini konuşanların bazı sözcükleri, marangoz gibi, ortak bir sözcükle belirttikleri biliniyor.

Bakır çağının ekonomik ve bilimsel gelişmeleri, aynı zamanda, dinsel törenlerde de bazı değişikliklere yol açmıştır. Belirli basamaklardan oluşan, bir çeşit dernek de denebilen, topluluklarda, katılma, yükselme ve hatta satın alınma gibi değişiklikler yaşanmıştır. Bunlar daha sonra rahipleşerek ayrı bir sınıfı da oluşturmuşlardır.

DİL

1. Konuşan ilk insan ne zaman yaşamıştır, insan dilinin tarihi nereye kadar götürülebilir?

2. İlk konuşmalar ne biçimde gerçekleşmiş, anlaşma nasıl bir dille sağlanmıştır?

3. Diller, tek bir kaynaktan mı yoksa farklı kaynaklardan mı türemiştir?

Konunun açıklığa kavuşmasını güçleştiren, hatta bunu zaman zaman imkansız kılan, yazının ve elimizdeki en eski yazılı belgelerin çok yeni bir evreye ait olmasıdır. Örn: En eski belgeler sayılan Sümercenin yazılı metinleri bundan ancak 5500 yıl öncesine kadar uzanmaktadır.

Dünyada konuşulan ilk dilin hangisi olduğunu kestirmek için deneyler de yapılmıştır. Ünlü tarihçi

Herodot'un kaydettiğine göre, M.Ö. VII yy.da Mısır hükümdarı Psammetik yeni doğmuş iki çocuğu yanlarında hiç konuşulmadan büyütmüş, iki yıl sonra çocukların ilk sözcüğü duyulmuştur: *Bekos*. Bu sözcük, Frigya dilinde ekmek anlamına gelmektedir. Bu gibi efsaneler bize ancak konunun çok eskiden beri insanların ilgisini çektiğini göstermektedir.

Ateşi ilk kez düzenli biçimde kullanan Pitekantropos insanının kafatasında, konuşma merkezinin bulunduğu yerde kabarıklığın tespit edilmesi, ateşin maddi etkilerinin yanı sıra, akşamları, gün boyu başlarından geçen farklı deneyimlerini ateş çevresinde birbirlerine anlatmak için, jestlere, seslere, taklitlere başvurmalarıyla, dilin ve düşüncenin gelişmesinde etkili olduğunu düşündürüyor.

Homo Sapiens Sapiens'in beyin büyüklüğünün, günümüz insanının düzeyinde gelişmiş olduğuna bakılarak, bu dönemde konuşmanın tam anlamıyla başlamış olduğu kabul edilir. Sinyalleşme ve işaretleşme dilleri önemleri gittikçe azalarak sürmüş olsa da konuşma gittikçe önemini arttırarak gelişmiş olmalı. Konuşmanın, bireyin ve topluluğun deneyimlerinin, öteki bireylere ve kuşaklara geçirilmesinde, bilgi birikiminde, düşüncenin ve tinsel yaşamın gelişmesinde oynadığı roller tartışılmamaktadır. Konuşmanın takım içi ve topluluklar arası sürtüşmeleri de azalttığı kuşkusuzdur. Ancak, gene konuşmanın bazı yeni sürtüşmelere yol açacağı da unutulmamalı. Hatta, bir iletişim sistemi, bir ya da ortak avda işbirliği yapan birkaç avcı topluluğuyla sınırlı olacağı, öteki toplulukların ayrı iletişim sistemleri bulunacağı için, dil farkı, farklılık bilincini geliştiren, avcı topluluklar arasında dostça olmayan ilişkilerin sürmesine katkıda bulunan bir öğe olmuş olabilir.

Konuşmanın, ekonomik alanda etkisi, işbirliğini geliştirmesi, ortak avda daha etkin bir eşgüdüm sağlaması, öğrenme sürecini kısaltması, dolayısıyla çalışmanın verimliliğini arttırmasıdır. Toplumsal alandaki etkisi, duygu ve düşünce birliğini sağlaması, böylece ekonomik ve toplumsal farklılaşmanın yavaş yavaş görülmeye başladığı bir dönemde, bu farklılaşmaların yol açabileceği toplumsal bölünme eğilimlerine karşı toplumsal birliği pekiştirme yolunda bir işlev görmesidir.

Konuşma asıl etkisini düşünsel alanda yapmış olmalıdır. İlkel sürünün, avcı ve toplayıcı takımının, düşünce başlangıçlarına, sistemsiz, gelişigüzel düşünme girişimlerine karşılık, konuşmanın gelişmesi uzman avcı topluluklarda bir düşünsel yapının ortaya çıkmasına yol açmış olmalı. Düşünsel yapı, bir topluluğun tüme yakın üyesinin aynı biçimde düşünme alışkanlıklarına sahip olması ve bunun hem ürünü hem de temeli olan aynı düşünceleri benimsemiş bulunması olarak tanımlanabilir.

Comphort, Bilgi Teorisi adlı kitabında, konuşmanın, toplumsal etkinliklerden doğduğunu, bireyler arasında bir iletişim öğesi olarak geliştiğini, duyumlarla farkına vardığımız şeylere, bir soyutlama ve genelleme olanağı kazandırdığını, düşünce süreçleriyle konuşmanın birbirinden ayrılamayacağını yazarken, düşünsel yapının konuşma başlamadan gelişemeyeceğini anlatıyor gibidir.

Lucretius, ilkellik döneminde insanların, sesler ve jestlerle düşüncelerini anlattıklarını, düşüncenin konuşmaya öngeldiğini, jestlere dayanan konuşmanın da seslere dayanan konuşmadan daha önce geliştiğini savunmuştur. Jest ya da işaretlerle yapılan konuşma, daha eskiymiş gibi görünmektedir. İşaret dilinin bulunması ve geliştirilmesi, sese dayanan dilin bulunmasından daha kolay olmuş, sözcük seslerini oluşturan öğesel sesler, bu varsayıma göre, önceleri jestlere yardımcı olarak ortaya çıkmış, zamanla aynı sesler hep aynı alışılmış anlamlara alınmaya başlayınca işaret dilinin yerine, ses diline geçilmiş ya da en azından ikisi birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Sese dayanan dilin bu biçimi, insanların çeşitli sesleri çıkarmakta kullandığı organlarının kapasitesinin gelişmesine de yardımcı olmuştur.

İlkel kabile dillerinden söz edildiğinde, bu insanların konuştuğu dillerin de ilkel olduğunu düşünmek son derece yanlış olur. Hiçbir dil bir başka dile göre daha ilkel değildir. Hepsinin kökleri zamanın derinliklerinde, insanın ilk konumaya başladığı döneme değin uzanır. Örneğin: Avustralya Aborijinleri, maddi kültür düzeyinde, dünyanın en ilkel kültür toplulukları arasında değerlendirilir. Oysa akrabalık sistemleri gibi, kültürlerini öteki yönleri çok karmaşık bir yapıya sahiptir. Konuştukları dillerin de ileri derecede gelişmiş sistemler olduğu görülmüştür. Eskimolar'ın da çokyalın bir maddi kültür örneği oluşturmalarına karşın, dillerinin son derece zengin olduğu görülmüştür. Eskimo dili de en az diğer diller kadar kendi kültürel gereksinimlerini yeterli düzeyde karşılayabilmek için gereken ayrıntıda sözcük dağarcığını geliştirmiştir. Örneğin: Dillerinde kar çeşitlerini, çeşitli açılardan belirleyen çok sayıda sözcük vardır (aput: yerdeki kar, gana: yağmakta olan kar, pigsirpog: rüzgarda savrulan yerdeki kar vb.) Bu örneklere dayanarak, bir dilin oluşumunu, içinde yaşadığı toplumun kültürü koşullamaktadır diyebiliriz. Buna bağlı olarak her dil, parçası olduğu kültür bütününde ortaya çıkan değişmelere ayak uydurucak biçimde değişir. Dilin kültür tarafından koşullandırıldığı ilkesini desteklemek için çeşitli örnekler verilebilir. Ancak bunun karşıtı da geçerli bir ilkedir. Kültür de dil tarafından koşullandırılır. Bu koşullanmanın anlamı, dünyaya bakış açımızın ve çevremizde gördüklerimizi sınıflayışımızın, dilin güçlü etkisi altında gerçekleşmekte oluşudur.

Konuşma, hiç kuşkusuz insan etkinliklerinin en eskilerinden biridir. Fakat kaynağının ne olduğu sorusu gizlerini korumaktadır. Dilin doğuşunu aydınlatmaya çalışılan çeşitli varsayım ve görüşler vardır:

1. Yansımaları Temel Alan Görüş

Hangi dili ele alırsak alalım, doğadaki sesleri yansıtmaya, taklit etmeye yönelen öğelere rastlarız. Bu öğeler insan bağırmalarıyla, kükreme, havlama gibi hayvan seslerini yansıttıkları gibi, ses çıkaran her türlü varlığın seslerini vermeye yönelirler. XIX. yy. sonlarıyla XX. yy. başlarında ortaya çıkan yansıma varsayımı, bu olayın insan dilinin doğuşunu aydınlattığını benimsemekte, dil öğelerini yansımalardan oluştuğunu kabul etmektedir. Alman dilcisi *W.Oehl*'in de aralarında bulunduğu kimi bilginler, dilin doğuşunu bu tür sözcüklere dayandırmaktadır. Ancak, bu tür sözcükler her dilde söz varlığının küçük bir bölümünü oluşturmakta ve söz konusu görüşün dildeki öteki öğelerin varlığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Öte yandan, dilin sözcüklerinin genellikle birer soyutlama ürünü olduklarını, nesneyle sözcük arasında ses açısından bir uygunluk bulunmadığını da gözden uzak tutmamak gerekir.

2. Ünlemleri Temel Alan Görüş

Kimi bilginler de dilin doğuşunu ünlemlere dayandırmış, insanların çeşitli olaylar karşısında ruh ve bedenle ilgili duygularının etkisiyle çıkardıkları ünlemlerin, sonradan sözcüklere dönüştüğünü, çeşitli kavramları karşıladığını ileri sürmüşlerdir. Tıpkı yansıma sözcükler gibi, ünlemlerin de her dilin sözvarlığında yerleşmeleri doğaldır. Ancak bu öğelerin sayısının çok az olması, dilin doğuşunu bunlara bağlamanın da yerinde olmadığına tanıktır.

3. İş Kuramı

Yine XIX. yy. sonlarında kimi bilginler, dilin doğuşunda ortak çalışma, birlikte iş yapmanın etkili olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bunlardan örneğin *L. Noire* insanda düşünce ve konuşma yeteneğini uyandıran genel etkenin ortak çalışma olduğunu, ilk insan seslerinin bununla ilgili bulunduğunu varsayıyordu. İnsanların toplu halde iş görürken yapılan işi kolaylaştırmak için, birtakım ritmik sesler çıkardıkları bilinmektedir. İlkel kavimlerde iş yapılırken ritmik seslerin çıkartıldığı, basit şarkıların söylendiği bilinmektedir. Ancak iş yapılırken çıkarılan sesler gibi bu seslerin de dilin kaynağını oluşturduğunu kabul etmek kolay değildir. Herhangi bir iş yapılırken çıkan sesin neye ait olduğu da düşünülmesi gereken bir noktadır.

Dilin kökeni konusunda daha birçok varsayımlar, görüşler vardır. Bunlar arasında, dille müziğin aynı kaynaktan çıktığını ileri sürenlere, sözcüklerin sesleriyle anlamları arasında ilişki bulunduğu görüşünü benimseyenlere de rastlanır.

Alman bilgini *Wilhelm Wundt*'un kuramı ve kimi bilginlerin sonradan ona eklenen katkıları, dilin doğuşunun kimi noktalarının aydınlatılmasını sağlayan yargılara varılmasına yol açmıştır. Wundt, ruhbilimin verilerinden yararlanmakta, jest dilini derinlemesine incelemekte, dil seslerini, hayvanlar arasındaki canlı sesler, çocuktaki dil sesleri, dildeki doğa sesleri ve yansımalar açısından ele aldıktan sonra söyleyiş denen şeyi, ağzın içini de kapsayan geniş anlamda bir mimik hareketi olarak kabul etmektedir. Dil seslerinin ilk aşaması, bilgine göre ses aygıtının meydana getirdiği fiziksel ve ruhsal anlamlılık taşıyan hayvansal ses belirtilerinden oluşmuştur. Bu belirtiler önce içgüdüsel iken daha sonra, zaman zaman bilinçli olarak kullanılan anlatım aracı olmuşlardır. Bağırma durumundaki ilk sesler sonradan perdeli sese dönüşmüştür. Wundt çocuğun dili öğrenmeye başlarken, ilk aşamada çıkardığı, hayvan sesine benzeyen bağırmalarına dikkat çekmektedir.

Wundt'un görüşüne yaklaşan ya da katılan bilginler çoktur. *J. Vendryes*'e göre insan, başlangıçta refleksler biçiminde bazı sesler çıkarmış, bunları, belirtme değerlerini farkederek sonradan bilinçli olarak kullanmıştır.

Ernst Cassirer de dilin bugünkü duruma gelinceye kadar üç anlatım basamağından geçtiğini kabul etmektedir; mimik, analojik anlatım, sembolik anlatım. İlk aşamada çıkan sesler duyguları yansıtır. İkinci evrede, öncekilere benzetilerek yeni işaretler meydana getirilir; üçüncüsünde, sembolik anlatımda kavramlar, sembollerle anlatılmaktadır (bugünkü dillerde olduğu gibi).

Bu kuram ve görüşlerden her birinin, hiç değilse birer parça gerçek payı taşıdığı kuşkusuzdur: Her ne kadar, dilde ses taklidi öğelerin sayısı fazla değilse de söz varlığının bir bölümünün bu yolla meydana geldiği herkesçe benimsenen bir gerçektir. Buna küçük sayıda olmakla birlikte ünlemlere dayanan öğeleri de katabiliriz. Ancak söz varlığının geri kalan bölümleri, nesneyle, gösterdikleri şey arasında ses yönünde hiçbir bağlantı bulunmayan, bir uzlaşma, uyuşma ürünü olan öğelerden kurulur.

Kaynakça

1. Tarihte Neler Oldu (Gordon Childe)
2. Kendini Yaratan İnsan (Gordon Childe)
3. İlkel Topluluktan Uygar Topluma (Alaeddin Şenel)
4. İnsan ve Dünyası (Kalvin Wells)
5. ODTÜ Arkeoloji Topluluğu 1997-98 2. Dönem Seminerleri.
6. Her Yönüyle Dil (Doğan Aksan)

SÜRGÜN ALTIGEN

ölü yağmurda çok kaplansırtı kadının ölü kucağında çocuk
menekşelerdi o gözyaşlarınca kulaklarımızda küpeler
çağbitimi kuşluk üstüne çok alyuvarlarımız
atuşağı koşumları sıkı tutmadıysa ya tutmadıysa
ölü yağmurda sokaklar böyle yalnız evler böyle kimsesiz

doğaüstü yalanlı çitlenbikyeli ağaç soymukları gecede
kölelerdi o süt emmedik çocuk yüzleri analardan
güzyukarı yapraklarını dökmedik o tek çam
göçebe demirlerin dağlamışı bir de yürek ellerini
doğaüstü çok yokuş tutmuş ayaklar böyle acı böyle yazık

içgüdü kuşakları bu tohum sürmüşlüğün ortanca piçliğinde
yoksul babalardı yavrularını yüzgeri devşirip giden
yaşamak kördüğüm yazgılarda duvar yontusu
bir çakıltaşı yedi gecenin tüm ayazını çok kıyıda
içgüdü yalanlı o köpük seviler böyle uzak böyle sonsuz

dost gecelerin hiç susmadık gözyaşları günüstü süregiden
kavgasız ekmek bulmuşluğumuz düş anıları usumuzda
savaşmak alınyazımız kördöğüşü bir gelecek
saygısız doğadurmaklar bir de bu tanrı tutsaklığı
dost duvarlar ötesi evren böyle uğraşlarca böyle uyanık

toprak öyküleri çok karaböcek yağmışlığı üstüste öncesiz
yobaz ellerdi mut yöremize çöreklenmiş o yılanlar
günışığı örgüsüz giysiler tüm düşlerimizde
bir kurak yel sardı sabahın ilk yeşilini ansızın
toprak şarkıları bellediğimiz böyle duygulu böyle içten

gönül kapılarınca dayanıp durmuşluğumuz bu aç korkulara
yalan tapınaklardı erek yolumuza körcesi dikilen
yakamoz güvercinleri çok ağaç dallarında
sürgün altıgen kişileri ben-sen-o biz-siz-onlar
gönül susamışlığımız işte böyle ezgilerde böyle haykıran

Ş.Avni ÖLEZ

ORTAÇAĞDAN GÜNÜMÜZE

Kürşad KIZILTUĞ

Giriş

Gündelik yaşamımız boyunca gerçekleştirdiğimiz, artık otomatik bir hal kazanmış ve kaynağını düşünmediğimiz davranışlarımızın büyük bölümü modernleşme süreci ile ortaya çıkmıştır. Her gün son derece doğallıkla yaptığımız temizlik davranışlarımız bununla ilgili ölçütlerimiz yaklaşık üç yüzyıllık bir değişim sürecinde oluşmuştur. Modern temizlik ve hijyen ölçütlerinin ortaya çıkması ideolojik bir değişimi ve beraberinde bu temizliğin gerçekleştirilebilmesini olanaklı kılacak maddi alt yapıdaki değişimleri gerektirmiştir.

Her sabah yüzün yıkanması, günde defalarca el-yüz temizliği, saçların yıkanması, çamaşırların hemen her gün değiştirilmesi, giysilerin yıkanması, parfüm kullanımı, cilt temizleyici kozmetiklerin kullanımı ve bir bütün olarak bedenin yıkanması gibi artık gündelik hale gelmiş temizlik davranışlarımız, genellikle bize, birbirine bağlı tek bir temizlik davranışının doğal sonuçları gibi görünür. Halbuki saydığımız bu temizlik eylemlerinin her biri ayrı ayrı gelişmiş ve modernleşme sürecinde geniş bir görgü kuralları ve hijyen literatürüne yayılan görüş çatışmaları sonucunda gerçekleşmiştir. Öte yandan hemen belirtilmelidir ki temizlik konusunda bütün bu olup bitenler yalnızca toplumun üst sınıflarında yani saray eşrafı, aristokrasi ve yükselen burjuvazi içinde cereyan ediyordu. Bugünkü temizlik anlayışının halk arasında yayınlaşması (en önemli ölçütü bedenin tümünün yıkanmasıdır) 19. yy ortalarında başlamış ve bugünkü düzeyine tam anlamıyla 20. yy başlarında ulaşabilmiştir.

Başlangıçta hijyen amacından farklı amaçlar güden temizlik davranışlarının bugünkü anlamda bütünleşmiş bir dizge oluşturması ve böylece gündelik hayatımızın doğal uygulamaları haline gelmesi için bir diğer koşul da su dolaşımının kentsel altyapı hizmeti haline gelmesi, yani su dağıtımı ve kanalizasyon sisteminin gerçekleştirilmesidir. Bu da oldukça ciddi mühendislik sorunları doğurmuştur. Doğal olarak uygulanabilmesi modern sanayi kentlerinde olabilmiştir. Günümüzde banyosu, tuvaleti, lavabosu, suyu olmayan bir ev düşünülemez. Halbuki 150 yıl önce Avrupa'da en lüks konaklarda bile modern banyonun bir örneği bulunmuyordu. Bugün ise temizlikle ilgili çok geniş bir araç-gereç-aygıt çeşitliliği ortaya çıkmıştır. Özellikle tıbbi bilimlerdeki gelişmeler sonucu hijyen anlayışının değişmesi bu çeşitliliği arttırmaktadır. Etrafımızı gün geçtikçe daha çok sayıda araç-gereç ve temizlik amaçlı kimyasallar sarmaktadır.

Sürecin beden temizliği ile bağıntılı olarak önem kazanan bir başka boyutu da mekan temizliğidir. Hem özel hem de kentsel mekanın temizliği gün geçtikçe daha da önem kazanıyor. Öyle ki sadece nesnelerin ve mekanların yüzeylerinin temizliği değil, dünyamızı saran atmosferin ve denizlerin temizliği de bizim için artık çok önem kazanmıştır. Bu nedenle yalnızca insan türünün varlığını sürekliliği değil doğal yaşamın sürebilmesi için de temizliğin gerektiği dikkatimizi çekmeye başlamıştır. 20. yy ortalarından başlayarak sanayinin, doğal dengeyi bozan atıkları doğaya vermesi bir kirlenme sorunu olarak tanımlanmaya başlamış ve temizlik kavramının içeriği daha da genişlemiştir. Öyle ki yalnızca tıbbı ve belediye hizmetlerini ilgilendiren bir kamu sağlığı kavramı da sınırlı kalmakta, temizlik anlayışı tüm doğal yaşam ortamını yani yerkabuğunu (biyosfer, atmosfer, hidrosfer gibi tabakaları) kapsayacak şekilde genişlemektedir. Bu durumda örneğin beden ve mekan temizliği için kullandığımız temizleyici maddelerin, doğaya ne kadar zararlı olduğu gibi konular gündeme gelmektedir. Öyleyse yeni temizlik anlayışı bu gibi sorunları da çözmelidir.

Tüm toplumsal yapıların-kurumların tarihselliği (yani geçiciliği) ne kadar doğruysa, bu toplumların ortaya attığı düşüncelerin, ideolojilerin, değerlerin ve normların tarihselliği de o kadar doğrudur. Siyasal düşünceler kadar gündelik hayatımızı düzenleyen normlarımız da tarihseldir. Bu, temizlik davranışı için de doğrudur. Temizlik uygulamalarının ve bu konudaki normların tarihi bize toplum tarihini verir. Başka bir deyişle temizlik davranışı da -tüm gündelik yaşamımız gibi- toplumsal sistemin bir izdüşümüdür. Öyleyse buradan çıkaracağımız birinci sonuç tüm bu normların tarihsel/geçici olduğu, ikinci sonuç da bu normların tam anlamıyla rasyonel olmayıp modern toplumun tüm çelişkilerinden payını aldığıdır. Yani bize son derece rasyonel gelen te-

mizlik davranışımız, egemen ideolojinin gündelik hayat dolayımıyla etkisinden kurtulamaz. Bu nedenle temizlik davranışı gibi en sıradan davranışlarımız bile büyük sermaye gruplarının tüketim kültürü yoluyla manipüle ettiği bir davranış haline gelir. Yani kısacası, temizlik davranışımızda hem gerçek bir ihtiyacın rasyonel yollarla karşılanması boyutu hem de bu ihtiyacın dayandığı gerekçelerin abartılması yoluyla oluşturulmuş bir sahte ihtiyaçlar ağı yoluyla tüketimi arttırma amacı güden bir ideolojik boyut bulunmaktadır. Burada en büyük rol genel olarak iletişim araçlarında özel olarak da reklamcılık sektöründedir. Öyle ki bir "temizlik ideolojisi" oluşturulmakta ve insanlar, temizlik ürünleri, kozmetik ürünleri, sağlık hizmetleri gibi sektörlerce tüketim ağına çekilmektedir. Bu aşamada ortaya çıkan irrasyonelleşmiş bir temizlik anlayışıdır ve tüketim kültürüne dolayısıyla temizlikle bağlantılı tüm sektörlerin kasalarına hizmet eder. Bu ikinci boyutun bir başka yönü de temizliğin, kişinin hem kendisinin hem de başkalarının sağlığı amacıyla gerçekleştirilen bir iş olmaktan çıkıp bir gösteriye dönüşmesidir. Özellikle burjuva ahlak anlayışı temizliğe de ahlaksal bir anlam yüklemiş ve "temiz olmak" toplumsal yaşama, egemen kültürün değerlerine "uyumlu" olmakla eş anlamlı hale gelmiştir. Tüm bunlar gündelik hayat pratiği içinde, farkında olmaksızın en temel ihtiyaçlarımız kullanılarak egemen sisteme bağımlılaştırılmamıza yol açar. Az önce sözünü ettiğimiz normların geçiciliği işte burada kendini gösterir. Günümüzdeki temizlik normlarının geçmiştekilerden çok daha rasyonel olduğu doğrudur. Ancak hâlâ irrasyonel bir niteliğe de sahiptir. Geçmişe bakarak bugünkü davranışların kökenlerini bulmak, bu nedenle çok önemlidir.

Modernlik öncesi dönemlerde Avrupa ve diğer toplumlar arasında, temizlik konusunda ciddi farklar olduğu çok bilinen bir gerçektir. Genellikle ülkemizde, Türklerin ve Müslüman toplumların eskiden beri temiz oldukları, hatta Avrupalıların çok pis oldukları, temizliği Türklerden öğrendikleri gibi rivayetler vardır. Bu iki açıdan yanlış bir kanıdır. Birincisi geçmişi bugünkü değer yargıları ile değerlendirmek olur. Çünkü Türk ve Müslümanların sözgelimi suyla yıkanmaları bugünkü anlamda bir hijyen anlayışından kaynaklanmaz. Türk hamamlarında yıkanma çoğu zaman eğlence ile karışık bir görünüm sergiler. Aynı zamanda suya daha ziyade manevi anlamda bir "arıtıcı" gözüyle bakılmıştır. Bu ise bugünün mikropları arıtan suyundan farklı bir anlayıştır. Geçmişte, insanların zihninde suyun işlevleri ve vücut imgesi bugünkünden çok farklıydı. Bu nedenle Avrupalıları Türklerden daha "pis" sayamayız. Ortaçağdan itibaren Avrupa'da su ile yıkanmamanın kendince haklı nedenleri vardı: Suyun, derinin gözeneklerini açarak dışarıdan gelecek hastalıkların ve şeytani güçlerin girmesine yol açabileceğinden duyulan korku nedeniyle yıkanmıyorlardı. Ne kadar yanlış da olsa burada bir hijyen amacı vardır. Bilim öncesi dönemde, insanın düşleminin yarattığı kimi korkular kültürlere göre değişir. Buna bağlı olarak temizlik pratikleri de. İkinci yanlış da şudur: "Temiz olmak" bir milletin etnik özelliği olamaz, bu kültürel yapı ile ilgilidir. Üstelik geçmişte Türkler ve Müslümanlar ne kadar "temiz" olurlarsa olsunlar, bugünkü temizlik anlayışımızın kaynağı Batı rasyonalitesinin yarattığı temizlik normlarıdır. Bu da Avrupalıların temizliği Türklerden öğrendiği savına ters düşen bir realitedir. Avrupa rasyonel bir temizlik ve hijyen anlayışının temellerini atarak bunları evrensel normlar haline getirmiştir. Modern sanayi kapitalizminin tüm dünyada egemen sistem haline gelişi, gündelik hayatta da pek çok normun Avrupa'dan alınmasına yol açmıştır. Türkiye gibi modernleşmeye Avrupa'nın etkisi ile geçen toplumlarda batılı kültürel değerler hızla ulusal kültürü ortadan kaldırmakta ve kapitalizmin tekbiçimlileştirici etkisi kendini göstermektedir. Türkiye'deki kentlerde hemen hemen tüm konutlarda lavabo, "alafranga tuvalet" de denilen klozet, küvet ve duş gibi nesnelerin hepsi de batılı temizlik normlarından ne kadar yoğun etkilendiğimizin çok güçlü birer belirtisidir.* Geçmişte Avrupalılardan daha temiz olduğumuzu iddia etmek bugünün sorunlarını çözmeye katkısı olmayan şovence bir yaklaşımın uzantısı olarak kalıyor. Bu çalışmada Avrupa'nın temizlik kültürünün incelenmesinin nedeni bugün bu normların evrensel temizlik normları olarak tüm toplumlarda kabul görmüş olmasıdır. (Yine de Türklerin temizlik tarihi ve hamam kültürü incelenmesi gereken ama bugüne kadar bu yönde hiç çalışma yapılmamış bir konudur.)

Onaltıncı Yüzyıldan Modern Döneme Temizlik Anlayışının Geçirdiği Değişimler

Antik Yunanlıların ve Romalıların çok görkemli hamamlar ve havuzlar yaptırdığı, Türk ve İslam Kültürünün de temizliğe verdiği önemden dolayı yine hamamların ve çeşmelerin gündelik yaşamın bir parçası olduğu hemen herkesin bildiği şeylerdir. Suyla temizlenme, çamaşırları yıkama, evsel ve kentsel mekanların temizlenmesi, beden temizliği ve dış görünüme verilen önem kültürel ortama ve tarihe göre değişmektedir. Buna göre adetler, gelenekler ve ritüeller oluşmuştur. Temizlik, salt insanın sağlığı, bedensel ve mekansal estetiği açısından gerçekleştirdiği akılcı bir eylem olmaktan çok, etrafında bir yığın ritüellerin örüldüğü, hemen her

dönemde toplumsal sınıf, statü, kültür düzeyi gibi rolleri açığa çıkaran bir simgesel anlamlar bütünün içinde yerini alır. Bu nedenle gündelik hayattaki pek çok başka davranışımız gibi iletişimsel bir işlevi de vardır.

Modernleşme dönemi, temizlik konusundaki yanlış inançları ve bilgileri yerinden ederek, bilimin sağladığı verilerle daha akılcı bir temizlenme eyleminin yolunu açmıştır şüphesiz. Böylece evrensel hijyen kriterleri gelişmiş, bu kriterlere dayanarak, sınıf, statü, eğitim, gelir düzeyi ayırt etmeksizin hemen herkesin temizlik eylemini gerçekleştirmesi söz konusu olmuş, daha fazla hijyen koşullarının elde edilmesiyle insan sağlığının önemli ölçüde korunması sağlanmıştır. Özellikle modern kentlerde, herkesin kamusal mekanları kullanıyor oluşundan dolayı bu kriterler giderek daha çok yaygınlaşmaya başlamış ve kamu sağlığı anlayışı genel bir politika olmuştur. Bu gerçekten devrim sayılabilecek türden bir gelişmedir. Temizlik ve ilintili görgü kuralları, insanların sosyalleşme sürecinde öğrendikleri ilk bilgiler arasında yer alır. Buna bağlı olarak modern kültür sürecine girmiş tüm toplumlarda temizlik kriterleri nedeniyle insanın kendi bedenine uyguladığı denetim de artmıştır. Bu süreç çok uzun ve dolambaçlı yollardan geçerek günümüze gelmiştir.

***

Çalışmasından büyük ölçüde yararlandığımız Georges Vigarello Avrupa'da temizlik tarihinin 15. yüzyıldan itibaren gelişimini inceler. Bu dönem ortaçağın sona ermeye başladığı ve modern toplumun oluşturucu temellerinin atıldığı dönemdir. Bu süreçte hem eski önyargılar hem de yeni düşünceler çağın temizlik anlayışını biçimlendirir.

Ortaçağ boyunca Avrupa toplumlarını tehdit eden en büyük düşmanlardan biri, başta veba olmak üzere salgın hastalıklardır. Hastalıkların yarattığı korkuya karşılık hastalığın kaynağının ne olduğunun bilinememesi insanların zihinlerindeki vücut imgesini biçimlendirmiştir. Dönemin anlayışına göre sıvı, basıncı ve sıcaklığı ile gözenekleri açar. Suyun derinin içine sızacağı bunun da dışarıdaki zehirli hastalık yapıcı maddelerin vücut içine girmesini kolaylaştıracağı düşünülürdü. Vücudu koruyan derinin dayanıksız olduğu düşünülürdü. Sıcaklık ve su, deride çatlaklar ve yarıklar meydana getirir. Böylece hastalık bu çatlaklardan içeri girer. Bu çatlak ve yarıklar aynı zamanda vücudun içindeki sıvıların dışarı kaçmasına neden olur. İçine su giren vücut yalnızca bulaşıcı hastalığa değil, kirli havaya da, soğuğa da ve bilinmeyen başka illetlere de açılmış demektir. Gözeneklerden insan vücudunun sıvıları aktığı için vücudun gücünün de kaçtığı düşünülürdü. İşte bu nedenlerle suyla yapılan banyonun insanı güçsüzleştirdiğine inanılır. Bu vücut imgesi çok uzun bir dönem temizlik anlayışını biçimlendirecektir. Daha önce varolan bir takım uygulamalar ortadan kalkacaktır. Ortadan kalkan en önemli uygulama hamamlar ve banyo adetidir.

Avrupa'da 16. yüzyıla kadar çarşı hamamlarının yaygın olduğu ve halkın her kesiminden insanlar için hamama gitmenin sıradan bir iş olduğu görülüyor. Kentlerde çarşı hamamları çok sayıda bulunurdu. 1292 yılında Paris'te bu işletmelerden 26 tane vardı. 13. yüzyılda tellallar sokaklarda bağırarak hamamlara müşteri toparlarmış. 15. yüzyılda da yaygın olmasına rağmen bu dönemden sonra hamamlar süratle ortadan kalkıyor ve 17. yüzyıl insanlarına geçmişin garip uygulamalarından biri olarak görünüyordu. Öte yandan hamamların ve yıkanmanın yaygın olduğu bu ilk dönemde de bugünkünü andıran bir hijyene rastlanmıyor. Bu dönemde hamamlara gitmenin tek amacı yıkanmak değildi. Kimi yıkanır, kimi sıcak suyun buharı ile terler ve silinirdi. Yani hamama gitmek yıkanma olanağı varsa da ille yıkanmak demek değildi. Üstelik yıkanma söz konusu olsa bile burada bir hijyen amacı yoktu. Yıkanmak genellikle verdiği hazlarla birlikte düşünülen ya da eğlenme amacı güden bir işti. Zaten yıkanmanın sıklığı da bugünkü ile karşılaştırılamayacak kadar azdı. Hatta hamamlar özellikle 15. yüzyılda kadınlı erkekli eğlencelerin ve buluşmaların o kadar yaygın olduğu bir yer haline gelir ki dönemin kent yöneticileri buraları birer fuhuş yuvası olarak görür ve bazılarını kapattırmışlardır. Bu kapatma kararının alınması da hamamların kamusal gerekliliğinin kavranmadığının işaretidir. Demek ki o dönemin yöneticilerinin gözünde de hamamla hijyen arasında bir bağ yoktur. Vigarello hamamların tarihinin, oyun eğlence ve zevkin tarihi ile çakıştığını dolayısıyla da yasadışı işlerin ve suçun da mekanı olduğunu belirtir.

Hamama gidenlerin bir kısmı bu işi doktor tavsiyesi ile yapardı. Yani hijyenik bir temizlenme anlayışı yoktu, doktorlar hidroterapi amaçlı olarak bu tavsiyede bulunurlardı.

Ortadan kalkan bir diğer uygulama da ev hamamı idi. Soylular evlerinde hamam yaktırırlardı; su kullanımı sanki bir zenginlik gösterisiymiş gibi abartılırdı. Bunun yanı sıra soylu evlerinde hamam eğlenceleri düzenlenirdi. Böylece ev sahibinin cömertliği ortaya konurdu. Bu evlerdeki hamam eğlenceleri soylular arasında saygın bir yere sahipti. "Oyun, eğlence nedeniyle amacından saptırılmış bir yıkanma eyleminin sağlık için gerekli dayanaklardan başka bir çok kültürel dayanağı olacağı açıktır." (1) Elbette hem ev hamamında hem de çarşı hamamında yıkanma vardır ama eğlenti ve

suyun verdiği hazlar birinci plandadır, yıkanma ise bunların ikincil öğelerinden ancak bir tanesidir. "Hamamlar, çok daha sonra, bilim dalları kuracak, standartlar koyacak sağlık bakımı kuruluşlarının dengi yerler değillerdi. Herşeyden önce zevk dünyasının, o dünyanın çevresinin bir parçasıydılar." (2)

Ancak yukarıda sözünü ettiğimiz korkular nedeniyle yıkanma 16. ve 17. yüzyıllarda terk edilince suyun törensel görkemi ve gösteriş öğesi olarak işlevi bahçelere, havuzlara, çeşmelere ve fıskiyelere aktarılacaktır. Böylece suyun temizlik nesnesi olarak işlevi ortadan kalkmakta onun yerine yalnızca göz zevki için işlev kazanmaktadır. Ivan Illich ***H2O*** adlı kitabında Romalılarda da suyun bu işlevinin çok büyük yer tuttuğunu belirtir. Roma şehirlerinde su kemerleri çok yüksek kapasitelerde su taşır öyle ki kişi başına düşen ortalama su miktarı günde 450 litredir. Bu rakam Illich'in belirttiğine göre 1850'lerde Avrupa'da modern su şebekesine sahip büyük şehirlerdekinden on kat daha çoktur. Fakat Roma'da bu suyun çok büyük bir bölümü abartılı bir şekilde gösteriş amacıyla kullanılıyordu. Kişisel temizlik için kullanılan su miktarı ise çok geride kalıyordu. (3) Zaten özellikle 14. Louis de Roma'nın bu görkemini taklit etmek amacıyla sarayına havuzlar hamamlar yaptırmıştır.

Bütün bunlardan da görüleceği gibi yıkanmanın ortadan kalkması suyun yetersizliğinden ya da aymazlıktan kaynaklanmamıştır. Korkuları birincil etkendir. Fakat bu korkuya dayanarak kolaylıkla ve hızla ortadan kalkmasında, yıkanmanın, yaygın olduğu dönemde de hijyenle çok ilintili olmadığı anlaşılıyor. Belirttiğimiz gibi 15. yüzyıla kadar varlığını sürdüren yıkanma bilinçli bir hijyen amacına dayanmamaktadır.

16. yüzyıldan başlayarak su kullanımının terk edilmesi sanıldığının tam tersine insanların sağlıkları konusunda daha endişeli olmaya başlamalarından dolayı bir takım önlemlere yöneldiklerini gösteriyor. Bu durumu en çok etkileyen neden salgın hastalıkların yarattığı korkulardır. Vücudu kaplayan deri hakkında edinilen yanlış izlenim, giderek salgın hastalıkların yarattığı korkunun da ötesine geçerek yerleşik bir kanı haline gelmiştir. Bu da su kullanımının terk edilmesine yol açmıştır. Bu dönemden itibaren hijyene verilen önem, ilk bakışta beklenenin tersine daha çok artmıştır. Vücut bakımı, görgü kuralları, çocuk bakımı gibi konularda yazılmış kitapların sayısında büyük bir artış olmuştur. Vigarello'nun belirttiğine göre bu kitaplarda konuya gösterilen özen de artmış, kitaplar temizlik kurallarını ve uygulamalarını daha ayrıntılı ve açık bir dille anlatmaya başlamıştır. "Eldeki yazılı belgeler (...) gözden geçirilirse, hijyen gereklerini 16. yüzyıldan başlayarak açıkça gerilediği sanılabilir. Su, kısmen ortadan kaybolmamış mıydı? Ancak daha dikkatli bir okuma, gerilemeden çok bir yer değiştirme olduğunu düşündürür. (...) Sanki temizlikle ilgili sakınımlar, ihtiyatlar daha güçlenmiş gibi metinler uzamış daha açık bir anlatım almıştır." (4)

Bu dönemin kendi temizlik ölçütlerine göre temizliğin nasıl yapılacağı iyice saptanmıştır: temizlik kuru temizlik olarak yapılacaktır. Pek çok görgü kitabında kurallar çok açık seçiktir: Saçlar kısa kesilecek ve taranacak, pudra ve kepekle -yıkanmaksızın- yağlarından arındırılacaktır. Ağız çalkalanacak, dişler ovulacak, tırnaklar sekiz günde bir kesilecektir. Ellerin temizliği ve yüzün kuru beyaz bir bezle ovularak silinmesi üzerine çok sayıda ifade vardır. Bu kadar ayrıntılı anlatıma rağmen bedenin nasıl temizleneceği konusunda herhangi bir açıklama yoktur bu dönemde. Öyle anlaşılıyor ki bedenin sadece en çok görünen kısımlarının temizliği üzerinde durulmuştur. Tabii ki bu temizlik de sadece görüneni kurtarmaya yarar. Bu konudaki açıklamaları, nelerin giyilmesi gerektiği konusundaki açıklamalar tamamlar: Havaya karşı geçirgen ve dayanıksız bir vücut imgesi giyilenleri de belirlemiştir. Vücudun korunması için gözeneklerden zehirlerin girmesini engelleyeceği sanılan kalın ve sıkı dokunmuş kumaşlardan yapılmış giysilerin giyilmesi gerektiği düşünülüyordu. Gözeneklerin dışarıdaki havayla temasını tümüyle engellemeye yönelik çok sıkı ve kalın giysiler giyilmeliydi. Dönemin hijyen anlayışı modern hijyenden çok uzaktır. Fakat insanların konuya giderek artan bir ciddiyetle eğildiklerini de gösterir.

Daha önceki dönemlerde ılıca ve kaplıcalarda sağlık amaçlı tedaviler önerilirken 16. yüzyıldan başlayarak bu uygulama da ortadan kalkmıştı. Vücuda dışarıdan sıvıların girerek iç dengeyi bozacağına öyle kuvvetli bir inanç vardı ki çok ender durumlarda yapılacak tedavi amaçlı yıkanmalardan bile korkuluyordu. Öte yandan suyun deriden içeriye girmesinin yaratacağı sarsıcı etkinin, sıvı dengesi bozulmuş vücutlarda tedavi edici olabileceği de düşünülmekteydi. Dönemin tıpçılarından biri şöyle demektedir: "Tıbbın gerektirdiği acil durum dışında yıkanma, insanlar için yalnızca gereksiz değil, aynı zamanda çok zararlı olabilir. Yıkanma vücudu doldurup onu, havanın kötü niteliklerinin baskısını alabilecek duruma getirerek harap eder. (...) Yıkanma, insanın başını buharla doldurur. Sinirlerin ve bağların düşmanıdır; çünkü bunları gevşetir." (5) Benzeri düşünceler dönemin bir çok hekimi tarafından dile getirilmiştir.

Bu dönemde en önemli temizlenme biçimi kuru temizliktir. 16. yüzyılın sağlık kitapları içi en üstün

temizlenme kuru ve beyaz bir bezle uzun uzun ovularak yapılan temizlik ve parfümlenmedir. Kesinlikle yıkanmadan üstün tutulmaktadır. Sabahları ellerin ve yüzün soğuk suyla yıkanması ise hem temiz hem de kibar bir davranıştır. Su kullanımı sınırlanmıştır ama temizlenme edimi ortadan kalkmış değildir. Sadece farklılaşmış ve hatta ayrıntılandırılmıştır.

16. yüzyılda suyla yıkanmanın tümüyle terk edilmesine karşılık derli topluluk ve bakım kuralları giderek önem kazanmıştır. Bu dönemden itibaren 19. yüzyılın sonlarında bizim bugünkü hijyen anlayışımızın temelleri atılıncaya kadar, temizlik hep yıkanmanın olmadığı bir eylem olarak kalacaktır. Ama giderek çeşitlenen, araçlar geliştiren, içeriye yani doğrudan tene yönelen bir temizlik anlayışının gelişmeye başladığı görülür. Bu da temizliğin gittikçe rasyonelleşmeye başlaması olarak değerlendirilebilir. Tüm bu dönem boyunca Avrupa'da vücut hiç yıkanmaz ama gittikçe yıkanmaya yaklaşılır.

Vücudun yıkanmaması ve kirlerin birikmesi doğal olarak bir takım asalakların (bit, pire, vb.) insanların üzerinde yaşamasına yol açacaktır. Çok çeşitli anlatımlardan, tablolardan da anlaşılır ki bu türden asalaklar insanlar tarafından gayet olağan karşılanırdı. Vücut asalakları o kadar günlük yaşamın içindedir ki bit ayıklamak bir çeşit sevgi gösterisi olarak görülüyordu. "Yatakta, ocak başında metresler aşıklarının bitlerini dikkatle ayıklardı. Hizmetçi efendisinin, kız annesinin, kayınvalide müstakbel damadının bitlerini ayıklarlardı. Eli bu işe daha yatkın bazı kadınlar bit ayıklamayı meslek edinmişlerdi." (6) Bu alıntı ortaçağların sonunda insanların temizlik bakımından ne durumda bulunduğu göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Özellikle insanların böyle bir şeyi kanıksamış olmaları ve bunu utanılacak bir sorun haline getirmemeleri bugünle karşılaştırıldığında temizliğin toplum yaşamındaki konumu açısından dikkate değerdir. Bugün beden temizliğine verilen önem o kadar artmıştır ki herhangi bir insanın toplum hayatına katılabilmesi ve kabul görmesinin birinci şartı genel temizlik ölçütlerine uymasıdır.

Bu asalaklara karşı bu derece kanıksamanın nedeni, bunların pislikten kaynaklandığına ve dışarıdan geldiğine dair hiçbir kavrayışın olmamasındandır. Böyle bir anlayış, bunlardan kurtulmak için vücut temizliğinin gerekliliğini de ortadan kaldırmıştır. Yaygın inanışa göre bu yaratıklar yine vücut tarafından üretiliyordu. Bu yaratıklar vücudun içindeki ne olduğu bilinmeyen bazı maddelerin bozulmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle derinin temizliği ile bitlerin varlığı arasında hiçbir ilişki kurulmuyor, temizlikle hiçbir sonuç elde edilebileceğine inanılmıyordu. Vücudun bir takım kabuklarla kaplanması, bir yerlerden irinlerin akması, böceklerin üremesi gibi olgular, yalnızca vücudun iç işleyişinde bazı bozukluklar olduğunu gösteriyordu. Öyleyse yapılması gereken beslenmeye dikkat etmek idi. Bu belirtiler vücuttaki sıvıların bozulmasından kaynaklanıyorsa, kişinin yediklerine dikkat etmesi, sıvı içeren besinlerden uzak durması gerekmekteydi. Bu derece bir duyarsızlığa, ya da bugün için tamamen ilkel kalan bu bilgilere dayanarak temizliğin hiç olmadığı sonucuna varamayız. Vücut temizliği diye bir şey hiç yok değildir ama bugünkünden farklı bir temizliktir söz konusu olan. Uygarlık tarihi boyunca temizlik tutumu birdenbire ortaya çıkmış değildir. İşte böyle aşamalardan geçilerek bugünkü temizlik anlayışına varılmıştır. Öyleyse geçmişten gerçekten devrimci bir kopuş yaşanmış olduğu halde, bugün sahip olduğumuz temizlik ölçütlerinin bile varılabilecek en son nokta olmadığını, bunların da bir süre sonra daha gelişmiş ölçütlerle yer değiştirebileceğini kabul etmemiz gerekir. Fakat bir yanlış anlamaya olanak vermemek için, daha gelişmiş hijyen ölçütlerinin bütünüyle "mikropsuz bir dünya" gibi bir ütopya olmadığı da belirtilmelidir. Böyle bir şey pratikte ne mümkündür ne de gereklidir.

Ortaçağın sonlarında yaygın olan temizlik anlayışı genel olarak yalnızca görüneni kapsıyordu. Antik dönemin tıp kitaplarına dayanan bu anlayış özellikle ellerin ve yüzün yıkanmasını yeterli görür. Burada istenen şey tehdit altındaki sağlığı korumak değil, sadece düzgün görünümlü, derli toplu olmaktır. Burada hijyenik değil ahlaki bir yükümlülük vardır. Zaten bu konudaki en eski kaynaklar sağlıkla değil görgü kurallarıyla ilgili olanlardır. Eski görgü kuralları vücudun en dış -görünen kısmı ile ilgilidir. Bu kurallar ortaçağdaki seçkin saraylı toplumu adetlerine dayanır. El yıkama özellikle vurgulanır. Ortaçağda sarayda ve soyluların evlerinde bulunan tek temizlik aleti "el yıkama leğeni"dir. Sabah kalkınca el yıkamak soyluların arasında törensel bir boyut kazanmıştır.

Ortaçağda görünenin ağırlıklı yere sahip olması giysinin rolünü de belirlemiştir. Giysinin ya da vücudun temizliği ile ilgilenilmez ama giysilerin görkemi, parlaklığı, kabarıklığı kişinin yerini, statüsünü belli eden bir simge olarak çok önemlidir. Giyim kat kat kumaşların üst üste gelmesi ile oluşan bir yapıdır. Her katın, görünmese de oluşacak en dış görüntüye dolaylı bir etkisi vardır. Giyim üstteki ve alttaki kumaşların bir uyumudur. 13. yüzyıldan beri gömlek "henüz o dönemde saklı kalacak olan ince kumaşlarla onları örten yünlü çuhayı karşı karşıya getirerek giyimde bir değişiklik yaratmıştır. Gömlek görünmezdi ama, giyinme gerek görünüm gerek

yapıldığı kumaşlar bakımından, onunla birçok katlılık kazanırdı. En içten en görünür kata yükselirken kumaşlar da en inceden en ağıra çıkmış olurdu. Gömlek ele kolay gelir, insanın derisi ile yün giysi arasında yumuşak bir çeşit astar oluştururdu." Burada uzun uzun anlatılan iç gömleği Avrupa'da giyimin ve temizliğin gelişiminde yeni bir aşama oluşturur. Böylece iç çamaşırı dediğimiz giysi türü ve yeni bir temizlik ölçütüne varılır.

Başlangıçta iç gömleğinin temizlikle ilgisi yoktur. Fakat 16. yüzyıldan başlayarak vücut temizliğinin en önemli unsuru haline gelmiştir. Başlangıçta gömlek kullanımı sınırlıdır. Doğrudan tenle temas eden ve teri çeken bu giysinin değiştirilme sıklığı çok düşüktür. Dikkat dış giysilerin görkemine yöneldiği ve iç gömleği de görünmediği için kişilerin sahip oldukları gömlek sayısı sınırlıdır: Bazen bir bazen de üç dört tane. Bunun parasızlıkla ilgisi yoktur, sadece gerekli görülmez, bu nedenle de üç beş ayda bir değiştirilir. Kişinin giyimle ilişkisi her şeyden önce biçimsel nitelikte olduğu için yüzeydekine, görünene önem verilir. Bazı temizlik kurallarına açıklık getirildiği halde gömlek değiştirmekten bahsedilmez. Doğrudan doğruya hijyenik bir temizlenme amacı gütmese de suyun verdiği rahatlama duygusu banyonun uygulamadan kalkmasıyla birlikte yitirilmiş olduğundan, banyonun bu işlevini gömlek devralır. Böylece gömlek değiştirmek, yıkanmanın yerini tutan bir temizlik kuralı haline gelir. Bu dönemin temizlik kuralları ile ilgili metinleri, çalışarak terlemiş bir insanın gömlek değiştirmesini öğütler. Giderek gömleği değiştirerek vücudun kirinden, terinden kurtulmak yıkanmayla eşdeğer bir eylem haline gelir, o kadar ki 17. yüzyıl sonlarına doğru gömlek değiştirme sıklığı aristokrasi ve burjuvazide günde birkaç defaya varmıştır. Artık temizlenmede merkezi rol çamaşır değiştirmek, temiz olmanın en önemli göstergesi de çamaşırın beyazlığı olmuştur. İnsanın kendine uyguladığı baskı yavaş yavaş artmaktadır. Temizlenme artık yalnızca görünenle değil, görünmeyenle de ilgili hale gelmiştir. Aynı zamanda fiziksel bir duyarlık da gelişmeye başlamıştır. Bütün bu süreçlerde su ile yıkanma yoktur, ancak ölçütler daha gelişmiştir. "Beyazın yenilenmesi vücudun mahremiyetine inerek pasağı yok etmektedir. Bunun etkisi suyun etkisi ile karşılaştırılabilir. Hatta çamaşır değiştirme daha emin, özellikle daha az tehlikelidir. Yıkanmanın uyandırdığı tedirginliklere, bu durumda bir de yararsızlığı ekleniyordu. Çamaşır, teri ve pislikleri tutardı. Çamaşır değiştirmek, aslında, yıkanmaktı." (7) Tabii bu dönemde de temizlenmenin hijyen boyutu ile gösteri buyutu içiçedir. Gömleğin statüsünün değişmesiyle beraber görünümü de değişmiştir. Eskiden sadece içeride saklı bir giysi iken şimdi elbisenin kenarlarından, yakalarından, kol ağızlarından dışarıya taşmaya başlamıştır. Çünkü çamaşırın beyazlığı kişinin temizliğinin işareti olmuştur. Artık gömleklere dantelli kol ağızları, yakalar eşlik etmeye başlamış ve bunlar elbisenin dışına iyice taşar hale gelmişlerdir. Böylece temizlik incelik ve zarafetle birleşmiştir. Gömleğin bu kadar önem kazanması vücut bakımına verilen önemin belirtisidir. Bir yandan kişinin mahremiyetine giren bir temizlik anlayışı yerleşmiş ama diğer yandan da temizliğin gösteriyle eşdeğer niteliği devam etmiştir. Ama daha hijyenik kurallar çerçevesinde.

Temizliğin 16. yüzyılda kat ettiği bu yol 17. yüzyılda temizlik ile ahlak arasında daha güçlü bir ilişki kurulmasına yol açacaktır. Başka bir deyişle temizlik hijyen arasında doğrudan bir ilişki kurmayan soyluluk dayanağını kibarlık ölçütlerinden ve ahlaktan alacaktır. Temiz sözcüğü özellikle soyluların dilinde, kibarlık, soyluluk, ahlaklılık gibi nitelikleri anlatmaya yeterli hale gelmiştir. Tek başına "temiz" sözcüğü gözler önüne tam bir tablo sermeye yeterlidir artık. "Sanki temiz sözcüğü tek başına herkesin kârı olamayacak bir tutumu, bir ince nezaketi belli etmeye yetermiş gibi. O sözcük, özel, önemli, seçkin bir yaşayış biçimini göstermektedir. Doğrudan doğruya ayırıcıdır." (8) Temizlikle kibarlığın bu özdeşleştirilmesi dış görünüşün zarafetini de getiriyordu. Kibarlıktan nasibini almış insan, temiz, tertipli, iyi giyimli yani iyi biçilmiş ve modaya uygun giysi demekti. 17. yüzyıla gelindiğinde modayla temizlik birbirine karışmıştır. Temizlik herşeyden önce kurallara uyma demektir. Genel çizgiler ve derli topluluğun böylesine çakışması, ancak genel görünümün birincil rol oynamasıyla olabilmiştir. Temizliğin bu yeni tanımı Vigarello'ya göre olsa olsa onun, gösteri sanatının bir parçası olmasından kaynaklanıyordu: "Daha geniş olarak temizlik, çok ayrıntılı bir toplumsal tipin içinde yer alır; o tipin örneği de ayrıntılı gösterisi de saraydır. Amaç yalnızca göze batan giyim işaretleri vermek değildir; hemen hemen bilinçli olarak istenen, bir göz aldatmacası adeti yerleştirmektir. Sarayın sanatı açıkça bir gösteri sanatıdır." (9) Dış görünüşe gösterilen bu ilginin sonucunda çehrenin biçimlendirilmesi de işin içine girer. Yüzlere makyaj yapılmaya ve saçların pudralanmasına başlanır. Uzun zamandır kurutucu olarak ve saçın temizlenmesi amacıyla kullanılan pudra artık bir kozmetik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hem saçın görünümünü güzelleştirdiği düşünülür hem de parfüm içerdiği için bu etkiyi pekiştirir.

Saça sürülen pudranın bileşiminde kurutulup dövülmüş esanslar bulunurdu. Pudra kullanımının yaygınlaşması 17. yüzyılda parfümün de yaygın-

laşmasını sağlar. Tıpkı pudra gibi parfüm de dış görünüş sanatında maskeleme işlevini sürdürür hatta bunun için örnek bir araçtır. Çünkü görünür işaretlere bağlı olmadığında daha da aldatıcıdır. Giysilere kokusu sinsin diye sandıklara tıka basa parfüm doldurulurdu. Parfüm bir 17. yy icadı değildir. Ancak görünümün bu kadar önem kazandığı bir dönemde artık dış görünüşü oluşturma da -ya da bedeni estetize etmede diyelim- çok önemli bir rol oynar. Bu dönemden sonra giderek daha da yaygınlaşarak başlı başına bir endüstri kolu haline gelir.

Parfümün böylesine yaygınlaşmasında başka etkenlerde vardır. Tarihteki en eski kentlerden başlayarak uygarlığın odak noktaları oldukları kadar pisliğin de odak noktaları olmuşlardır. Çok büyük kitleleri barındıran kentlerde çöplerin ve lağımların yok edilmesi önemli bir sorundu. Ulaşım sistemleri, kanalizasyon ve su dağıtım şebekeleri gibi alt yapıların kurulmaya başlamasına kadar da tüm kentler pislikle ve pis kokuyla başbaşa yaşamaya alışıktı. Hem de kentlerin yalnızca yoksul mahalleleri değil bilakis saraylar ve zengin konakları da son derece iğrenç kokular üreten yerlerdi. Özellikle Paris, her caddesinin balçıktan geçilmediği iğrenç kokular üreten bir şehirdi. Bundan dolayı Paris'e "lağım çukurlarının anfitiyatrosu" denilirmiş. Hem mekanların hem de bedenlerin kokusunu altetmek amacıyla öncelikle Paris'in soyluları arasında son derece kuvvetli ve ağır parfümler kullanılmaya başlandı. Bu dönmede koku amaçlı sabun üretimi yaygınlaştı; çamaşırlar daha sık yıkanır ve parfümlenir oldu. Ağır ve yoğun parfümlerin çok yaygın kullanılmasının bir başka nedeni de parfümün havayı temizleyici ve hastalık etkenlerini ortadan kaldırıcı bir etkisi olduğuna inanılmasıdır. Sadece bununla da kalmaz, parfüm insanın doğrudan kendi bedeni üzerinde de bir takım olumlu etkiler bırakır. "Parfüm rahatlatır", "vücudu güçlendirir", "beyni harikulade biçimde yeniler", "bozulmuş ve tehlikeli havayı düzeltir", vb. Tıpkı burada olduğu gibi daha pek çok temizlik uygulamasında da yapılanı haklılaştırmak ve söylemi güçlendirmek için bir takım rivayetler uydurulur. "Görülüyor ki, maskeleme ve dış görünümü öne çıkarma sanatında parfüm karma bir rol oynar. Bu rol, başka bir kokuyu örtme ya da zevk verme ile sınırlı değildir. Bu, aynı zamanda, pek somut olarak "arındırma" rolüdür. Hatta görünüm gerçeklik gücü kazanır." (10)

Buraya kadar saydığımız uygulamalarla birlikte modern temizlik anlayışının sınırına gelmiş bulunuyoruz. Şimdiye kadar ki uygulamalarda su kullanımı yoktur ama pek çok ayrıntılı temizlik kuralı geliştirilmiştir. Geriye yalnızca vücudun tümünün hijyen amaçlı olarak yıkanması kalmıştır. Ancak bu da 17. yüzyılın sonlarından başlayarak 19. yüzyıl ortalarına dek sürecek dolambaçlı bir yoldur.

18. yüzyıl ortalarında veba ve benzeri hastalık salgınlarının üzerinden geçen uzun süre eski korkuları tümüyle değilse de büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Suyun deriden içeri sızarak bedeni etkileyeceği ve zayıf düşüreceği inancı hâlâ sürmektedir. Bunun yanı sıra insan vücudunun o kadar dayanaksız ve edilgen olmadığı suyun dayanılabilecek bir şey olduğu düşüncesi yerleşmeye başlamıştır. İhtiyati tedbirler alınmakla beraber suya girmek ve yıkanmak artık eskisi kadar korkulan bir şey değildir. Böylece çok yavaş da olsa banyo toplumun üst katmanları arasında yerleşiyordu. Bu kadar yavaş gelişmesinde suyun mekanik etkilerine süren inancın başat rolü vardı. Sıcak suyun vücudu gevşeteceğine ve yumuşatacağına; soğuk suyunsa kasları sertleştirip dirileştireceğine ve güçlendireceğine inanılıyordu. Geçen yüzyıl boyunca çamaşır değiştirme, silinme, parfümlenme, bölgesel olarak yıkanma gibi temizlenme adetleri vücudun duyarlığının artmasını da sağlamış böylece banyonun verdiği rahatlama, gevşeme duygusu daha bir kabul edilir olmuştur. Ancak burada hemen belirtelim, çok yavaş gelişen banyo alma eylemi henüz yalnızca verdiği hazlardan dolayı yapılıyordu. Zaman zaman sağlık gibi amaçlardan söz edilse de burada kastedilen tenin bakımı ve hijyen amaçlı bir sağlık değil, organların güçlendirilmesidir. Banyonun hazla ve zevkle özdeşleştirilmesi izleği genel olarak aydınlanma döneminin, duyuların ve beğeninin incelmesi izleğine bağlanır. Böylece temizliği kibarlık, incelik ve soylulukla özdeşleştiren soylular ek bir incelik sahibi olmuştur. Bu yeni adet nedeniyle soyluların evleri ek bir mekana kavuşmaya başlar: 1750'lerden sonra soylular arasında yaygınlaşan bir başka temizlik adeti "bide" adı da verilen bir çeşit lazımlığın kullanılmaya başlanmasıdır. Böylece suyun yeni bir kullanılış biçimi gelişir. Her iki adet nedeniyle büyük konaklarda özel kişisel bir mekan anlayışı gelişmeye başlar. Temizlenme, süslenme ve yıkanma gibi eylemler için tuvalet kabinesi denilen özel alanlar ayrılır. Bu örnek önemlidir. Çünkü kişinin mahremiyetine önem verilmeye başladığını gösterir. Burjuva bireyciliğinin yükselişi ile temel temizlik eylemlerinin özel bir mekan edinerek gizlilik kazanması, başka bir deyişle utanma duygusunun gelişmesi aynı döneme denk gelir. "Kullanım yerleri, giyinme, temizlenme gibi, ayrı ayrı belirlenen odacıklar, o dönemdeki adıyla kabineler, özel hizmetleri de çoğaltmıştır. Birey, hareketleri eskisi kadar doğrudan doğruya gösterişe, başkalarına göstermeye yönelik olmadığından, kendi özüne zaman ayırmaktadır." (11) Mahrem bir

yıkanma yerinin varlığı yıkanmayı da kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Ve nihayet ev hamamı, içine girip yıkanılan küvet ve lavabolu giyinme odacığı 18. yüzyıl sonlarına doğru suyun kullanımının değiştiğini göstermeye başlamıştır.

Öte yandan bu dönemde soyluluğun gevşeme ve haz amaçlı sıcak banyosuna karşılık burjuva sınıfı arasında soğuk banyo savunulacaktır. Sıcak banyonun gevşetici özelliği ve soyluluğun temizliği bir incelik gösterisi haline getirmesine karşı burjuvazi, güçlendirdiği ve dirilttiği düşünülen soğuk banyoyu öne çıkarmaktadır. Burada banyoya açıkça hijyenle ilgili bir işlev de yükleniyordu. Ama kastedilen yine de suyun deriyi temizlemesinden kaynaklanan bir hijyen değildir. Soğuk banyoyla ilgili olarak yaygınlaşan bu güçlendirme retoriğinin kaynağı elbette burjuvazinin soyluluğa karşı nefretidir. Burjuvazi için, lükse karşı basitle yetinme, gevşemeye karşı enerjik olma tercih edilen tutumlardı. Köhnemiş ve çökmeye yüz tutmuş aristokrasinin karşısında genç ve dinamik bir sınıfın ruh haline elbette uyuyordu bu söylemler. İncelikler, kadınımsı ve yapay bir takım tavırlar, insanı gevşeten konak hamamı burjuvazinin gözünde birer soysuzlaşma işaretiydi. "Yararsız ve tehlikeli bir ayrıcalık gibi görülen sıcak hamam, çöken bir toplumun davranışı olarak geri çevriliyordu. O da bir simgeydi: bozan ve gevşeten aşırılıktı." (12) Soğuk suyla yıkanma burjuvazi arasında yaygın olmaktan ziyade kuramsal olarak tartışılan bir sorundu. Elbette bir takım uygulamalar da vardı. Ancak sorun daha çok burjuvazinin kendi sınıfsal güçlerine duyduğu güvenle ilgiliydi. Burada önemli olan uygulamaya geçip geçmemesi değil, "toplumsal adetlerle vücudun güçlerini birbirine uyarlayan imgelerin" çok köklü bir değişime uğramış olmasıdır. Bundan böyle burjuvazi için temizlik, görünümü kalıplaştıran bir takım adetlerden sıyrılıp görünümü özgür bırakan pratiklere yönelmek olacaktır. Aristokrasinin yapay ve görünüşe dayalı temizlik anlayışı terk edilecek ve derinin işleyişine rasyonel açıklamalar getirilecektir.

1700'lerin sonlarına doğru pudra, pomad, kola, boyanmış suratlar, takma saç gibi şeylerin eleştirisi yapılmaya başlanır. Yapaylığa yöneltilen bu saldırılar, aristokrasinin kasıntı ve yapmacıklı bulunan giyimini de hedef alacaktır. Bu yapay şeylere karşı doğal olanın savunusu öne çıkar. Parfümcülük alanında ağır kokular değil doğal çiçek kokuları yaygınlaşır. Yüzeysel görünüşe karşı gerçek temizlik öne çıkarıldığı için sağlık bakımı ile temizlik arasında yaklaşmanın temelleri atılmış olur.

Aynı dönemlerde kentlerdeki kötü kokuların sağlığa zararlı olduğu düşünüldüğünden bunların engellenmesi için önlemler alınmaya başlanır. Bu konudaki korku o kadar yaygındır ki mekanlardaki çöplerin, pis su kaynaklarının temizlenmesi kentin endişe verici kokulardan arındırılması ve "havalandırılması" için çareler aranmaya başlanır. Bunun için iki önlem alınır. Özellikle kötü koku kaynağı olduğu düşünülen yoksulların kalabalık olduğu kamusal mekanlarda insan yoğunluğunun azaltılmasına gidilir. Örneğin hapishanelerde ve hastanelerde bir yatağa iki kişinin yatırılması gibi uygulamalar kaldırılır. Hastalara kişisel çarşaflar verilir. İç çamaşırının değiştirilmesi halka da öğretilir. Halka temizlenme kurallarını öğreten kitaplar yayınlanır. "Sosyal yükselme artık daha büyük temizlik kurallarına bağlıdır. Yüksek tabakalara erişebilmek için her türlü beden kokusundan kurtulmak ve ocağının kokusuz olmasına özen göstermek gereklidir. Su, bundan böyle "kokan şey"in temizleme ilacıdır." (13)

Burada bir hijyen düşüncesi vardır ama bu hâlâ tenin hijyen temizlenmesi değil zararlı ve tehlikeli olduğu düşünülen kokudan kurtulma kaygısının yönettiği bir hijyendir. Hedefi de yoksullardır.

Kent havasının temizlenmesi için alınan önlemlerden biri mezarlıkların kent merkezlerinden kent dışına nakledilmesidir, diğeri de sokakların suyla yıkanmasıdır. Suyun havayı temizleyeceğine inanılır. Bunun için kente suyun nasıl getirileceği yolunda projeler geliştirilir.

1780'lerden sonra yayınlanan tıp kitaplarında suyun kokuları ve hastalıkları önleyeceği belirtilmeye başlanır. Halk hamamları açılması önerileri gündeme getirilir. İşte böylece çok dolaylı yollardan gelinerek de olsa suyun beden temizliği amaçlı kullanımı yerleşir. Henüz her eve su dağıtımı ve özel ev banyolarından söz edilmez ama bunun temeli bir yandan halk hamamlarının yaygınlaşmasıyla diğer yandan da zenginlerin özel ev hamamı yaptırmalarıyla atılır. Fakat tekrar belirtelim burada asıl sorun kokulardan kurtulmaktır, hijyenik anlamda beden temizliği bu amacın gölgesinde kalır. Burada tekrar parfümcülükten yararlanılır ve insanın etrafını saran havayı denetlemesi için parfüm kullanımı daha da yaygınlaşır.

Yüzyılın bitiminde ev hamamı sayısı artar. Buna paralel olarak hem üst sınıflara hizmet eden lüks çarşı hamamları hem de halkın gittiği ucuz hamamlar açılır. Banyo yapma adeti seçkinler arasında giderek yaygınlaşırken diğer tarafta da banyonun yerini tutacak şekilde vücudun eller, ayaklar ve havayla daha çok temas halindeki yerlerinin yıkanması alışkanlıkları artar.

19. yüzyılın başlarında itibaren önemli bazı değişiklikler olur ve bizim bugünkü hijyen anlayışımızın temelleri atılır: yüzyıl başlarında hijyen kelimesi yerleşir, hijyen el kitabı gibi isimlerde kitaplar ya-

yınlanır. Hijyen artık sağlığı niteleyen bir sıfat olmaktan çıkmış, sağlığın bakımını kolaylaştıran düzenek ve bilgilerin toplamına verilen ad olmuştur. Tıp biliminin içinde başlı başına bir disiplin haline gelmiştir. Hijyen konulu metinlerde artık sabunun kirleri temizleyici özellikleri öne çıkarılır. Böylece banyonun amacı açıkça tanımlanır: "hijyen amaçlı banyo vücutta birikmiş kirleri temizlemek içindir." 1830'lardan sonra ılık suyun üzerinde durulur banyoya yeni bir işlev yüklenir: banyo gözeneklerin açılmasını sağlar ve böylece deri solunum yapar, vücutta yakılan karbondioksitin deri yoluyla atılmasını kolaylaştırır. Burada termodinamik, kimya, biyoloji gibi bilimlerin deneysel buluşlarının vücut konusunda yaratılmış hurafeleri ortadan kaldırmaya başladığını görüyoruz. Ancak uygulamada banyo bir çırpıda yaygınlaşmamıştır. Hâlâ eski korkular sürmektedir. Örneğin başın yıkanması konusunda 1850'lerde bile çekingenlik sürüyordu. Tarak ve pudra ile saçları temizlemek en önde gelen saç temizleme yoluydu. Saçın şampuan kullanılarak yıkanmaya başlanması 1870'lere doğru olmuştur. 1800'lerin ortalarından sonra artık tıp kitapları hastalıklardan korunmak için banyo yapılmasının gereği üzerinde durmuşlardır. Suyun koruyucu işlevi artık yerleşmeye başlamıştır. 1832 yılında Paris'teki kolera salgını, kent yöneticilerinin, su dağıtım şebekelerinin kurulması yönündeki çabalarını hızlandırmıştır. Bu tasarı sayesinde suyun tutumlu bir şekilde kullanılması alışkanlığının da terk edilmesi amaçlanmaktaydı. Modern kent su dağıtım şebekesi ve kanalizasyondan oluşan bir altyapının üzerinde yükseliyordu. Aynı tarihlerde kentin içinde kamu hizmeti vermeyi amaçlayan hamamlar yapılmaya başlanır. Beraberinde başlangıçta zengin konutlarda olmak üzere ev banyosu yapılmaya başlanır. 1880'lere gelindiğinde artık burjuvazinin apartman dairelerinde de banyo vardır.

19. yüzyılın temizliğinde en önemli unsur temizliğe ahlaki olarak büyük bir anlam verilmesidir. "Kir kötülüğün üniformasından başka bir şey değildir." Bununla hedef alınan kitle tabii ki kentlerin yoksul halkıdır. Kirlilikle kötülüğün bu özdeşleştirilmesi kent yoksullara hijyenin burjuvazi tarafından yukarıdan dayatılması olmuştur. Burjuvazinin kamu sağlığı ya da halk hamamları gibi projelerinin ardında insan sevgisi değil, yoksulların pisliği ile ahlaksızlığın özdeş görülmesidir. Yoksullar için "eğitici" bir takım kitaplar yayınlanır, onlar için asgari temizlik ölçütleri belirlenir. Burjuvazi temizliğin dostu bir halkın düzen ve disiplinin de dostu olacağını vaaz eder. 1852'de Fransa İmparatoru II. Napolyon çok gösterişli bir şekilde bedava veya çok ucuz çarşı hamamlarının açıldığını ilan eder.

Ama temizlik tarihinin en önemli gelişmelerinden biri 1870-80'lerden beri Pasteur'un mikrobiyolojisinin yaptığı değişimdir. Açıklamasını Pasteur'un yaptığı bakteriyolojik evren, yıkanma hakkındaki düşünceleri kökten değiştirmiştir. Artık yıkanmanın hedefi gayet açıktır; Görülmese de varlığı bilinen mikropları temizlemek. Bu ilk dönemlerde yine bir abartı vardı. Bu görünmeyen canavarların çok tehlikeli olduğu ve vücudu her an ele geçirebilecekleri savıydı. Bu sav dönemin hijyencileri tarafından 1900'lü yıllarda da savunulacaktır. Buna karşılık yıkanmanın daha sık yapılmasını isteyeceklerdir. Ellerin gerektiği her zaman yıkanması, ağız ve diş temizliği gündeme gelir. Okullar gibi alanlarda da yeni davranış kuralları benimsenecektir.

"Bugünkü hijyenin öncülünün, geçen yüzyılın sonunda kaleme alınmış metinler tarafından sağlandığı anlaşılıyor. Fakat, o metinler bunu bir çeşit felaket edebiyatı ile birlikte yapmışlardır. Bunu herhalde Pasteur'un buluşlarının yarattığı heyecanla açıklayabiliriz." (14) Hatta bu dönemin hijyen anlayışında mikrop konusu öylesine abartılır ki bilim kurgu edebiyatında mikropsuz ütopyalar ortaya çıkmaya başlar. Fakat bunlar bir yana gerçekten de hastalıkların bulaşma mekanizmaları ve korunma önlemleri öğrenilince salgın hastalık oranında düşme eğilimi görmüştür. Bu konularda bilgi birikimi arttıkça mikroptan duyulan korkunun abartılmaması gerektiği de kavranmıştır. Ancak yine de hijyenciler gerçekliğin dışına taşıp tehlikeyi olduğundan daha büyük göstermeye devam etmişlerdir.

1950'lere gelindiğinde hijyenciler artık yıkanmanın sıklığı ile sağlıklı olma arasında bir doğru orantı kurmayı bırakmışlardır. "Seyrek" yıkanan bir kimse tam sağlıklı olabilir ya da kendisinde görülen hastalık yerel kalabilir veya önemsiz olabilir ama herhalde, şunları kabul etmek gerekir: Birincisi sadece kirli insanların kötü koku ve görünümleri için bile olsa, temiz olma toplumsal bir gerektir; ikincisi, insanın ruhsal durumları vücut temizliğinin etkisi altındadır..." (15) Buradan da anlaşılacağı gibi 19. yüzyıl sonundan kalan hijyen anlayışı fizyolojinin gereklerinden çok psikolojik ve toplumsal gereklere dayanır. Bütün bunların sonucunda banyo odası 1900'lerin apartman dairesinde yaygınlaşır. Buna havagazı dağıtımı sayesinde şofbenin kullanımı da eklenir. Tüm bu temizlik tarihi boyunca kişinin kendi üzerindeki öz baskılarının adım adım artışına tanık oluruz. Yavaş yavaş kararsız örnekler izleyerek gelişen bu süreçte nihayet günümüzün rasyonel amaçlara dayalı temizliğine ulaşılır.

Bugün temizlenme davranışın merkezinde psikolojik bir süreç ağırlıklı olarak yer almaktadır. Kişi-

nin temizliği bir yandan tamamen mahrem bir eylem haline gelmiştir bir yandan da sanki kolektif bir göz tarafından gözetlenmektedir. Burada reklamların "kendinize bakınız" türünden tüketime yönelik düşlerin kendini daha iyi hissetme yolunda gösterilen özenin etkisi çok büyüktür. "Ayrıca bunlara 'daha iyi yaşama'nın kuralları gereği diye sunulan, düşle gerçek arasındaki ince karışımları sürdürebilmeyi amaçlayan birçok madde ve nesne de eklenmiştir. Reklamcılar, karmaşık, büyüyü andıran kimyasal cambazlıkları ile, yıkanma eyleminin içinde atlarını oynatırlar. Yıkanma onların elinde onlara tabii bir şeydir. Onların verdiği biçimi, görünümü alır. Emek sonucu, dikkatle yapılmış hijyen açıklamalarının yerini artık kişiselleştirilmiş değerler, bir çeşit hazcılığı -çoğu zaman ısmarlama olarak- öne çıkarılması almıştır. Günümüzün temizliğinin daha iyi anlaşılması için dikkatleri çağdaş bireyciliğin ve tüketim olaylarının üzerine çevirmek gerekir. Herhalde, o temizlik, burada anlattığımız temellerin uzağına kaçmıştır, hatta bazen onlara tepeden bakıp alay etmektedir." (16)

Vigarello'nun da belirttiği gibi modern temizlik anlayışı bir yığın uğraş ve zorluktan sonra rasyonel bir temizli anlayışına ulaşmıştır ama ulaştığı andan itibaren de tüketim kültürünün etkisi altında abartılı bir boyut kazanmış ve nesnel dayanaklarını yitirerek yeni bir irrasyonelliğe varılmıştır. Bugünün temizlik alışkanlıklarının, bu irrasyonellikler dikkate alınmadan açıklanması ancak varolanı haklılaştırmaya yarayan bir saptırma olur.

(*) Bu nesnelerin adları bile çoğunlukla Fransızcadan dilimize geçmiştir.

1. Georges Vigarello, Temiz ve Kirli/Ortaçağdan Günümüze Vücut Bakımının Tarihi, çeviren: Zühre İlkgelen, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1996, s.43.
2. Aynı yerde, s.51.
3. Ivan Illich, H_2O, çeviren: Lizi Behmoaras, İstanbul, Afa yayınları, 1991, s.46-48.
4. Vigarello, a.g.y., s.33
5. Aynı yerde s.25
6. Aynı yerde s.60
7. Aynı yerde s.85
8. Aynı yerde s.113
9. Aynı yerde s.116
10. Aynı yerde s.124
11. Aynı yerde s.153
12. Aynı yerde s.165
13. Iva Illich, a.g.y., s.71
14. Vigarello, a.g.y., s.276
15. Aktaran Vigarello, a.g.y., s.285
16. Aynı yerde, s.299

Not: Kaynakça ikinci bölümün sonundadır.

RANZAM TANIĞIM OLSUN Kİ

Sana uzun saatler sunsam
Gece nöbetlerimden
Özlemin kanattığı yalnızlıktan
Sessizlikte öyle mahzun

Sen yeter ki bekle
Ve bana yarını bağışla

Doğru değil 'her aşkın yarım' olduğu
Sahi okumuş muydun,
"Ölmeden evvel
Necatigil'le yapımış son konuşma"yı

El sallayacağım ayrılığın
başladığı yerden
Anızların yakıldığı topraklara
Mataramda kırgın bir sevinç
Ve sen, alaca hüzün, hazır ol
Benimle nöbet gezip çiçekler
toplamaya

Oysa karşılaştığımız zaman
Belki de anlatamam
Yağı tükenmiş kandilden
Susku düşer aramıza

Gözlerin ışımıştı bir gece
Yıldızlar ne kadar yakın
Sen uzaktın öylesine

İlhan BÜYÜKCEBECİ

MÜZİK KAVRAMLARI! KİME? NEDEN? NİÇİN?

Server ACİM

Bu tarihe kadar Müzik Dinleyicisine çeşitli kavramlardan söz ettik. Zaman zaman bu dizi yazılar araya giren başka konular sebebiyle aksadı.

Ancak bugüne değin bu yazılarda elimizden geldiğince yapmaya çalıştığımız şey neydi? Okuyucu/dinleyiciyi bilinçlendirmek, onun müziği biraz daha farklı bir düşünsel yapıyla dinlemesini sağlamak.

Bunu başarabildik mi?

Bilmiyorum, bilemiyorum.

Herhalde kolay kolayda bunu öğrenemeyeceğim.

İki sayı önce e-mail adresimi yazımda belirtmiş idim. Ancak yazıyı yazmakta olduğum şu ana kadar okuyucumdan bana herhangi bir şekilde elektronik mektup gelmedi. Bunun birkaç sebebi olabilir:

1. Okuyucunun İnternet Kafe'ye gidecek ne parası ne de zamanı vardır.

2. Okuyucu kendini edilgen bir varlık olarak görmekte, bu statüsünü benimsemekte, mektup yazmış olsa bile bunun okunmayacağını düşünmekte olabilir.

3. "Ben kimimde bu adama mektup yazacağım" diye düşünüyor olabilir.

4. E-mail adresim normal puntolarla basıldığı için gözüne çarpmamış olabilir. (Bu yüzden E-mail adresimi yazının sonuna BOLD olarak yazdım.)

Bütün bu varsayımların temeline indiğimizde toplumsal kişiliğimizin bir parçasının sonucu olan doğal davranışı görmekteyiz. İnsanlarımıza ciddiye alınmama duygusu şiddetli bir biçimde kazınmış olduğu için, kişi tepki bile göstermemektedir. Çünkü göstereceği tepkinin suya yazı yazmakla eşdeğer olduğunu düşünür. Yani vatandaşta bir tür aşağılık duygusu gelişmiştir. Kendi içine kapanmış, kendi küçük dünyasında mutluluğu arar hale gelmiştir. Elindekilerle yetinmekte ve avunmaktadır.

Üniversitedeki derslerimde çeşitli sosyal konumlarda öğrencilere vermekte olduğum derslerde gözlemlediğim bir husus dikkat çekicidir. Derslerimde zaman zaman öğrencilerime bazı müzikler dinlemelerini öğütler, hatta müzik dinleme ödevleri veririm. Haftada bir yaptığım bu derslere öğrencilerimden bazıları verdiğim ödevi hazırlamış olarak, bazıları ise gücü yetmediği için kaset bile alamadıklarını söyleyerek gelir. Bazıları ise bestecisini, eserin adını verdiğim kasedi bulamadıklarını iletir.

Temel eğitimden başlayan bu çarpık yapılanma kişinin tüm hayatına yansımaktadır. Temel eğitim, testlere ve ezberciliğe dayalıdır. Tüm bilgiler unutulmak üzere öğretilir. Genç beyinler tüm eğitimi boyunca adeta bir maratona hazırlanmakta, bu arada çok önemli konular gözden kaçmaktadır. Bilgiyi ileride kullanmak üzere vermek yerine, ileride hiç kullanılmayacak gerekli gereksiz bir sürü bilgi taze beyinlere yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Bilgisayarlarına hiç kullanamayacakları programları yükleyen pek çok bilgisayar kullanıcısı, cihazlarını adeta çöplüğe çevirmekte; daha sonra da cihazlarının çalışma hızının neden yavaşladığını çözememektedirler. Eğitimin neye, hangi amaca hizmet ettiği çok önemlidir. Eğitimi planlayan kişiler, eğitimin temel prensiplerini saptarken öncelikle birbiriyle ilişkili şu üç soruyu sorarak çizgilerini belirlemeye başlamalılar:

Kime?, Niçin?, Nasıl?

Biraz açarsak, verecekleri eğitimin ne tür insanlara yönelik olduğunu, eğitimin nasıl bir modele oturması gerektiğini ve hangi yöntemler kullanılması lazım geldiğini sormalılar. Bir terzi elbise dikeceği kişinin ölçülerini almak için müşterisini provaya çağırır; önce ölçülerini not eder, ikinci provada elbisenin bir kısmı hazırlanmıştır ve müşterinin üzerinde nasıl durduğuna bakar. Benzer bir şekilde; saptanan eğitim modelinde kişinin sosyal, kültürel yönden gelişmesi amaçlanırsa, sanırım daha doğru bir yol izlenmiş olur.

Bugüne değin ele aldığımız kavramları bir kez daha gözden geçirmek gerekirse; Ses, Ritm, Tını, Sesin şiddeti, Sesin uzunluğu, Çalgısal renkler, Oda Müziği, Orkestra gibi kavramları hatırlayabiliriz. Diyelim ki bir CD aldınız. Aldığınız bu CD'yi dinlemeye başladınız ve arkadaşınız size ne dinlediğinizi sordu. Cevap veremediniz. Aldığınız CD eğer klasik müzik türünde ise ve onu "biraz da klasik müzik dinleyeyim" diye düşünerek aldıysanız bu CD'nin içindeki müziklerin bestecisi veya bestecileri kimlerdir? bu eser/eserler hangi türdedir? (Konçerto, Senfoni, Senfonik Şiir, Opera, Bale Müziği), yorumcular kimlerdir? (hangi orkestra, hangi enstrumantist), tüm bunları bilebilmek için kişiye bu bilgileri veren kurum veya kişiler kimlerdir? Bu bilgileri öğrenebilmek sadece Konservatuvar öğrencilerinin lüksü mü olmalıdır? Ekonomi dalında okuyan

bir öğrenci bunları neden bilmez veya bilemez?

Bir an için ütopik bir hayal kuralım:

8 yaşında bir ilkokul öğrencisi annesiyle birlikte bir müzikmarkete girer ve tezgahlarda görevli kıza şöyle bir soru sorar:

- Acaba sizde Beethoven'in Do minör Üçüncü Piyano Konçertosu var mı?

- Var, şirin kız.

- Pekiy, bu yorumun Richter ve Berlin Filarmoni ile yapılan kaydı var mı?

- Bir bakalım!

Çok mu uçtum bilemiyorum, ancak keşke olabilse. Yazılarımda ikidebir sözünü ettiğim bir konu var. Bu düşünce sanıyorum bende sabit fikir haline dönüştü. Temel eğitimi programına **Sanat ve Kültür Bilgisi** adı altında bir ders ilave edilse, Eğitim Fakültelerinde ilkokul öğretmenleri yetiştirilirken bu dersin programa alındığı varsayılarak bu formasyon önce öğretmen adaylarına kazandırılsa ve daha sonra bu bilgiler taze beyinlere aktarılsa fena mı olur?

Konudan konuya atlıyorum gibi düşünmeyin ama hiç dikkat ettiniz mi acaba otobüs duraklarında insanlar otobüsün güzergahını yazan tabelaları okumazlar da, şoföre sorarlar: *"Şişli'den geçer mi?"*

Okumuyoruz. Bırakın kitabı otobüsün tabelasını, aldığınız elektronik eşyanın kullanma kılavuzunu, evinize gelen faturada son ödeme tarihi ve para miktarından başka hiçbirşeyi, okumuyoruz. Gazetelerin önce Spor sayfaları okunur, daha sonra gereksiz bulunduğu için okunmaz. Televizyon okumayı öldürdü. Çünkü onu seyretmek daha kolay, ertesi gün adam haberi bir de neden gazeteden okusun ki?

Biz otobüsün tabelasını bile okumayan bir milletiz.

Böyle bir ortamda kendi çabalarıma bakınca, aslında ne kadar lüks bir konuyla uğraşıyorum diye düşünüyorum. Sen kalk, insanların geçim sıkıntılarına çözümün bulunamadığı, otobüs tebalalarının bile okunmadığı bir ortamda sanatla uğraş, hele sanatın hiç sanattan sayılmadığı bir departmanla, müzikle uğraş, ondan sonra da insanlar sanattan anlamıyor de. Bırak allahaşkına. Sana mı dışmüş oğlum, insanların daha ana karnında keman sesi duymalarını istemek. Bu millet adam olmaz diyorlar ama birileri bu milleti adam etmeli, bu millete sanatın ne kadar önemli olduğunu, sanat ve felsefenin ne kadar içiçe olduğunu bıkmadan usanmadan birileri bu millete anlatmalı. Yoksa bu gidişle onlar bizi kendilerine benzetecekler.

Vazgeçmiyorum. Yılmıyorum.

Vazgeçersem o zaman bunca yıl aldığım eğitim boşa gitmiş olur. Anlatmaya, yazmaya dilim döndüğünce devam edeceğim.

E-mail adresimi lütfen not edin ve bana lütfen yazın.

E-mail adresim: **acim@escortnet.com**

SAÇLARIM AĞARDI GECEDE

Uzun bir gecenin koynundayım
gece kanıyor

Kanayan bir gecenin koynundayım
gece bitmiyor.

Saçlarım bir gecede ağardı
bir top beyaz oturdu
bir top beyaz
sıkılı yumruk bileşkesi

Saçlarım ağardı gecede

Sevgilim
yazgını sev
sarnıçlardan sıza sıza
biriken suyu

Yazgını sev
yağmur yağmıyorsa
geciktiyse kurak yaşamına
ne çıkar
direncin bayrağı
kutsayacaktır yarını.

Berrin TAŞ

KONSERVATUVARLARI RAHAT BIRAKIN

Ekrem ATAER

Bilindiği gibi müzik eğitimi; küçük yaşlarda başlayan, ölçme ve değerlendirme unsurlarının doğru belirlenip uzun yıllara yayılan bir süreç gerektirir. Ülkemizde özel kuruluşların ve dershanelerin dışında müzik ve sahne sanatları eğitimini resmi anlamda veren kuruluşlar konservatuvarlardır. Bu eğitim kurumları değişik yaş gruplarından öğrencilerini seçer ve gelecekteki sanatçı adaylarına, uzun yıllara dayalı bir eğitim verir. Ankara Devlet Konservatuvarı ile başlayan bu süreç, günümüze değin birçok ilde açılan konservatuvarlarla devam etmektedir. Önceleri yalnızca batı müziğine dayalı eğitim veren konservatuvarlara 1976 yılından itibaren geleneksel müzik alanında eğitim veren okulların katılımı ile yeni bir alan daha kazandırılmıştır. Ağırlıklı olarak Divan Müziği (Türk Sanat Müziği adı ile bilinen) ve Halk Müziği alanlarında eğitim veren bu okullarda bunların yanısıra, Batı müziği ve Armoni dersleri de görülmektedir. Kurulduğu yıllarda sınırlı sayıda öğrenci bulan Türk Müziği Konservatuvarları şimdilerde ise hayli revaçta. Yalnızca İTÜ Devlet Konservatuvarına yılda başvuran öğrenci sayısı 1000'e yakın. Kabul gören öğrenci sayısı ise 200 civarında. Bir konservatuvar öğrencisinin ülkeye maliyeti ise bütün fakültelerden daha yüksek. Unutmadan belirtelim en yüksek öğrenim harcı (!) ise konservatuvarlardan alınıyor. Bu kadar zora rağmen yine konservatuvarların kapısı hıncahınç dolu. Bir zamanlar çocuklarını çalgıcı (!) olmasın diye müzik eğitiminden uzak tutan aileler şimdi haldır haldır çocukları bu okullara hazırlıyorlar. Bu telaşın içinde çocuklarının gerçekten sanat eğitimi alması gibi bir derdi olanların yanında, "sanatçı" enflasyonuna katkıda bulunmak isteyenler de çoğunlukta. Hal böyle olunca da özellikle Türk Müziği bölümüne girenlerin serüveni daha ikinci sınıfta plakçılar çarşısının yolunu tutmakla son buluyor.

80'li yılların başında YÖK'e bağlanan bu sanat kurumları o dönemlerdeki bocalamayı ise hala yaşıyor. Sanat eğitiminde vize ve final sınavları gibi angaryalarla doldurulan bu kurumlar, böylelikle YÖK karmaşısından da payına düşeni almıştır. Hiç unutmuyorum Sadun Aksüt'ün sakalını kesip, kesmemesi ulusal mesele olmuştu. Vurma saz hocamız Hurşit Ungay ise derviş sakalını kesit diye adamcağız köşe bucak kaçmıştı uzun süre. Bir zamanlar sanatçının saçı ile sakalı ile uğraşan, öğrenciyi üretimden uzaklaştırıp vize maratonuna mahkum eden YÖK şimdilerde yeni bir düzenleme peşinde.

Konservatuvarlara giriş sınavları kaldırılıp, orta öğretim başarı puanına göre öğrenci alınacakmış. Proje halen tasarı halinde. Bu düzenlemeye gerekçe ise giriş sınavlarında haksızlık yapıldığı, adam kayırıldığı kısacası "torpil" yapıldığı imiş. Devletin kendi kurumlarındaki bu etik seviyeyi görebilmesi ayrı bir gelişme olsa da, asıl sorun yeteneğin bundan sonra nasıl belirleneceğidir. Onun da kolayı bulunmuş; orta öğretim başarı puanına göre. Orta öğretimde müzik derslerinin nasıl bir içerikte ve ciddiyette olduğu malumdur. Hepimiz biliriz ki müzik dersleri boş geçecek saatlerin kahraman zaman dilimleridir. Kaldı ki orta öğretim başarı puanı diğer tüm derslerin ortalamaları ile hesaplanır. Karşımıza çıkan tablo şöyle: fiziği, kimyası, milli coğrafyası iyi olan her genç, sanatçı da olabilir. Siz asıl gümbürtüyü o zaman izleyin. Gariplikler ülkesi Türkiyemden, yeni bir ucubelik fotoğrafı çekmeye hazırlanın. Bu işin sonunun nereye götürüleceği ise gün gibi belli. Halen çok kısıtlı olan ve yasal düzenlemesi tam netleşmeyen özel konservatuvarları yasallaştırmak. Kısacası yeni bir özelleşme alanının ağır ağır zeminini hazırlamak. Bu iş diğer özel okullar gibi değil, bu işte ciddi rant var. Ve bu işin piyasası hayli geniş. Müzik dershaneleri sadece sertifika verebiliyor. Özel konservatuvar statüsünde olmasa da, birkaç özel üniversitenin müzik bölümleri de bu işin kaymağını tam anlamıyla yiyemiyor. Sözün kısası konservatuvarlar ö-zel-le-şe-ceeek!

Hem eski reçete değil midir; önce perişan edip sonra "bu yük devletin sırtından alınmalı" diye haraç mezat parsellendirmek. Telefonu, elektriği, belediye hizmetlerini, ehliyet alımını, sağlığı, eğitimi bu yollardan geçmedi mi?

Biliyorsunuz sizleri her ay yeni bir müzik çalışmasından haberli kılmak istiyoruz. Bu ay elimize yepyeni bir çalışma geçti. Ada müzikten çıkan bu albüm **Kudret KURTCEBE** imzasını taşıyor. Albü-

GECENİN KÜPELERİ

çimenler üstünde keder yeliyle ırgalandı
zamanı içtikçe susayan esmerliğin
kar üstünde ay vurdukça dirildi
kirpiklerimden pul pul düşen hasretin

sevgilim benim yokluğun ipekten kederi
uzaklarla doludur sevdiği şeyleri yutan
gün vurdukça cevahirleri şavkıyan bir hayalin
ruhuma küllerden öbekler yığıdığı
alevleriyle doludur aradıkça kaybolan definelerin

durmadan hasret çıkınına doldu
gecenin gamdan küpeleri
sanki hayalini şavkıyan bir hüzündü
körfezin üstünde son altın titremeleri

soğudukça yürek magmasından elmastı
yar için hayattan vazgeçmenin korları
her gece sana bakmanın altınıyla doluydu
gök kandillerin buruk uzaklıkları

Asım GÖNEN

mün adı **"Şizofren"** Protest bestelerin ve karşı duran söylem tarzının egemen olduğu çalışmada bestelerin büyük bölümü KURTCEBE'ye ait. **"Beat"** adlı parça sanatçının vermek istediği mesajı şu dizelerle anlatıyor;

"Ben bir bitim
İnsanları şarkı sözlerimle
Kaşındırırım"

Albümde dikkati çeken parçalar, Savaşın babaları, Hortum, 43 saniyelik intro şizofren, Ahlak iflası, Tek başına ve Daraldım...

KURTCEBE, müziğiyle anlatmak istediklerinin yanında, yaşama bakışını kaset kapağının içinde bakın nasıl anlatmış...

Sınır :Uğruna yüzyıllarca savaşıp ölünen topoğrafik çizgiler.

Batı :Batan gemi

Doğu :Batıya bakıp batan gemi

Uygarlık : Yasadışı

İnsan : Düşünen hayvan

Para : Yılanın gözü

Medeniyet : Tarihi zebaniler, donsuz kahramanlar

Sosyalizm : Tek tip kurşun asker

Kapitalizm : Çürük yumurta. Dünyayı ayıran her iki "izm"in de karşısındayım. Birbirini doğuran her iki sistem bireyin özgürlüğüne indirilmiş darbelerdir.

Kudret Kurtcebe'nin sözsel "karşı duruşunu" müziği ile harmanladığı bu çalışması, müzikal yapısının dışında tartışılacağa benziyor.

İYİ Kİ DOĞDU(N) DOLLY...

Adviye AZMAZ

Yoksa yanmış, kül olmuştuk, şimdiye kadar yandığımız yetmiyormuş gibi. İnsan'ın da kolonlanıvermesinin bizim ülkeye gel(eme)mesi olasığından değil, "etik" denilen şeyin kavram olarak da, içerik olarak da -bir küçük miktar mayalık bile bırakılmadan- yitip gitmesini umursamadığımızdan. Yanmıştık alimallah. Ne etiğimiz kalmıştı, ne estetiğimiz. İkisi arasındaki ayrımı da, bağlantıyı da bilmezlikten geliyorduk. "Etik miii... yoksa estetik mi..." diye sözde espriler de yapar olmuştuk. Taa ortaokul sıralarında belletildiğimiz bu güzel konular yaşam alanımızda yok oluvermişti. Meğer Avrupa'da da durum böyleymiş. Avrupa Birliği'ni oluşturmak bile etiksizliği önleyememiş anlaşılan. Diyor ki bir akademisyen kodaman "... daha çok kısa bir zaman öncesine kadar unutulmuş gitmişti 'ethics'. Neredeyse ölmeye mahkumdu..." Şimdilerde bir panik, bir panik. Hızla toparlanıyorlar. "Bioteknoloji almış başını gidiyor, buna bir dur hele, az yavaş ol, soluklan biraz deyen olmalı gereğine değgin etkinlikler var. Filozofları, din adamlarını, dincileri, yaşam bilimcileri bir araya toplayalım, kafa kafaya verelim, bakalım "etik"ciliğin neresinde kalmışız, kaldığımız yerden bir hız alalım diye bir kongre düzenlemişler. Adını da "First European Congress on Agricultural and Food Ethics" koymuşlar.

Mart ayının ilk haftasında Wageningen, Hollanda'da yer aldı bu önemli olay. Kayıtlı katılımcı sayısı ikiyüze yakındı. Sunulan tebliğ elli dolaylarındaydı. Hangi köşede, hangi asırlık kitaplarda "ethics" ile ilgili ne bulmuşlarsa, nerede ne etiksel mayalık ele geçirmişlerse, kendi konuları açısından ve Dolly'i oluşturan bioteknoloji çerçevesinde üretmiş getirmişlerdi. Üç gün boyunca hem konuşuldu, hem yenildi-içildi, hem adresleşildi ve de e-mail'leşildi. Sofistike defterlere şık kalemlerle notlar düşüldü. 2000 yılının 24, 25, 26 Ağustos günlerine el konuldu. O günlerde yine toplanılacak ve yine etik'lenilecek, bilgi aksatası gerçekleştirilecek, yine adresleşilecek, yine e-mail'leşilecek, o zamana kadar bir başka iletişim tekniği e-mail'in pabucunu dama atmazsa tabii.

Meğer neymiş "etik", nelerinde etiği olurmuş ve meğer her şey bir Dolly yaratılmasıyla bitmiyor, aksine tüm sorular, sorunlar ve sorumluluklar gen teknolojisinin bu asra damgasını vuran başarısıyla başlıyormuş. "Çevre Etiği", "Gıda Etiği", "İş Etiği", "Tarım/çiftçilik Etiği", "Animal Ethics" ve (tabii) "Bioteknoloji" altbaşlıklarında toplanmıştı konuşmalar ve yazılı katkılar. Sayıca en fazla sunu "Animal Ethics" konusundaydı. (Bu grubun adını İngilizcesi ile aynen vermemin önemli bir nedeni var: "Hayvan" sözcüğünü kullanmadan önce "affedersiniz" ya da "sözüm burdan dışarı" gibi yakınmalarla özür dilenen bir toplumda "hayvan" ve "etik"i yanyana koyamıyorum.) Bioteknoloji/bioenggineering tüm kongre içeriğinin patronuydu. Ve tabii bu yolla üretilenlerinpazarlanmasından ceplerini dolduranlar, dolduracak olanlar da hem parasal, hem lafsal, hem yazısal, hem reklamsal katkılarını esirgemediler; damoklesin kılıcı gibi parlıyordu katkıları.

Şöyle dörtbaşı mamur bir tanımı yapılmadı "ethics"in. Genellikle geçiştirildi. Bir İngiliz konuşmacı "bana tanım sormayın, söylediklerimden süzüp çıkarın ille de istiyorsanız" deyiverdi. Yine de birkaç zorunlu ve cesur gayret vardı bu yitik kavramın boyutlarını belirlemeye çalışan:

- etik önemli değerleri korumanın bir yoludur,
- bir etiksel sorun, istenilen sonuca varılmakta anlaşmazlık olunca ortaya çıkar,
- bir etiksel sorunla karşılaşıldığında doğru olan nedir, yanlış olan nedir çabaları yoğundur,
- etik karar vermeyi kolaylaştırır,
- uygulamalı etik norm ve değerleri somut sorunlarla birleştirir, diğer disiplinlerle bir arada dikkate alınması kaçınılmazdır,
- bir etiksel değerlendirmenin kendi ajandası vardır,
- etik olumlu ile olumsuz arasında bir denge unsurudur.

Ölüm fermanınız alnınıza kazınmışsa, doğum tohumlarınız -daha alnınız bile oluşmadan- bu amaçla atılmışsa, ortalama ömrünüzün incecik bir dilimini bile yaşamadan ve hatta sıfır yaşınızdayken bu fermana mahkûm olduğunuzu biliyorsanız; boynuzunuzdan ayak tırnaklarınıza kadar kırpık kırpık doğanarak, 32 dişin öğütmesi, midenin eritmesi ve barsakların yol vermesiyle kent kanalizasyonlarında ya da köy kırlarında yokolup gideceğinizi biliyorsanız eğer; bu etobur insan yapısı son'a mersedesle mi, hamal küfesinde mi yoksa ayaklarınızdan sürütülerek mi gittiğiniz, ya da bu incecik-yaşam diliminizde ne yediğiniz, nerede yaşadığınız önemlimidir. Aksine, iyiliklerin, yaşam mutluluğunun, güzelliklerin tadını bilmeden, kötü son'a biran önce varmayı yeğlemezmisiniz.

Kongreye "animal ethics" konusunda katkıda bulunanlar böyle demiyorlar. Fiziksel, psikolojik ve hatta sosyal açılardan insandan hiç farklı olmayan bu değerli yaratıkları ya yemeyin kendi hallerine bı-

rakın, ya da iyi bakın, acı vermeyin, eza etmeyin, barındıkları yere, beslenmelerine önem verin diyorlar. Bir hayvan refahı etiğiniz olsun, bunun içeriğini titizlikle saptayın, iyi uygulayın, uygulamayanların hakkından gelin diyorlar. İnsan-hayvan ilişkilerinin, insan-insan ilişkilerinden farklı olmaması gereğini vurguluyorlar. Kongreye yazılı ve sözlü katkı en çok bu gruptan geldi. Heyecanları, içtenlikleri bes-belirgindi. İkili temasları yoğundu ve de bu değerli dostlarının etleriyle hazırlanan yiyeceklerin bulunduğu büfelere yaklaşmadılar bile.

Çok yakın bir geçmişte bir gazetemizde çıktı haber: İngiltere'nin Davon kentinde mezbahaya götürülürken kaçan bir buzağı için 1500 dolar ödeyerek hayvanı özgürlüğüne kavuşturmuş hayvan severler. Bu güzel insanlardan bazılarının kongreye önemli katkılarda bulunduklarından eminim. Vejeteryan büfelerde yanyanaydık belki de.

Bizim buzağılarımız, danalarımız da insanlardan farksızdır. Akıllı, duygulu yaratıklardır. Bizimkiler de çok sever özgürlüklerini. Kurban bayramı öncesi günlerde kurtuluşa kaçanların -hem de E5 yolunu tutturarak- haberleri çıkar gazetelerde. Ama bizdeki hayvanseverler toparlanıp, aralarındaki çekişmeyi bir köşeye dürerek harekete geçinceye kadar bizim etoburlarımız bu güzelim yaratıkları ilkelce yakalarlar ve hemen oracıkta vahşice gırtlaklarlar. Ve sonra da yumulurlar tencere/kazan/plastik leğen -ne buldularsa- içerisindeki özgürlük arayıcı, akıllı yaratığın başına.

Danimarka'da 1991 yılında kurulan "Danish Ethical Council Concerning Animals" çalışmaya başlar başlamaz ele aldığı ilk işlerden biri hayvan refahı konusunda yumruklarını masaya vurmak olmuş. Demişler ki, hiç de fazla önemli olmayan insan ihtiyaçlarını gidermek için hayvan refahına halel getirmek kabul edilir bir şey değildir... bunu bilesiz... yoksaa...

Bu tür kaygıları olanlar, başarılarını Dolly'nin yaratılması zirvesine ulaştıran bilim adamlarına da çatıyorlar. Ve diyorlar ki, çalışmalarınızı yapmak üzere laboratuarlara girerken "etik"imsi kaygıları, etikçilerin endişelerini kapının dışında bırakmayın, yanınızda bir miktar bulunsa fena mı olur. Ama bilim adamlarının bu tür uyarılara aldırdığı yok anlaşılan. İngiltere'de genetik işleme tabi tutulan hayvan sayısında 1990-1997 tarihleri arasında % 614 bir artış olmuş. Üstelik bu tür denemelerin büyük çoğunluğu olumlu sonuçlara ulaşamıyormuş. Örneğin, kolonlanan fetus anormal büyüyor ve doğum zorluklarına neden oluyormuş. Kolonlanan hayvanlarda organ bozuklukları görülüyormuş. Hayvanların kolonlanmasında dünyaca ünlü bir uzmana göre, anormallikler doğal yollardan olan yavrularda sadece % 1 iken, müdahale işleminden geçen yavrularda işlemin içeriğine göre % 10-15 ila % 50 arasında değişiyormuş.

Dolly'i yaratmakla tüm dünyada günün konusu olmayı sürdüren ve doğal yaşamın öcüsü haline geliveren bioteknoloji/bioengineering çalışmaları tarımsal üretime ve gıda teknolojisine el atalı çook olmuş. Ürettikleri gıdalar hem miktar ve hem de tür olarak hızla artıyormuş. Bu dikey hız ve yatay yaygınlığı sorgulayanlar, "hele biraz yavaş olun, az soluklanın hele" deyenler için sloganlar üretilmiş. "More is better" (daha çok daha iyidir), "to fiil the table is always good" (yemek masasını doldurmak her zaman iyidir) gibi. Dünyadaki açlık sorunlarından örnekler veriliyor ve bioteknoloji yoluyla bu sorunların hakkından gelineceği ileri sürülüyor. Ve deniliyor ki, genetik zenginlik hem kültürel yönden önemlidir ve hem de insanlık için yararlı bir kaynaktır... bu nedenle bilim adamları, filozoflar, etik düşünenler kafa kafaya verip görüşlerini geliştirmeli ve yaşam bilimlerindeki yeni gelişmeleri yakından izleyip ortak görüşler oluşturmalıdırlar.

Anlaşılıyor ki bioteknolojisilerin dedikleri dedik. Gensel karıştırma yoluyla ve ticari amaçla üretim için ekilen arazinin miktarı 1996 yılında 2.8 milyon hektar iken, 1997 yılında 12.8 milyon hektara yükselmiş. Ve bu tür gelişim Kuzey Amerika'da önemli destek buluyormuş. Ancak, Avrupanın başlıca ülkelerinde durumun farklı olduğuna değgin bulgular var. İngiltere'de yapılan bir araştırma halkın anlamlı bir kesiminin (% 61) gen teknolojisiyle üretilen gıdaları yemediklerini göstermiş. Bu "yeni gıdalar" takılan "Frankestein Food" deyimi halk arasında yaygın bir şekilde kullanılıyormuş. Gıda sorunu ile ilgili uluslararası bir kuruluşta görevli bir Alman'ın yaptığı bir bilimsel çalışmaya göre bu "yeni gıdalar"ın üretimi endüstriyel kodamanların gelişmekte olan küçümen ülkelerdeki egemenlik gücünü artırmaya yarayacaktır. "Yardım" veya "hediye" yaftalarıyle yapılan ya da yapılacak olan gıda gönderimlerini "truva atı" benzetmesiyle tanımlıyormuş yazar ve "Die andere Eroberung" adıyla yayımlamış.

Evliliklerde düğün hediyesi olarak verilen tohumlarımıza bile el attınız, yeter gayri... kendi doğal tohumlarımızla, kendi uygun gördüğümüzü kendi usüllerimizle üretmek istiyoruz... bu bizim en doğal hakkımızdır... diye haykıran çiftçiler varsa da; eğer bütün bu olanlar tüm yaşamın kolonlanması ise, kurtuluşumuz tohumlarımızın kurtuluşuna bağlıdır... tohum yaşamın tamamen kolonlaştığı günümüzde özgürlüğün sembolüdür... diye haykıranların sözleri "tarım/sal ve gıda etiği" konularının Birinci Avrupa Kongresine yazılı olarak yansımış olsa da; bioteknoloji/bioengineering çalışmalarını yakından izleyen para babaları, kodaman şirketler, kodaman çiftçiler elbirliği, güçbirliği yapıyorlar, bu tür çok uluslu toplulukları yakından izliyorlar, EURO mavi boncuklarıyla destekliyorlar ve bir yandan da doğallıklarının canına okunan "yeni gıdalar"ı truva atlarına doldurup dehleyiveriyorlar gelişmekte olan ülkelere ya da "yardıma muhtaç olanlar"a. Bi-

zim ülkemize truva atına gerek yok. Çoktaaan arzı endam etmiş bu gıdalar sofistike pazarlarımıza. (Yine bir çöp tenekelerini içeriğini görme turumun zamanı gelmiş anlaşılan.) Çocuklarımızı, gelecek nesilleri doğal tatlardan, doğal ürünlerden mahrum edemezsiniz... bu yaptıklarınız insan haklarına aykırıdır... deyenlere, "bu yeni ürünlerin tadları geleneksel ürünlerin tadlarından farklı değil, insanları açlığa terketmek daha mı doğru" yanıtı ile karşı çıkanlar, herkes gibi, kendileri de çok iyi biliyorlar ki açlık sorunları ürün yetersizliğinden değil. Bölüşümüzlükten, tarım ve dağıtım politikası etiksizliğinden. Benim köysel çevremde yetiştirilen tonlarca güzelim elmalar ineklere yem olurken ya da yok pahasına elden çıkarılırken, kent çevremdeki en küçük bakkalın önüne bile bidonlarca coca cola yığılıyor ve veresiye defterleri coca cola ücretleri ile kabarıyor. Halbuki elmanın yararını da, coca colanın zararını da bilmeyen kalmadı. Bilen de indiriyor bidonlarca coca colayı gövdeye bilmeyen de. Ve ben kilosu 800 bin liradan "ithal elma", ya da tanesi 150 bin liradan "Brezilya elması" yiyorum; mide ağrılarımı geçiştirmek zorunda olduğumdan; kendi elmalarımızı kendi manavlarımızda bulamadığımdan. Coca cola ile ilgili son skandal haber kocaman bir sütun halinde önemli bir gazetede çıktığı gün, bir kodama süpermarkette coca cola alanlara hediyeler veriliyordu. Hem de çocuklar için oyuncak vs. Bu "promosyon" kuyruğuna" girenlerin o gazeteyi okuma olasılığı oldukça sınırlıydı benim gözlemlerime göre. Bu habere rağmen, bu haberle aynı günde halka coca cola boca edilmesi kahrediciydi.

Daha taa 1960'ların başında Amerika'nın ülkemizdeki bir kodaman temsilcisi "Biliyorum, biliyorum... benim coca colam sağlığa zararlı... ama insanlar içiyor... ne demeye durup dururken benim coca colam zararlı demeliyiz ki... Gelip soran olursa yalan söylemem, ama doğruyu söylemenin de uygun bir dilini bulurum" demişti bu satırların yazarına. Aradan otuzbeş yılı aşkın bir zaman geçti. Coca cola alanlara çocuklar için hediye verenlerin "insafları kurusun". Aslında kurumuş kuruyabileceği kadar ama başka türlü beddua gelmiyor aklıma.

Kongreye tebliği sunan katılımcılardan biri, herkesce bilindiği halde üzerinde durulmayan, bir gerçeği dile getiriyor: "Eskiden insanlar alırdı şimdi 'consumers' alıyor." Benim yarım asırlık "Redhouse", "consumer"in karşılığını israf eden, istihlâk eden anlamında veriyor. Şimdilerde bu sözcüğün karşılığı "tüketici" olarak hemen her yerde boy gösteriyor: Medyada, pazarlarda, sofistike marketlerde, büyük caddelerin bir kenarından ötekine gerili beyaz panoların üzerine dev harflerle yazılı sevgiselam mesajları halinde. "Müşteri" ya da "alıcı" sözcükleri ile hızla yer değiştiriyor "tüketici" sözcüğü. İşin ironik yanı da yakıyor insanın içini: İnsanların alım alışkanlığına akılcılık, tutarlılık, bilinçlilik, sınırlılık getirmek üzere kurulmuş bulunan, onların haklarını aramak ve savunmak iddiası ile öne çıkan dernekler veya medya aracıları da bu sözcükle tanıtıyor kendilerini; Tüketici Hakları Derneği, Tüketiciyi Koruma Derneği, Tüketici Köşesi, Tüketici ile Başbaşa Köşesi gibi.

Kısacası "tüketici", "insan" kavramının çok önlerinde önemli bir ekonomik statünün yerini dolduruyor. İnsan olarak tüketmek zorunda olduğundan değil, ekonomik düzenin çıkarları kendisini o alışkanlığa bağımlı hale getirmiş olması nedeniyle tüketiyor. "Yemek için mi yaşamalı, yaşamak için mi yemeli" tekerlemesinin birinci kanadından kendisini kurtaramıyor. Ve bu nedenle de pazar patronları "more is better" (daha çok, daha iyidir) ya da "to fiil the table is always better" (yemek masasını doldurmak her zaman iyidir) gibi sloganlarını desteklemek için durmadan üretiyorlar, ürettiriyorlar ve dizeleyiveriyorlar market raflarına. İngiltere'de bir markette mevcut ürün sayısı tam 20.000 imiş. Sadece sayı üstünlüğü olsa yine iyi, "albeni"likleri de bir sektör, bir sanat haline getirilmiş olmaları ayrı bir güç. Buna can mı dayanır, cep mi dayanır, sabır mı dayanır.

"Tüketici gücü"nün ne menem bir şey olduğunu, tüketicinin kendisinden başka herkes iyi biliyor. Bu gücü "tüketim çılgınlığı" haline getirmek yerine yönünü değiştirip kendi sağlığı, doğa sağlığı ve ekonomik düzenin istikrarı için işletilse neler olmaz. Yine Dolly den söz edelim. Dolly'nin encamı ne olacak bilemeyiz ama, ülkemizdeki Dolly'imsilerin canını bağışlayıvermek, beslenmesi Toprak Ana'nın bağrından gelen ürünlerle sağlamak katmerli yararlar oluşturur. Bir Dolly'imsinin sütü, süt olarak; sütlü mamuller olarak (tüm dünyadaki sadece peynir türü sayısının tahmin etmeye çalışmak yeter); süt katılarak yapılan pasta, börek, kurabiye olarak, yoğurt ve yoğurttan veya yoğurtla birlikte üretilen gıdalar halinde, güzellik meraklısı bayanların yüz maskesi halinde (süt banyosu yapan çılgınları hesaba katmıyoruz), peynirle birlikte veya peynirden üretilen gıdalar halinde yiyip tadına varmak varken; yününden yatak, yorgan, yastık, ceket, şal, çorap, battaniye üretmek varken; postundan gocuk, namazlık, takke ve hatta "kürk" olarak yararlanmak varken; ve de gübresi ile Toprak Ana'nın yitip giden canına can eklemek dururken; bir Dolly'imsiyi mezbaha zebanilerinin satırına teslim ederek tüm bu ekonomik sektörlerin köküne kibrit suyu ekivermek olur mu.

Tevekkeli değil Avrupa çapında da, Amerika'da da vejeteryanların sayısı giderek artıyormuş ve insanlar artık bir zamanların nerede ise ideolojisi haline geliveren "dengeli beslenme"yi unutmuşlar. Şimdi başlıca dertleri "sağlıklı beslenme". Tabii bunca teknolojik gelişme ve ürün pazarlama yarışında "sağlıklı" olanı bulabilirlerse.

Tevekkeli değil, ünlü bir Alman dergisi keçiler ve

koyunlar için özel bir sayı çıkarmış ve içindeki yazılardan birinin başlığını da "Die Kunst - schafe gesund zu halten" diye atmış. Yani bu derginin yazarlarına göre "sanat koyunlara sağlıklı bakmaktır" imiş. (Dolly ya da Dolly'ciler bu dergiyi gördüler mi bilemiyorum.)

"Gıdı" derler adına benim köysel çevremdeki insanlar, koyunlarının ağızdan aldığı besinin hazım güzergahının son noktasından çıkan posasına. Zeytin çekirdeğine benzer; az tombalakça ve az iricedir. Gübresel değeri iyi bilinir ve gereğince değerlendirilir. Kentsel çevremde de kullanılır bu sözcük. Özellikle bebeklerde gülücük ya da çocuklarda kikirik oluşturmak için çenelerinin altını ya da başka yumuşak yerlerini parmak uçlarıyla hafif hafif kaşır gibi yaparak "gıdı, gıdı, gıdı" derler. Ve genellikle iyi verim alınır bundan. Kentsel ve köysel gıdılar arasında ne tür bir ilişki vardır bilemem. (Belki de "gıdık" sözcüğünün sonundaki "k" harfini atıvermişlerdir kentliler.) Ama bilmek istediğim bir şey var: Dolly'nın gıdısı. Nasıldır acep. O da irice bir zeytin çekirdeği gibi midir ki. Nerelerde, nasıl değerlendirilir ki. Yoksa şimdilik laboratuarlarda kavanozlarda, ya da müzelerde cam kafesler içerisinde mi tutuluyor. Bizim koyunların gıdıları iyi para eder. Özellikle doğal gübre kıtlığının hüküm sürdüğü şimdilerde. Bir at arabası kabalamasına 30 milyonu sayıp getirttiğimiz gıdıları bir avuç bahçemizin çim döşemesi altına yayarken hep Dolly'i ve Dolly'ninkileri düşündüm.

Ya Dolly'lerin üretimi çoğalır da onları da truva atı misali bizim taraflara dehleyiverirlerse...

Üzerinde uyuduğum yatağın içindeki yün keçeleşti. Alışkanlık bu ya, yine yün yatak istiyorum. Ya yüncülerimize kadar ulaşırsa truva atının içine tepilenler. Haydi etinden kaçınıyor, mutfağımıza sokmuyoruz. Ya bahçelerinde günaşırı Dolly'imsi cızbızları tüttüren temel komşumuzu nideceğiz. Ya kurban bayramlarını nereye saklamalı. Globalleşme aldı başını gidiyor; gen teknolojisinin gelişmesinden hepten hız alarak... Gırtlaklanan hayvanın Dolly'imsi olmadığını nereden bilecek "müsülmanlar". Ya koyun postu namazlıklar... Ya koyun gözlü papatyalar. Ya ekmekarası Dolly'imsileri mideye indirerek Kızılay'da caka satan "seçkinler". Ya daaa... çekmeye gelmeyen boyunlar...

Kısacası, fazla takıyorum bu Dolly'e ben. Gündemimden çıkmıyor.

İkinci yavrusunu da doğurmuş, Temmuz'da doğum günü kutlanacakmış, hele son gelişmeleri bir öğreneyim deyip, Dolly'i üreten Roslin Enstitüsüne neredeyse kapıkomşu arkadaşlarıma yazdım. Yanıtları gecikmedi. Bazı belgeler de eklemişler. Kendi görüşleri de ikişer cümlelik: İnsan kolonlanmasına kesinlikle karşılar. Gerek olmadığını belirtiyorlar. Bu bayan arkadaşlarımın ikisi de doktor. Biri çocuk doktoru, öteki kanser müteahassısı. Biri İskoçya'nın yerlisi olduğu halde kırk sene ortadoğu ülkelerinden birinde çalışmış, ötekisi de aslen Hintli olduğu halde kırk seneye yakındır bu ülkede okumuş ve çalışmış. Gönderdikleri dökümanları okudum. Ben de fazla bir şey anlamıyorum bu "bio"lu, "gen"li teknolojini ayrıntılarından. Ama, işime gelen bir yanı var okuduklarım. Dolly hızla yaşlanıyormuş. Ve Dolly'nin yaratıcıları buna hem şaşırıyor, hem üzülüyor ve hem de sevinip ümitler üretiyorlarmış. Dolly'deki bu hızlı yaşlanmanın bioteknolojik ayrıntılarını geliştirirlerse insanların yaşlanmasını yavaşlatıcı incelikleri bulabilirlermiş belki de...

1999 Yaşlılar Yılı nedeniyle iki kez dayanmıştım Viyana kapılarına. Yaşlanmayı teraslamanın yollarını arıyordum; oradaki uluslararası toplantı ve etkinliklerden bir ipucu, bir açık formül bir yaşanmış olay kopyası alabilme çabasındaydım.

Rastlantıya bakın. Meğer Dolly o yönde ipuçları üretmekteymiş. Gayri Viyana kapılarına dayanmaya gerek yok. Dolly'cilerin çalışmalarını bekleyeceğiz.

Üstelik etiksiz biryanı da yok bu ümitlerin de, beklemenin de.

İyi ki doğdu(n) Dolly.

Benim Dolly'nin hemşerisi arkadaşlarım insan kolonlanmasına kesinlikle karşı olduklarını vurgulayadursunlar, Dolly'nin gelişmesini yakından izleyen ünlü yazar köşesinde "... n'oluyorsunuz yahu, ne bu telaş bu figan... Dolly'i yaratmak için bile tam 277 kez deney yapılmıştır... kaldı ki insan kolonlaması... kolay mı öyle..." diye görüşlerini duyuradursun, bizim gazetelerde haberler arz-ı endam etti bile; Kolonlanmış insan da.

Şaşkına döndük vallahi.

Bu şaşkınlıkla nereye varırız bilemem ama, bir yerlere varmak için harekete geçmek, bir veteriner fakültemizden bir bilim adamımızın dediği gibi "bekle-gör" durağında pineklemek yerine, birinci Avrupa "ethics" kongresinde belirtildiği gibi, sürekli "kafa çalıştırmak" gerekli. Bizde para ile, politika ile, köşe dönme hırsı ile kolonlananlar çok.

Alışkınız da...

Dolly'imsi kolonlanmaya, ya da kolonlananlara hazır olmanın yolları aranmalı. Tarım(sal üretim) ve gıda etiği konularında Avrupa çapında ilk kongreyi düzenleyenler hızlıydı, çalışmalarını bir başka kanaldan ve kesintisiz yürütebilmek için "European Society for Agricultural and Food Ethics (EUD-SAFE)"in kuruluş onayını aldılar kongreye katılanlardan. Onay cömertçeydi; büyük çoğunluğun kolları havadaydı. Cömertler arasında bu satırların yazarı da vardı. Havaya kalkan koluna bir soru/istek ekledi ve bunu bir etiksel sorumluluk saydığını belirtti: Bu topluluğu kuracaksınız; Avrupa çapında kurucaksınız; iyi de, "Avrupa" kavramının sınırlarını nasıl saptayacaksınız, nerelerden geçireceksiniz, çapı ne olacak; Türkiye'nin de bu çerçevede dikkate

alınmasının "ethics" üzerine kurulu bir politikası olmalıdır. Katılımcıların bu soru/istek sözlerini benimsediklerini ve hatta onayladıklarını gözlemledim. Kürsüdeki kongre kodamanları da konunun önemli olduğunu, iyi düşüneceklerini, üzerinde titizlikle duracaklarını söylediler. Onlar düşünedursunlar, titizliklerinin ayarını yapadursunlar, kurulmakta olan "EUR-SAFE" (Türkçe karşılıklarını veremeyişim hoş görüle, ben de bu konuda titizim) ile ilgili ilk haber bülteni posta kutumuza ulaştı bile. Anlaşılıyor ki çalışmalar hızla ilerliyor ve düğmeye 2000 yılının Ağustos ayında Danimarka'da yapılacak ikinci kongre sırasında basılacak. Ve böylelikle "agricultural and food ethics" konusunda uluslararası temas ve görüşmeler devam edecek, konunun eğitimi yapılacak veya yaptırılacak ve bunlar bioteknolojinin gelişme hızına paralellikten geri kalmayacak. "Ethics of science; science of ethics" çerçevesinde gelişecek ve böylece bu alanda da "sürdürülebilirlilik" kaygısı sürüp gidecek.

Göreceğiz.

Şimdilik bir yıllık bir doğrudan haberleşme hakkımız var. Hazırlanan dökümanları da alacağız. Ve Türkiye'den tek katılımcı olarak üzerimize düşen sorumlulukların farkında olacak, gerekeni yapacağız.

Az onur mudur bu.

İyi ki doğdu(n) Dolly. Ömrü(n) kısalmasın inşaallah.

"Üzerimize düşen sorumlulukların farkında olacağız..." dedik ammaa... azzor iş değil, bu iş.

Yine Avrupa çapında, yine yoğun ve hızlı çalışmalar yapan bir başka topluluk ya da topluluklar daha var. Onların da konusu tarım, tarımsal ürünler, gıdalar, beslenme vb. Onların da amacı insan, insan sağlığını korumak, onların çalışmaları da "bio" merkezli. Ama felsefeleri, etik yaklaşımları ve yöntemleri farklı. Doğallığa müdahaleyi, doğallığa herhangi bir katkıyı istemiyorlar. Kimyasal ağırlıklı tarıma ve tarım ürünlerine karşılar. Yıllardır bu yolla yapılan tarımın ve tarım ürünlerinin hızını kesmeye çalışıyorlar. Çook olmuş bu topluluklar amaçlarına yönelik işlere başlayalı. 1970'lerde toparlanmışlar; 1972 yılında IFOAM çatısı altına girmişler ve 1980'lerde de Türkiye'ye uzanmışlar. "Ekolojik (organik, biyolojik) Tarım" genel başlığı altında belirleniyor ayrıntılı faaliyetleri. Ege üniversitesi, Tarım Bakanlığı, üreticiler ve ihracatcı firmalar birlikte çalışıyorlar ve emeklerinin verimini yine Avrupa ülkelerine ihraç ediyorlar.

Onların da vardı büyük çapta bir toplantısı: "Türkiye 1. Ekolojik Tarım Sempozyumu". İzmir Atatürk Kültür Merkezi'nde yer aldı. Kayıtlı katılımcı sayısı 250 den fazlaydı. Amaçlarını yinelediler, konunun enini, boyunu tartıştılar, tebliğler sundular ve bu tür üretimin yapıldığı çiftlikleri gezerek çalışmaları yakından gördüler. Haziran ayının son haftasındaydı bunlar. Sempozyumun açılış konuşmalarından birini yapan IFOAM (Uluslararası Organik Tarım Federasyonu) temsilcisinin görüşleri çarpıcıydı: Gensel müdahaleye kesinlikle karşılar, bu tür çalışmaları yapanlarla hiçbir bağları olmamıştır, olmayacaktır.

İmdii... işte "ethics" üretilecek, soruların, sorunların, sorumlulukların bilincine varılması gereken bir alan daha. "Bio" merkezli, hızlı, kararlı, "sürdürülebilir" olmayı hedeflemiş bir alan.

Bu da Avrupa çapında ama Türkiye'yi de kavramışlar; her ne kadar ürettiklerini kendi ülkelerine alıyorlar ve bizim pazarlara pek birşey kalmıyorsa da. Sorunlar da, sorumluluklar da yine tüketicide düğümleniyor. Gücünü iyi sergilemesi ve bunun için de bilinçlenmesi, bilgilenmesi zorunlu. Ehh... ben de bir "tüketici" olduğuma göre !!!??? "Ethics" üretilmesi gereken her konu ille de uluslararası düzeyde olmaz ya, uğruna kongreler, sempozyumlar düzenlenmez, çözümleri için EURO'lar harcanmaz ya... Bireysel düzeyde olanları da vardır; insanın yüreğini, beynini donduruverir, etik üretim gücünün hakkından geliverir. Benim dağarcığımda var böylesi bir örnek.

1970'lerin sonu. Avrupa'nın önde gelen ülkelerinden birinde bir akademik kurumdayız. Tüm akademisyenler yumulmuşlar masalarının üzerine, bilime katkıda bulunmak, ya da akademik basamakları tırmanmak için. Akıllarının, dillerinin, söz üretme yeteneklerinin elverdiğince çalışıyorlar. İki paralel koridor üzerine dizili genellikle avuçiçi kadar odalar. Tek kişi için düşünülmüş ve pek zorunlu olmadıkça iki kişi sokuşturulmaya yer vermeyen odalar. Pencereleri kentin uç görüntülerine ya da yemyeşil ormanlara bakıyor, kapılar da koridorlara açılıyor. Her kapının üzerinde bir yafta. İnsan-insan ilişkilerini, akademisyen-akademisyen ya da akademisyen-akademisyen adayları arasındaki görüşmeleri "zaman" kavramının zulmü çerçevesinde bir programa bağlandığını belirten. Herkes kendi durumuna göre düzenlemiş ama ortak yanları ilişkilerin sınırlandırılması ve mümkünse yokedilmesi. Tipik bir yaftaya örnek: Şu ve şu saatlerde kimseyi kabul edemem; şu veya şu saatlerde ancak çok önemli konular için vakit ayırabilirim; şu ve şu saatlerde kütüphanedeyim; şu ve şu saatlerde dinleniyorum, rahatsız edilmek istemiyor; şu ve şu saatlerde evimdeyim, evden telefonla aranmayı arzu etmiyorum...

Hemduvar komşu adamesiyenle bile bu yaftanın öngördüğü şekilde ve ancak oda telefonu ile görüşülebilir, eğer buna da sınır konulmamışsa.

Şu halde biribirlerimizin fiziksel varlığını ancak -o da tesadüf ederse- mutfağa çay-kahve almaya gittiğimizde görebiliyoruz. Çok kısa, sınırlı, buz gibi, içtensizlik ve "bilimsel sır vermemek amacı" ile yüklü "görüşmeler" -haydi biraz iyimser deyim kul-

lanalım- "sohbetler" yapıyoruz. Kısa sorular ve şişirme yanıtlarla geçiştiriliveren.

Birgün mutfak buzdolabında bir küçük tabakta bir küçük parça pasta vardı. Yanında da bir küçük not. Merak bu ya kabarıverdi; o güne kadar yanına not konulmuş besin maddesi görmemiştim o dolapta. Okudum notu. Diyor ki notu yazan kişi "bu tabağın içinde bir başka pasta vardı, dayanamadım yedim. Yenisini alıp yerine koymak istedim, fakat aynı pastadan bulamadım. Bunu kabul edin ve hoş görün. Özür dilerim."

Notun altında açık seçik bir imza. İmza sahibi akademisyen arkadaşlarımızdan bir kadın. Orta yaşların ortasındaki çizgilerden birinde ömrü. Üç çocuk annesi. Evli değil. Bir Alman. Bir deri, bir kemik. Duygusalca, çalışkanca, konuşkanca bir arkadaş. Akademik basamaklardan ilkine ayak başparmağını değdirmek için ha vira çabalıyor. Başımızdaki kodaman akademisyene bir türlü yaranamadığının farkında. Onun gözdeleri arasında olanlara gıptayla baktığı besbelli. Ben bu pasta notunu okuduğum günden sonra iki ay geçti geçmedi, ortalıkta görünmez oluverdi bu arkadaşımız. "İşten atılmış galiba..." sözcükleri kulaklarımdan giriverdi birgün -yine mutfakta- ve tam yüreğimin orta noktasına yerleşti ve cayır cayır yaktı yerleştiği yeri.

Aradan geçen neredeyse yirmi yıl boyunca hiç unutmadım bu olayı. Bu arkadaşımızın yüzü gözümün önünden hiç gitmedi. Her pasta yiyişimde (pek meraklısı değilimdir ama) veya benzeri mide olaylarında hep bu hanım, hep o pasta ve hatta tabağın buz dolabındaki yeri gelir gözümün önüne.

Hiçbir yorum yapmaksızın.

Yine aynı takıntıdayım. Yazımın başındaki "ethics" boyutlarını vermeye çalışan kongre alıntılarına rağmen.

Dedim ya, şaşkına döndük vallahi.

Yakın zamana kadar "ethics" diye bir şey kalmamış olduğunu söylemişti Avrupalı kodaman. Bizde de öyle(ydi).

Bundan sonra n'olacak!!??

İyi ki doğdu(n) Dolly.

Ömrün daha fazla kısalmasın inşaallah.

Kısalan kadarın bulgularıyla yetinversin bilim adamları, insan ömrünü uzatmak için yapacakları çalışmalarda.

Bir rastlantı daha. Ama bu buruk.

Yukardaki satırlarımı bağladıktan sonra atladım otobüse. Ver eline güzel köyüm, ver elini kırlar.

Bir de ne göreyim, tarlamı bir tür çiçek kaplamış. Heraza bembeyaz. Daha on gün önce yoktu bunlar. Şimdi yüzlerce, belki de binlerce. Yarım metre ile bir metre arasında değişen saplar üzerine oturmuş, milimetrelik çiçeciklerden oluşan beyaz bir ekran ve tam ortasında bir kara benek. Benek de milimetrelik çiçekçiklerden oluşuyor. Özel bir kokusu yok tüm bitkinin. Otsu bir kokudan başka.

Tüm tarla astarlanmış sanki.

Birkaç tanesini kopardım inceledim, birkaç tanesini koparmadan inceledim ve aklıma düşüverdi: Bu çiçek Rahmetli Anacım'ın "ut-edep çiçeği" dediği çiçek. Evet o. Ta kendisi.

Ortasındaki kara beneği gösterir, "şunu görüyor musunuz şunu, işte bu eskiden kocamanmış, ama ut-edep azaldıkça küçüle küçüle bu kadar kalmış... böyle söylerdi büyüklerimiz..."

Anacım 89 yaşındaydı göçtüğünde. İki yıl oldu. "Miş'li geçmiş" ile anlattığı nice güzelliklerden biriydi bu da. Fazla durmazdık üzerinde. Am O, çiçeği her gördüğünde aynı sözleri yinelemeye üşenmezdi. Hemen bir demet derledim ve çevremde bir tur attım; kimi gördüysem sordum: Bu çiçeği tanıyor musunuz? Bu çiçeğin adı nedir? Bu çiçeğin bir özelliği var mı? Kimse tanımadı. Kimse bir ad veya özellik söyleyemedi. Sadece 13 yaşındaki Hasan'ın söyledikleri içerikliydi: Adını bilmiyorum ama, her zaman olmaz bu çiçek buralarda. Ne zamanlar olur, onu da bilmiyorum. (Hasan bir tür, bir dinsel gölgeli, bir okula gidiyor. Kötü bir dayak atmışlar her nedense ve ailesi Hasan'ı kaldığı yurttan aldı. Okuldan da alırlar mı acep diye kulak kabartır oldum. Pırlanta gibi bir çocuk Hasan.) Döndüm geldim tarlaya ve bir tur daha attım. Ortadaki kara beneklere bakarak.

Neden kara bu benek. İyi ki hiç beneksiz olan çiçek çok az. Tek, tük. Beneği büyük olan da tek, tük. Çoğunluğu iri bir fındık, ya da küçük bir leblebi kadar.

Vay be... rastlantıya bakın...

Vaktiyle "Laik Dua: 'Allah Rast Getirsin'" başlıklı bir yazı yazmıştım da o günlerin parasıyla birbuçuk milyon lira ödül almıştım. Şimdi bende bir panik, bir panik. "rastgelen" ne... ne ile ne...

Neden bu rastlantı... Dolly'e selam gönderdiğim, "etik" konusunda sayfalar döktürdüğüm şu günlerde... ne demeye astarlandı benim tarlam bu "ut-edep" çiçeğiyle... hem de baharın çoktaan bitip, kavurucu sıcakların bastırdığı Temmuz başında... neden yalnız benim tarlamda da başka tarlalarda yok... neden kimse tanımıyor bu çiçeği... çevrenin yerlileriydi sorduklarım... ne demişti Hasan... "her zaman görülmez bu çiçek..." neden sadece Hasan'da bu gözlem... ne idi acep Anacım'ın zamanında ya da O'ndan önceleri "ut-edep"... nasıl aramam Rahmetli Anacım'ı... ahh nereden bulayım O'nu... hiç te sormamıştık "ut-edep nedir Anacım" diye... neden hiç sormamıştık... neden O hep yinelerdi sözlerini bu çiçeği her gördüğünde. Dedim ya... bir panik bir panik bende... ne demek acep "ut-edep"... hangi sözlüğe bakmalı ki... sakın "etik" ile bir bağlantısı olmasın... dedim ya... şaşkına döndük vallahi. İyi ki doğdu(n) Dolly. İnsanların ömrünü uzatmanın ipuçlarını vermesi beklenilen göstergelerden çok üretesin inşaallah.

FINDIK KIRAN SÖZLER: 3'ten

Günel ALTINTAŞ

SAVAŞ KARŞITLARI

Bugün (13 Mayıs 1999) haberlerde dinlediğime göre, Almanya'da, savaş karşıtı yeşiller Kosava'daki savaşı protesto için yine bir "yeşil" olan kendi dışişleri bakanlarına yumurta ve boya atmışlar.

Gel de inan sen şimdi bunların savaş karşıtlığına! Elinde yumurta olduğu için yumurta atıyor. Taş olsa, taş atacak! Öteki de, elinde bomba olduğundan, bomba atıyor. Ne farkları var?

ÖLÜ DOĞMUŞ ŞAİRLER

Divan edebiyatının yanısıra, yakın geçmişin pek çok şairi de bugün okunamıyor. Sebebi: dil. Şiir, Kur'an gibi, anlamasan bile okunacak bir şey değil, biir; biz de, anlamadığımız şeyi okuyacak kadar mümin değiliz, ikiii.

Gel gör ki; kimi genç şairler can çekişen sözcükleri kullanmak için özel bir çaba harcıyor.

Önce onlara şunu söyleyeyim: Sizin gücünüz o sözcükleri diriltmeye yetmez. Bugün, dili eskidiği için, geçtik Abdülhak Hamitleri, Cenap Şehabettinleri, Ahmet Haşim'i bile okuyan kalmadı. Sizi niye okusunlar?

İkinci olarak, söylemeliyim ki; eski dili kullanmak, bugünkü düzene bir başkaldırı anlamı taşıyorsa, bu uğurda yüzlerce şehit vermiş bir ülkede böyle bir başkaldırı yöntemi pek çocuksu kaçar.

Üçüncü olarak, o sözcüklerde bir şiirsellik olduğunu düşünüyorsanız; bu, şiirin sözcüklerin seçilişi kadar, hatta ondan da çok, onların yan yana getirilişinden doğduğunu bilmemek anlamına gelir.

YETERSİZ

Yetersiz İngilizcemle çeviri yapmaya kalkınca, gördüm ki; yalnız ben değil, sözlükler de yetersiz.

NIETZSCHE'NİN METRESİ

Hatay Restaurant'ın düzenlediği anma toplatılarından birinde, genç bir şair arkadaş, Cemal Süreya'nın:

Marily Monroe öldü diyorum ona
ölümü siyah bir kâkül gibi alnına düşürmesini bildi
şimdiyse cennette Nietzsche'nin metresi olsa gerektir

dizelerini okuduktan sonra sormuştu:

- Marilyn Monroe öldü diyorum ona/ ölümü siyah bir kâkül gibi alnına düşürmesini bildi gibi son derece güzel iki dizeden sonra Cemal Süreya gibi bir şair, nasıl olur da, *şimdiyse cennette Nietzsche'nin metresi olsa gerektir* gibi olmayacak bir dize yazar?

Cevap vermiştim:

- Cemal kadınlara karşı duyarlı bir kimseydi. Değil kadının kendisi, adı geçse, dikkati ve yönelişi değişirdi. Böyle bir insan Marilyn Monroe gibi bir seks ilâhesinin adı anılınca kayıtsız kalabilir mi? Ama Marilyn ölmüş. Ölsün. O zaman da, Cemal, öbür dünyada şansı olup olmadığı konusunda kafa yorar. Vardığı sonuç olumsuzdur: Marilyn orada da, olsa olsa, Nietzsche'nin metresi olur, Cemal yine hava alacaktır!

Anlaşılacağı gibi, o dize hiç de saçma değil!

NEFRET

İşitince tüylerimi diken diken eden üç sözcük var: endeks, seans, piyasa!..

ZAR

Karşınızdaki zar tutuyorsa; sizin üstünlüğünüzü, normal şartlarda sizinle baş edemeyeceğini kabul ediyor demektir.

BİÇİM/ÖZ

Biçimin özle ilişkisi hiçbir zaman türban olayındaki kadar açık bir şekilde ortaya çıkmamıştır.

ABİYE BİR ÇAY VER BENDEN

Birgün, vakit öğleye doğru, Sultanahmet'ten geçiyorum. Orada, bir çayhane büfesinde "döner" gördüm. Canım çekti. "Ekmek arası" bir döner yaptırdım; içerde, ayakta yiyorum.

Garson, "içecek bir şey" isteyip istemediğimi sordu. Hem o an param kıt olduğu için, hem de biraz sonra misafir olacağım bir kaç yerde zaten bana bir şeyler ikram edileceğini düşünerek, "Hayır" cevabını verdim.

Garsonla havadan sudan konuşmaya başladık. Daha doğrusu, ben konuşuyorum, o dinliyor. Fıkra ve anılarla örülü bir konuşma...

O sırada, bahçede, birileri çay istedi. Ocakçı çayları hazırladı. Garson, bardakları tepsiye dizdi; tam çıkmak üzereyken, ocakçıya seslendi:

SİDİKLİ KONTES

Bacaklarımı
tekmeleyip durma
küçük kız
eteklerimi
çekiştirme sümüklü
hadi in sırtımdan
ben/
at
falan
değilim
git/
arkadaşlarınla
sek sek
oyna
ip
atla
sidikli kontesim benim
bırak da
beni artık
azıcık ben
ben olayım
sana/
elma şekeri
alabilmek için
tüccar şeytanlarla
boğuşup
para
kazanayım

kavgalarımızda motosikletçi
postallarıyla bacaklarımı
tekmelerdi.

hep sorun çıkarırdı.

onu sırtımda bir yük gibi
taşırdım.

yaşıtlarıyla daha mı iyi
anlaşırdı.

sevimli sıcakkanlı ve
güzeldi
çünkü ona âşıktım

benden iyi bir daire
altın bilezik
ve deri pantolon
isterdi

onaltısında öldü.

Mehmet Z.BAYAR

- Abiye bir çay ver. Benden. Sohbeti güzelmiş!

İşin hazin tarafı şu: Bir garson küçük bir sohbet hatırına bir bardak çay ikram ediyor da, okur bir kitap parasını esirgiyor!

ACELE

Bir şeyi dar bir zamanda yapıyorsun; kusurlu oluyor. Sonra, zaman geçiyor; zaman geçtiği için mazeret de kalkıyor; kusur kalıyor: Senin kusurun!

MIAMI

Dr. Abdullah Beceren dedi ki:

- Kızım, giderken, Miami'ye gitti; gelirken, Mayami'den geldi.

GARİBANIN İSTEĞİ

Parası olan parayı bastırıyor, karar mercilerinden şu ya da bu yönde bir karar alınmasını istiyor. Garibanın istediğiyse, sadece adalet!

EVLİLİK

Evlilik çocuk oluncaya kadardır. Ondan sonra, ana baba olursunuz.

Malatya İzlenimleri

NEREYE GİTTİ O KUŞLAR... ÇOCUKLAR

İsmet ALICI

Gökyüzü, sonsuzluk fikrini içinde taşır. İnsan böyle sorar kendine nereye gider bu bulutlar... yağmur benden başka hangi insanı ıslatıyor. Kuşların sadece kendi bahçelerinde dolanmadığı fikrini verir. Ben, çoğu kereler şöyle düşünmüştüm. Toprağa bağlı yaşayanların anasıdır toprak... gökyüzü ise kuşların anasıdır. Rüzgarıyla onları okşar, sever. Gökyüzünün kendisi doğurur kuşları. Bu yüzden, bana göre toprak gibi doğurgandır gökyüzü.

16 yıl önce kuş şakımaları ile uyanırdık. Kuşlar pencerenin kenarındaki ağaçlarda kavga eder, oynaşır, şakırlardı. Öyle ivecen, ateşliydik ki onlar, canlı bir dünyanın sabahına uyandığımızın habercisi olurlardı. Yaşamak, sürekli bir oyun derlerdi kuşlar biz çocuklara... biz de onlara uyardık... oynardık sabahtan akşama kadar. Annelerimiz bıkardı, bizleri çimdirmekten... esbablarımızı yıkamaktan.

Nereye gitti, o kuşlar... çocuklar.

Bugün, islamcıların eylem yaptığı Söğütlü cami'nin önündeki söğütlerde her mevsim sığırcıklar olurdu. Bunların sağa sola bıraktığı kuş pisliklerinden dolayı oradan yürünmezdi. Ya üstüne bir kuş pislerdi, ya da ayakkabının altı pislik dolardı. Söğütlü cami'nin oraya gittim.

Nereye gitti o sığırcıklar.

Doğrusu şu, Malatya betonarme bir şehir olmuş. 1976-1977'de başlayan kooperatiflerle birlikte, başlayan bloklaşma bu şehrin canlı doğasını alıp götürmüş. Şehir içindeki bostanlar, bahçeler, bağlar yitip gitmiş. Ağaçlık bir şehir gibi görünse de Malatya bunun kalıcı olmayacağı izlenimini taşıyor.

Dün voleybol oynamak gerek diye düşünüyordum. Yaşıtlarımla, gençlerle. Fakat çevreyi bir kontrol ettim. Voleybol oynanacak hiçbir yer kalmamış. Ne futbol sahası, ne basketbol, ne voleybol oynanacak yer kalmış.

Yayın Tekellerinin Egemenliği ve Dershaneler

Burada derler ki, hacovalılar: tüm Malatya'yı hacova sanar. Ya İstanbul'lular, tüm Türkiye'yi İstanbul mu sanıyor. Bilmiyorum... ne dediklerini. Ama ben İstanbul'da bazen bu yanılgıyı yaşadım.

İstanbul'un çeşitliliği, çetrefilliği, keşmekeşliği, bana, Türkiye'de bilmem gerekli yeterliliği taşıdığı izlenimini taşırdı. Belki de bu, benim varolandan bütünlüklü bir çıkarım yapmamdan kaynaklanıyor, kimbilir.

İstanbul'dayken yayın tekellerinin Türkiye genelinde bu kadar etkin olduğuna pek inanmazdım. Cengiz Gündoğdu'nun abarttığını sanırdım. Ya şimdi, Malatya'da yayın tekellerinin egemenliği çok iyi şekilde görülebiliyor. Burada, 15 dolayında kitapevi-kırtasiye karışımı dükkan var. İki üç tane korsan tezgah ve iki tane kitapevi. Biri kelepir, diğeri ise Cumhuriyet Kitap Kulübünün yeri. Hayli yetersiz. Bu kitapevlerindeki kitapların sayısı ikibini geçmez.

Bu kitapevi-kırtasiye karışımı yerleri gezdim. Belirli izlenimler edindim. Pencere, İnsancıl, Berfin, Gerçek Sanat, Evrensel Basın Yayın, Sarmal, Ceylan, Bilim ve Sanat, Payel, Sol, Sosyalist, Belge, Yar vb. yayınevlerinin hiç kitabı yok diyebilirim. Sadece bu yayınevlerinin kelepire verdikleri kitaplardan tek tük var. Bir de Sol yayınlarının Cumhuriyet Kitap Kulübü'nde birkaç tane kitabını gördüm. Cumhuriyet Kitap Kulübü'nde, İnsancıl'ın çıkardığı Afşar Timuçin'in Felsefe Sözlüğü ile karşılaştım. Sanki kırk yıllık dostumla karşılaştım. Sevindim, kitaba bir şöyle sağdan baktım... Sonra soldan. İnsancıl Yayınları yazıyor mu diyerek kontrol ettim. Yazıyor. İnsanın inanası gelmiyor. Üstünde toz vardı, onu aldım. Baktım... baktım... baktım. İnandım bu bizim çıkardığımız kitap.

Felsefe, sanat, estetik, bilim, ekonomi, politik kitaplar pek az. Hiçbir yerde, felsefe tarihi kitaplarına rastlamadım. Bunun etrafında şekillenen ek kitaplara da. Politzer'in Felsefenin Başlangıç İlkeleri adlı Sosyal Yayınları'nın çıkardığı kitabı, çoğu yerde gördüm diyebilirim. Hatta korsan yayın satan tezgahlarda. Sofi'nin Dünyası adlı kitabı da, korsan tezgahlarda ve Kitapevi-kırtasiye karışımı yerlerde gördüm. Bu iki kitap yeterli felsefe kitapları sanılabilir mi bilmiyorum. Ama anlaşılan, bu matêryalle

kimse felsefe öğrenemez. Koskoca Malatya'da bir tek estetik kitabına rastladım. Meta Estetiğinin Eleştirisine Giriş adlı bir kitap. Anladığım şu oldu. Buradakiler çoktan estetiği kavramışlar. Meta Estetiğinin Eleştirisine Giriş'i okumaya başlamışlar. Eh, artık sevinmemiz gerek. Burada felsefe, psikoloji karışımı kitaplardan bol var. Nereye baksam bu kitaplarla göz gözgöze geliyorum. Ayrıntı'nın, Metis'in, Gendaş'ın piyasaya sürdüğü bu kafa karıştırıcı, absürd kitaplardan bol bol var. Bilim kitapları olarak diyebilirim ki, sadece Tübitak Yayınları'nın kitapları var. Sanat ve ekonomi kitapları pek az. Beni üzen başka bir yan ise, burada Engin Yayıncılık'ın ve Sosyal Yayınları'nın çıkardığı klasiklerle hiç karşılaşmamam. Klasikler daha çok, tavuk gibi yolunup piyasaya sürülen kitaplar olmuş. 200 sayfalık Sefiller, Oliver Twist, Karamazof Kardeşler, Anna Karanina, Savaş ve Barış'ı görebilirsiniz.

Burada egemen olan yayın tekelleri şunlar: YKY, Adam, Can, İletişim, Ayrıntı, Metis, İmge, Remzi, Timaş ve İnsan yayınları. Bu yayınevlerinin çıkardığı kitaplar piyasayı ele geçirmiş durumda. Çoğu kitapçı bunların dışında yayınevleri olduğunu bilmiyor. Zaten, bu kitapevi kırtasiye karışımı yerlerdeki kitap sayısı taş çatlasa üçyüzü geçmiyor. Bu kitaplar üzerinden şekillenen bir sol muhalefet düşünün artık.

Yazının şu ara bölümünde biraz gırgır'a almayı düşünüyorum. Efendim buralarda, Cengiz Gündoğdu taverna şarkıcısı Cengiz Kurtoğlu'yla karıştırılıyor. Kimse Cengiz Gündoğdu'yu tanımadığı için benim yanlış söylediğimi sanarak... ha diyorlar şu Cengiz Kurtoğlu'mu. Gündoğdu'yu tanıdıklarını sananların çoğu, onu bir sanat eleştirmeni, öykücü olarak tanımıyor. Kimisi, sendikacı diyor, kimisi avukat sanıyor. Aynı gazabı yaşayan dolu isim sayabilirim. Afşar Timuçin'i bile bir iki kişi tanıyor. Onlar da felsefeci olduklarını biliyor. Öykücü, şair, romancı olduğunu kimse bilmiyor diyebilirim. Ya da hiç rastlaşmadık. Bu arada herkes beni tanıyor. Bana karşı büyük bir saygıyla davranıyorlar. Herkes benim yazdıklarımı konuşuyor. Benim evrensel sanatçılığım üzerine kimse toz kondurmuyor. Tolstoy benim yanımda bir hiçmiş, Dostoyveski, Turgenveyde öyle. Beni sağda solda tanıtırlarken 20. yüzyılın tek yaşayan mega ultra sanatçısı diye takdim ediyorlar. Nasıl seviniyorum... nasıl böbürleniyorum sormayın. Neyse şaka buraya kadar. Gülsek mi ağlasak mı içler acısı halimize.

Demokrasi, devrim mücadelesi veren insanların çoğu, İnsancıl'ı, Evrensel Kültür'ü, Damar'ı bilmiyor. Daha doğrusu kültür-sanat dergileriyle içiçe değiller. Bilim dergileri burda daha iyi durumda. Bilim-Ütopya ve Bilim-Teknik dergileri kısmı de olsa satılıyor burada. Bunun sebebi ise burada örgütlü bir halde bulunan Eğitim-Sen üyesi eğitim emekçilerinin açtığı yol olmalı sanıyorum.

Cengiz Gündoğdu bir yazısında dershanelerde 300 trilyonluk para döndüğünü söylemişti. İstanbul'da dershanelerin pek etkin olduğunu sezmedim. Buraya gelince, bir dershaneler curcunasıyla karşılaştım. Malatya'nın içinde elli dolayında dershane var. Adımbaşı dershaneye rastlanıyor burada. Ben dershanelerde rahatlıkla 500 trilyonluk bir meblağın döndüğünü söyleyebilirim. Yaşlı bir amcayla konuştum. Bir kız ve oğlu için dershanelere verdiği meblağ üç milyarı geçmiş. Gerisini siz düşünün. Ama o amca kızının iki yıllık bir okul olan öğretmenliği kazanmasına nasıl seviniyor.

Kötü olanı Eğitim-Sen'li öğretmenlerin bile dershane açmaları. O dershaneden bir hocaya sordum. Sizin diğerlerinden farkınız ne. Sorum cevapsız kaldı. Bu hoca aynı zamanda ÖDP'li. Dershaneler, son sınav yönetmenliğine ilişkin eylem yapmışlar. Bu son sınavlar, okullar arası ayrışımı başlatmış. Artık özel okullar ve köklü eğitim kurumlarında bulunan öğrenciler rahatlıkla üniversiteye girebilirken, özel okullar ve köklü okullar dışındaki öğrenciler rahatlıkla üniversiteye giremez. Çünkü özel ve köklü okulların puan ortalaması yüksekken, diğer okulların puan ortalaması alabildiğine düşük. Anlaşılan şu ki, bu sınav sistemiyle isterse, bu sınav sistemini yapanlar... Tunceli'den hiçbir öğrenciyi üniversiteye almayabilir. Bu sınav sisteminin altında yatan diğer yan ise özel okulların öne çıkması ve dershanelerin geri plana itilmesi. Bu sorun üzerinde Eğitim-Sen daha hiç açıklamada bulunmamış. Aslında bu sorun sadece Eğitim-Sen'in sorunu mu o da tartışılır. Kısacası bunun adı, zengin insanların çocuklarını iyi okullara almak... yoksul insanların çocuklarını da, bu üniversitelerinin dışında tutmak.

Şimdilik Malatya izlenimleri bu kadar. Son sözüm İnsancıl'ın geçen ayki 106. sayısının başlığı. İnsancıl okuru, kıpırda.

* Hacova, dört köyün Malatya'da oluşturduğu bir mahalle.

İKİ İNSANCIL AL, BİRİNİ ARKADAŞINA VER!..

ŞENLİKTEN ŞENLİĞE KOŞARKEN

Melih ÇAVAŞ

"Ölmekte" olan tiyatro sanatının yaşam belirtileri gösteren tek kanalı olan amatör tiyatrolardan kimileri bu yıl yeni atılımlar yaparken kimileri de can çekişiyordu.

Neo-stanislavskiyen tekniklerle bize yutturulan, burjuva sanatının kalesi haline gelmiş, sinema sanatının kirlilikleri her geçen gün tiyatronun içine bulaşarak tiyatroyu çürütüyor. Bizler de yağlı popolarımızı ancak sığdırabildiğimiz koltuklarda buna seyirci kalıyoruz. "Sahneye çürük domates atmayınız" kuralına sıkı sıkı bağlı kalarak, sahnede gördüğümüz çürümüş cesedi alkışlıyoruz. Çeşitli amatör tiyatroların "organizasyonunu" yaptığı şenlikler belki tiyatro için bir umuttu. Sahnelerimiz belki yeniden yeşerecekti, yaşamaya başlayacaktı. Televizyon çocukları belki "birşeyleri" değiştirecekti; ama önce televizyonlar kapatılmalıydı... Bu yıl beş farklı amatör tiyatro şenliği izledim: ODTÜ Şenliği, Ege Üniversitesi Şenliği, Uludağ Üniversitesi Şenliği, Sarıyer Şenliği ve ATÇ'nin Şenliği (IATG). Bu beş şenliğe genel olarak bakarsak hepsinin "iyi" organizasyonlar olduğunu görüyoruz; hepsi o kadar... Sanıyorum şenlik kelimesinin başındaki tiyatro kelimesinin altını biraz daha kalınca çizmek gerekiyor, belki altı böyle çizilince bu şenlikler sadece şenlik olarak kalmaz.

Her şenlikte sizi çok iyi karşılıyorlar, yiyecekler çok güzel, kalacak yer de ayarlıyorlar ama tiyatro konusunda aç kalıyorsunuz. Birçok amatör tiyatro gruplarının sisteme entegre olduğunu bunun da çok açık bir şekilde sahneye yansıdığını görüyorsunuz. Sözde herkes "şikayetçi", herkesin hayatla dertleri, sorunları var. "Eleştiriyorlar" ama eleştirirken eleştirinin kendisi olmaktan öteye pek geçemiyorlar. Ama en tehlikelisi de herkesin içi fazlasıyla rahat, huzur dolu. İlk bakışta herşey yolunda gibi görünüyor ve bu görünüme herkes aldanıyor. Böyle gidersek herhalde şenliklerimizin İstanbul Tiyatro Festivalinden farkı kalmayacak. Bu durumu önce farketmeli, durumdan rahatsız olmalı, sonra da durumun çözümlerini aramalıyız.

Her yıl bariz bir şekilde göze çarpan teatral niteliğin düşüşü; içinde bulunduğumuz durumu farkettiriyor ve insanları rahatsız ediyor. Ama çözüm arayışlarında ciddi bir sorun var. Sanıldığı gibi prodüksiyonların niteliği ile uğraşmak asla kalıcı bir çözüm olamaz. Zaten sorunun en büyük nedeni prodüksiyon tiyatrosu yaklaşımıdır. Soruna sorunla çözüm aramaya çalışmak bir kandırmacadan başka birşeye yaramaz. Bu kısırdöngüye girmenin anlamı yoktur. 98'in kasım ayında İstanbul'daki Üniversite Tiyatroları olarak yaptığımız toplantılarda bir kesim -ki bunların örgütlülüğümüz içinde barınmaları pek uzun sürmemiştir- "oyunlarımızı senede dört-beş kez oynayabiliyoruz, sahnelerimizi ve seyircilerimizi paylaşalım" mantığıyla örgütlenme modelini sunmuştu. Tüketim mantığının ürünü olan düşüncedeki arkadaşlar: buyurun size sahne; ama sahnedeki kirliliğe ne diyeceksiniz? Soruna yüzeysel bakarak çözüm üretmeye kalkışmak sorunu çözmez; büyümesine yol açar. Sorunun ayrıntılarına inmek, en küçük birimine kadar nedenlerini araştırmak bu arada da parçanın içinde kaybolup bütünden de kopmamak gerekir. Sorun örgütlülük sorunudur. Sisteme entegre olmamak için direnmek, karşıt stratejiler geliştirmek gerekir. Zekice işletilen sistem stratejilerine, çok zekice, soğukkanlı, bilinçli, örgütlü karşıt stratejiler işletmek gerekir. Örneğin sahnede artık gerçekçi oyunlar, oyunculuk üslupları zorlama teknik kullanımlarından kaçınmalı sade tiyatroyu aramalıyız. Karşıt gerçekçiliğin sınırlarını zorlamalı ama bu estetiğin de ayaklarını sağlam bir yerlere bastırmalıyız: Yaşadığımız toprağa... grotesk anlatımın anadolu'casını araştırmalı bu kültürün zenginliğinin farkına varmalıyız. Amerikanca anlatım biçimlerinden kaçınmalıyız artık. (Bu yıl amerikan dublaj Türkçesinin kullanımı çok yaygındı sahnelerde. Bazı oyunların aksiyon filminlerinden farkı yoktu.)

Ciddi bir örgütlenme olmazsa oyunların ve şenliklerin nitelik ve nicelik düşüşlerinin önüne geçmemiz imkansızdır. Bu yıl İstanbul'da birkaç üniversite tiyatrosunun kurduğu, yaydığı örgütlülük genel anlamda şenliklerin niteliğini göze çarpan bir şekilde yukarı çekmiştir. (Bu gruplar: BÜO, İKTİSAT SAHNESİ, ÖKM, GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ, İÜTFTT, MİFTOK, İTÜ OYUNCULARI, İTÜ SAHNESİ ve İTÜ ATT). Bu örgütlülük olumluya doğru

ciddi adımlar atmıştır. Ama bu adımlar yapılabileceklerin ancak % 10'uydu, yine de umut vericiydi. Asgari müştereklerde buluştuğumuz bir şenlik etiği geliştirmek istiyoruz. Her gruptan birkaç temsilcinin bulunduğu bir şenlik komitesi kurmayı planladık. Bütün şenliklerde beraber olup örgütlülüğü yaymaktı amacımız. Kasım'dan Nisan'a kadar her hafta ikişer kez buluşup ortak bir dil, ortak projeler geliştirdik. Bu sene planlarımızın hepsi olmasa da büyük bir çoğunluğunu gerçekleştirdik. Şimdi önümüzde ortaklaşa karar verdiğimiz yaz çalışmaları ve seminer çalışmaları var. Tatil yapmayı düşünmüyoruz.

Ortak bir şenlik etiği geliştirmek adına bu sene ODTÜ Şenliğinden bir ay önce örgütlülüğünü kuramayan Ankara'ya gittik. Ankara'da bir örgütlülük oluşmadığı için (belki de oluşamadığı için) muhatap olarak ODTÜ oyuncularını aldık. ODTÜ Şenliği ölüyordu ve onu yaşama döndürmek için elimizde somut öneriler vardı. O zamanlar "iyi" prodüksiyonu ile uğraşan ODTÜ bize gereken ciddiyeti gösterememişti; neredeyse dekor çalışması yüzünden bizimle görüşemeyecek durumdaydılar. Onlara göre ciddi bir sorun yoktu. Rahattılar. Biz İstanbul'dan tartışma yazıları, somut öneriler gönderirken ODTÜ uyuyan dev'i oynuyordu. Şenlik pratiği ODTÜ'ye umarız bazı gerçekleri göstermiştir. Eğer bu gerçeklerle yüzleşmezlerse birkaç yıl içinde çok iyi "organizatör" olacaklar. Oyunlar reji deneme çalışmalarının ötesine geçemeyecek. Belki de biennal olacak şenliğin adı. Sahnede tiyatro değil; enstalasyonlar göreceğiz. Umarız şenlik kapanış toplantısında yaptığımız konuşma üzerine düşünürler.

Ege Üniversitesi tiyatro topluluğunun Tiyatro Günleri 99 adıyla gerçekleştirdikleri şenlik biçim olarak ODTÜ şenliğinin bir kopyasıydı; ama sanıyorum fotokopi makinesinde bir sorun çıkmıştı. Daha kurumsallaşamamış, bunun için çaba göstermeyen, grup mantığını oluşturamamış bir grubun şenlik düzenlemesi gelecek adına umut vericiydi. Düzenledikleri şenlik onlara çok şey öğreti, umarız yaşadıkları kandırmacadan bir an önce kurtulurlar.

Yeni yapılanma sürecinde olan Uludağ Üniversitesi Oyuncuları tarihlerinde ilk kez ufak çapta bir şenlik düzenlediler. Kendilerine özgü, sempatik bir şenlik düzenlemişlerdi. Şenliğe az grup katılabilmişti ama verimli bir şenlikti. Tiyatro adına birçok şey tartışabildik. Eylül ayında bir tiyatro kampı oluşturma projesi ürettik. Uludağ Üniversitesi Oyuncuları ile bu şenliği gelenekselleştirmek, geliştirmek elimizde; bunu değerlendirmeliyiz, potansiyel çok iyi.

Sarıyer Halk Eğitim Merkezi Tiyatro Kolu'nun düzenlediği Boğaziçi Amatör Tiyatro Şenliği, şenliğe katılan katılmayan amatör tiyatro toplulukları tarafından sahiplenilmediği ve paylaşılamadığı için bence tiyatro adına amacına ulaşamadı. (Sevgili arkadaşlarımız milyonlarca lira verip gittikleri İstanbul Tiyatro Festivalinden zaman bulamadı galiba). Belki bunda Sarıyer'in tutumu da etkili oldu. Kendi içine kapalı bir tablo çizen şenlikte oyunların ve seyircilerin niteliklerinin düşüşü çok ciddi bir sorundu. "Sarıyer'in seyircisine ne oldu?" sorusunun cevabını Sarıyer'deki arkadaşlarla tartışmak gerekiyor.

ATÇ'nin düzenlediği İstanbul Amatör Tiyatro Günleri'nin bence en büyük sorunu tarihin yanlış seçimiydi. Turne tarihlerinin çakışması nedeniyle gruplar birbirlerinin oyunlarını izleyemediler. Bu yüzden ciddi bir seyirci sorunu vardı. Önümüzdeki yıl bu şenliği nisan ayının ortalarında yapmalıyız. Ama bence paylaşım açısından en olumlu şenlikti; çünkü şenlik, şenlik tarihinin arasına sıkıştırılmamıştı. Deliye her gün bayram derler ya; İstanbul'da her perşembe saat 19.30'da amatör tiyatrolar biraraya gelerek bir şenlik havası yaşıyorlar. Sizleri de bekleriz...

MEVSİMLER

Yaşam ilkyaz çiçeğinde uyanır.
Silah yerine söz kullanılan zamanda,
Sevgi sessizliğinde varolarak,
Duru aşklardaki kıvılcım,
Tendeki kış kadar duyumsanmasa da,
Hayatı bahara taşır çocuklar.

Yağmuru düşler yaz.

İlter TUNÇER

ZEN DÜŞÜNCESİ ÜZERİNE

H.Tuğrul ATASOY

Kısaca Zen nedir ya da ne değildir, tanımlamak zor. Zen aslında dinsel bir sistem değil, onu din olarak tanımlayamayız. Tam bir felsefi sistem de değil. Belki bir çeşit yaşam felsefesi diyebiliriz. Birçok ilkesi modern davranış bilimlerinin bulguları ve bu bilim dallarının günümüz insanına verdiği öğütlerle uyuşuyor. Yasaklara, cezalara, ödüllere büyük evrensel iddialara, mistik ve doğaüstü inançlara yabancı bir sistem.

İnsan soyut bir şeyi bir başka insana anlatırken genellikle köprü kurar. Demem o ki anlatacağı kavramın kıyılarının anlatacağı kişideki benzer kavramların kıyılarına en yakın olduğu yerden kuracağı bu köprü sayesinde tanımını yapar ve fikir alışverişini başlatır. Zen'i anlatmak için öncelikle karşıdaki insanın kendi tanıdık kavramları, duyguları içinden Zen'e yakın benzer şeyler bulunmalı ki arada bir kültür ve ortak duygu köprüsü kurulsun. Yoksa tüm çaba kuru bir laf kalabalığından öteye gitmez.

Yine de Zen'i anlatmak bu topraklarda biraz daha kolay sanırım. Neden mi, çünkü kültürümüzün dev taşları arasında Zen düşüncesine kimi açılardan çok yakın olan örneğin Mevlana Celaleddin, Alevi-Bektaşi kültürü, Şems Tebrizi, Veysel Karani ve Nasreddin Hoca var. Bir yanda Zen düşüncesi var ki bu düşünce bazı kavramlara çok yabancı örneğin; yaratıcı ve cezalandırıcı tanrı, günah-sevap, cennet-cehennem ya da mutlak gibi kavramlara ve diğer yanda ise Ortadoğu'nun tek tanrılı dinsel sistemleri ve bu dinsel inanışlardan İslamiyetin içinde önceki diğer kültür ve tek tanrılı dinlerden de kısmen etkilenerek vücut bulmuş olan ve çoğunlukla tasavvufun içinde yer alan düşünce ve inanç yolları var. Bir köprü kurmak zor gibi görünse de tüm felsefi ya da inanca dayalı sistemlerin temel öğesi hangi coğrafyada olursa olsun "insan" olduğu için sanırım bu köprüyü bir şekilde kurabiliriz.

Yazı içinde uzun uzun söz dizimi yerine ilkeleri tanımlayan, açıklayan her iki kültüre ait benzer anektodları aktarmayı yeğledim. Yine uzun uzun Zen tarihinden, Zen büyüklerinden bahsetmeyeceğim. Çok kısaca eski Hind düşüncesinden kalkan Buda felsefesinin Mahayana kolunun Bodhidharma (M.S.6.yy) adlı kişi ile Çin'e taşınması ve buradan da Taoizm renklerini alması ile oluşmuş. Kamakura döneminde (M.S. 12-14 yy.lar) Japonya'ya taşınmış orada zamanla Soto ve Rinzai olarak iki kola ayrılmış ve günümüze dek yaşamış, yaşatılmıştır. Düşünsel olarak hem eski Hind hem Buda'dan ve çok büyük oranda da Taoizm'den beslenmiştir hepsine saygı duyarak ama hiçbirine bağlanmadan.

En zoru ise ilk tanım. Zen düşüncesini batıya aktaran usta yazar Dr. D. T. Suzuki, Zen'in tüm öğretisinin ana hatlarını Nichiren Budist okuluna ait şu dört dizede bulabileceğimizi söylüyor:

Yazılara, sözlere bağlanmadan / Kutsal yazıların dışında özel bir iletişim / İnsan ruhuna doğrudan bir yaklaşım / Gerçek yaradılışını tanıyıp Budalığa ulaşmak... (1)

Tabii ki Zen izdeşleri okuyorlar, meditasyon yapıyorlar ya da diğer ritüelleri yerine getiriyorlar. Ama esas olan, içteki öze ulaşmaktır, aradığının yine kendi içinde olduğunu anlamaktır, yalansız dolansız kendisi ile yaşayabilmektir. Çok ünlü bir Zen şiirinde şöyle denir;

"Onu kendinizde bulamazsanız / Başka nerede arayabilirsiniz ki?" (2)

Anadolu'ya dönersek bu ilkelerin bize hiç yabancı olmadıklarını göreceğiz hemen;

Keramet baştadır taç da değildir / Hararet andadır sac da değildir / Her ne arar isen kendinde ara / Kudüs de Mekke de Hac da değildir... Hacı Bektaşi Veli.

Aslında kendimizde olanı mantıksal çıkarımlarla yanlış yerde aramak bir Nasreddin Hoca meselinde şöyle hicvediliyor;

Hoca bir fenerin altında hararetle bir şey aramaktadır. O sırada sokaktan geçen Hoca'yı tanıyan birisi Hoca'ya ne aradığını sorar. Hoca; "Anahtarımı kaybettim onu arıyorum" der. Adamcağız da başlar anahtarı aramaya. Bir süre sonra adam yorulur ve "Hoca emin misin anahtarı burada düşürdüğüne?" diye sorar. Hoca; "Yoo anahtarı burda düşürmedim evde kaybettim" der. Adam hiddetle bağırır; "Bre Hoca iş mi şimdi bu senin yaptığın evde kaybettiğini bize niye burada aratıyorsun", Hoca gayet sakin "Ee oğlum burası daha aydınlık onun için" der.

Gerçeği anlatan tanımlayan yazılı kağıtlar ile gerçek hep birbirine karıştırılır çoğu zaman. Söyleyenin zatı ile çok uğraşırsak söyleneni ve söyleteni göremez oluruz. Bir Zen deyişinde; *Gökteki ayla, ayı gösteren parmağı birbirine karıştırmamak gerekli.* (3) denir.

Ünlü sufi dervişi Şemseddin Tebrizi bir gün dayanamamış ve bir sufi meclisinde devamlı şeyhlerden, velilerden bahseden kalabalığa; *"Daha ne zamana kadar şeyhlerin velilerin sözlerini tekrarlayıp*

duracaksınız? Hiç kendi sözünüz yok mu sizin!" (4) diye bağırmış. Anlaşılan kalabalık, şeyh ve velilerin anlattıklarını anlamak, görmek yerine onları papağan gibi tekrarlamayı adet haline getirmiş. Hal böyle olunca insan kendi varlığından ve kendi gerçeğinden, değil bir söz, bir ilinti dahi çıkaramaz. Zen ustası Lin-chi izdeşlerine *"Eğer gerçekle aranıza Buda girerse onu öldürünüz"* (5) demiş.

Zen yolunun izdeşlerine verdiği en önemli öğüt ve de en zor çalışma düsturu, yaşanılan şu anı bilinçli olarak yaşamaya çalışmak, ne gelecekte ne de geçmişte yalnızca yaşanılan şu anın içinde yaşamaktır. D.T. Suzuki bu konuda şu öyküyü aktarıyor bizlere;

Zen ustası Pai-Chang'a gerçeğe ulaşmak için bir disiplin uygulayıp uygulamadığını sormuşlar. Usta uyguladığını söyleyince ne tür bir uygulama yaptığını sormuşlar, Pai-Chang; *"Acıkınca yiyorum, uykum gelince uyuyorum"* demiş. Herkesin aynı şeyi yaptığını söylemişler ustaya ve diğerlerinin de gerçeğe ulaşmak için bir disiplinleri olduğu sonucuna varıp varılamayacağını sormuşlar, ustanın cevabı olumsuz olunca nedenini sormuşlar. Pai-Chang şöyle yanıtlamış soruyu; *"Çünkü onlar yedikleri zaman sadece yemiyorlar başka değişik şeyler düşünüyorlar. Bu yüzden de zihinlerini karmakarışık ediyorlar. Uyudukları zamanda uyumuyorlar bin bir değişik şeyin düşünü görüyorlar. İşte onun için onlar benim gibi değiller."* (6)

Yine bu ilke üzerinde duran bir başka güzel Zen öyküsü aktarmak istiyorum; Zen izdeşi Tenno çıraklığını bitirip öğretmen olunca, Nan-in'e gider. Yağmur yağdığından Tenno'nun ayağında nalınlar, elinde de şemsiye vardır. Selamlaştıktan sonra Nan-in *"Nalınlarını girişte çıkarmışsındır. Şemsiyeni nalınların sağına mı soluna mı koydun? Söyle bakalım?"* der. Tenno şaşırır, birden yanıtlayamaz. Nan-in *"Her an Zen!"* der. Bunun üzerine Tenno Nan-in'in öğrencisi olur ve Zen sürekliliğini elde edene kadar altı yıl daha çalışır... (7)

Yaşadığı anı bilinçli yaşamak ve ne gelecek ne de geçmişte değil yalnız şu an içinde yaşamak sufi yolunun da önemli ilkelerindendir. Mevlana Celaleddin bir şiirinde;

Geçmiş ve gelecek Tanrıyı görmemizi engeller / Her ikisini de ateşle kül edin. Daha ne kadar / bir kamış gibi bu bölmelerle ayrılacaksınız? / Kamış bölümlü olduğu sürece sırlardan haberdar olmaz / Dudak ve nefese karşılık ses de vermez...

Ve aynı Mevlana sufiyi betimleyen şu özlü sözü söyler; *"Sufi, içinde bulunduğu vaktin oğludur."* (8)

Şair Kabir ise şöyle diyor bir dizesinde; *"Ey dostum, onu yaşarken bul, yaşarken bil, yaşarken anla, zira kurtuluş hayatta saklıdır"* (9) Gelecekte yaşanmaz, yaşanmayan an ise, geçmiş, ölü zamandır.

Zen düşüncesi günlük hayatın sıradanlığını sever. Mucizelerle uğraşmaz. Bir insanın yoğun meditasyon ve koan çalışmaları ile olduğu gibi kuyudan su çekmek, ormanda çalışmak gibi günlük sıradan uğraşlarla da aydınlanmaya kavuşabileceğini söyler. Kutsal olan her günkü yaşamımızdır.

Dr. T. Suzuki'nin bizlere aktardığı kısacak bir öykü şöyle;

Chao-chou'ya sormuşlar, *"Tao (Zen gerçeği) nedir?* Üstad, *"Sizin her günkü yaşamınızdır, Tao odur"* demiş. (10)

Japonya'da Rinzai Zen okulunun kurucusu sayılan Lin-chi diyor ki; *"Budizm'de hiç bir zorlama yoktur. Olduğunuz gibi olunuz. Hepsi bu kadar. Karnını doyur bağırsaklarını güzelce boşalt çişin gelince işe, yorulunca da git yat. Cahiller bu sözlerime gülecekler ama bilgeler ne demek istediğimi anlayacaklar"* (11)

Anlatılmak istenene benzer şeyler söyleyen yakınlardan bir örnek alalım; Veysel Karani'ye *"Kendini nasıl hissediyorsun?"* diye sormuşlar, *"Sabah uyanmış akşama ise ölüp ölmeyeceğini bilmeyen birisi gibi"* demiş, bunun üzerine *"Fakat tüm insanlar aynı durumda değil mi?"* diye sormuşlar, Karani ise, *"Evet ama kaçı bunu hissedebiliyor."* diyerek yanıt vermiş. (12)

Bir diğer önemli ilke ise, yalnız bir parçaya değil bütüne bakabilmek ama önyargısız ya da boş bakabilmektir. Aynı zamanda tabii ki önyargı var ise bunun bilincinde olabilmektir. Özellikle yeni olana ilk kez duyulan veya yaşanılana bu ilkeyi uygulayarak yaklaşabilmek gerekli.

Meiji döneminde (1868-1912) Japon usta Nan-in, Zen incelemeleri yapmaya gelen bir üniversite profesörünü karşılar. Nan-in konuğuna çay sunar. Profesörün fincanını doldurur ama durmaz. Çayı fincana döker de döker. Konuk taşan çaylara bakadurmaktadır. Bir süre sonra kendini tutamayıp bağırır; *"Taştı! Artık almaz ki!"* der. *"Bu fincan gibi"* der Nan-in *"sen de kendi düşüncelerin kurguların ile dolusun. Önce fincanını boşaltmazsan, sana Zen'i nasıl gösterebilirim ki?"* (13)

Gazali'nin el-Halil b. Ahmet'den alıntıladığı, öğretene öğüt şeklindeki şu sözler yukarıda anlatılan Zen öyküsü ile oldukça benzer şeyler söylüyor;

Bilen fakat bildiğini bilmeyen uykudadır; onu uyandır. / Bilmeyen fakat bilmediğini bilen öğrenmeye taliptir; öğret ona / Bilmeyen ve bilmediğini bilmeyene gelince, onu geri çevir... (14)

Nakşibendilik gibi diğer bazı sufi tarikatlarda da dolmak için önce boşalmak gereği üzerinde önemle durulur.

Zen yolu sezgisel bilgiye ve iç görüye özellikle öncelik tanır. Olaylara sezgisel yolla bakış ve iç görü gücü daha değerlidir. T'an ching *"Kürsüden Vaazlar"* adlı yapıtında öğretisini özetlerken bu konuda şunları söylemiş; *Gözümüzü açar da içimize bakarsak gerçek yaratılışımızı tanıyabilir, böylelikle*

yaratılışın temelde çokluk çeşitlilik değilde özdeşlik, birlik içinde olduğunu anlayabiliriz... İç görü, sezgi bütünüyle bağımsızdır, yaratıcıdır, üstelik kendi kendini tanır... Yazıları, lafları bir yana bırakıp iç görünün, sezginin sizi içten içe aydınlatmasını bekleyin... Bütün iş sürekli olarak, çalışmasını bozmadan, kendi zihnimizi izleyebilmektir. Eğer bunu yapabilirsek hiçbir tutku, hiçbir yabancı nesne zihnimize bir zarar veremez. Doğal yaratılışımızı görüp tanımak budur. Ne içimizde ne dışımızda hiçbir şeye tutunmaya çalışmamalıyız ki davranışlarımız bağımsız ve özgür olsun... İş zihni uyuşturup gevşetip mankafa yapmakta değil onu en ince, en öz şeyleri de kavrayacak kadar keskinleştirmekte... (15)

Bir sufi özdeyişi şöyle der: *Dünya da ol ama dünyadan olma...*

İç görü ve sezi yolu ve istenç gücü ile ulaşılmak istenen noktanın adı Satori yanı aydınlatma. Bu nokta da Satori'ye uzanan çetin yol ile ilgili D. T. Suzuki'nin yorumlarından küçük alıntılar yapalım:

Zen başka şey, mantıksal daha başka bir şey. Bu farkı anlayamaz da Zen'den mantıksal açıdan tutarlı, akılcı açıdan da aydınlatıcı olmasını beklersek Zen'in anlamını bütünüyle yanlış yorumlamış oluruz. Daha başlardayken Zen'in gerçeklerle uğraştığını genelleştirmelerle, soyut kavramlarla ilgilenmediğini söylememiş miydim? İşte Zen'in dosdoğru kişiliğimizin temeline indiği nokta da tam burası. Akıl genellikle bizi oraya götürmez. Çünkü biz aklımızla değil istencimiz ile yaşarız... (16) *Satori, mantıksal ve çözümsel kavrayışın tam karşıtı olan, konuların ve şeylerin özüne sezgi yoluyla bakış olarak tanımlanabilir. Daha açıkçası satoriyle ikici (düalist) olarak eğitilmiş zihnimizin bulanıklığı, karmaşası yüzünden şimdiye dek algılayamadığımız bir dünya çıkıp gözlerimizin önüne seriliverir... Mantıksal biçimde açıklamak gerekirse bütün karşıtlıklar, çelişkiler tutarlı bir örgensel bütünlük içinde uyuma ve birliğe ulaşmıştır. Ama Zen ustalarına göre bu olağanüstü giz, bu mucize her gün yinelenmiyor. Satori ancak bu yolla onu bizim kişisel olarak yaşamamızla elde edilebiliyor...* (17)

Mevlana Celaleddin'in güzel bir şiirinde şu dize yer alıyor;

Aklını sat ve hayreti satın al / Aklı sade zandır, hayret ise sezgi... (18)

Bir başka sufi şair Hakim Cami ise bir beyitte şöyle diyor;

Bırak ilim ve akıl ile öğünmeyi, zira burada akıl yıpratıcı, ilim ise aptallıktır... (19)

Konuyu sufizm açısından sezgi yolu ve iç görü konusunda fazlaca uzatmaya gerek yok sanırım. Sözün özü, yukarıda yer alan, D. T. Suzuki ve T'ang-ching ustalardan yapılan alıntıların anlattıklarını, şu iki güzel öykü içinde yaklaşık olarak bulabiliyoruz. Öykülerin ilki şöyle;

Sabırsız bir mürid bir Sufiye yaklaşarak sordu; "Hangi noktada hikayelerin anlamını çıkarıp içeriklerinden gerçekten etkili bir şekilde faydalanabileceğim?" Arif kişi derin bir iç geçirdi ve cevapladı; *"İşte tam da ne zaman o noktaya varacağını sormayı bırakıp çalışmandan devamlı bir şeyleri dışarıya atmak yerine onun içine bir şey koymayı denediğin noktada."* (20)

Diğer öykü ise şöyle;

Şems Tebrizi bir gün Bağdat'ta ünlü şeyh Evhaddedin Kirmani'ye sormuş; *"Ne yapıyorsun?"*. Şeyh; *"su dolu tasta ayı seyrediyorum!"* demiş. Bunun üzerine Şems Tebrizi; *"Boynunda kan çıbanı mı çıktı? Neden başını kaldırıp da gökte seyretmiyorsun ayı?"* demiş... (21)

Bilmem yazı Zen adına bir şeyler aktarabildi mi? Yine bu topraklarda bir söz ile noktayı koyalım; her ne kadar sürç-ü lisan ettikse affola. Saygılarımla.

1. D.T. Suzuki *"Zen Budizm; Seçme Yazılar"* Yol yayınları, çeviri; İlhan Güngören, 2.basım, 1984, s.44.
2. Alan Watts *"Taoculuk Zen ve Batı Kültürü"* Yol yayınları, çeviri; İlhan Güngören, 1985, s.14.
3. İlhan Güngören, *Zen Budizm*, Yol yayınları, 2.baskı, 1982, s.25.
4. Radi Fiş, *Celaleddin Rumi*, Yön yayınları, 1990, s.180, çeviri; Mazlum Beyhan.
5. İlhan Güngören, *Zen Budizm*, Yol yayınları, 2.baskı, 1982, s.148.
6. İlhan Güngören, *Zen Budizm*, Yol yayınları, 2.baskı, 1982, s.149.
7. Paul Reps, *Zen Eti Zen Kemiği*, Yol yayınları, 1990, çeviri; Nevzat Erkmen, s.49.
8. Aldous Huxley, *Kalıcı Felsefe*, İnsan yayınları, 1996, çeviri; Latif Boyacı, s.190.
9. A.g.e., s.53.
10. İlhan Güngören, *Zen Budizm*, Yol yayınları, 2.baskı, 1982, s.202.
11. Alan Watts *"Taoculuk Zen ve Batı Kültürü"*, Yol yayınları, çeviri; İlhan Güngören, 1985, s.19.
12. Robert E. Ornstein. *Yeni Bir Psikoloji*. İnsan yayınları, 1990, çeviri; Erol Göka-Feray Işık, s.165.
13. Paul Reps *Zen Eti Zen Kemiği*, Yol yayınları, 1990, çeviri; Nevzat Erkmen, s.23.
14. İdris Şah, *Yol'un Yolu*, İnsan yayınları, 1996, çeviri; M.Ali Özkan, s.68.
15. İlhan Güngören, *Zen Budizm*, Yol yayınları, ikinci baskı 1982, s.145-146.
16. D. T. Suzuki *"Zen Budizm; Seçme Yazılar"* Yol yayınları, çeviri; İlhan Güngören 2.Basım, 1984, s.59.
17. A.g.e. s.70-71.
18. Aldous Huxley, *Kalıcı Felsefe*, İnsan yayınları, 1996, çeviri; Latif Boyacı, s.143.
19. İdris Şah, *Yol'un Yolu*, İnsan yayınları, 1996, çeviri; M. Ali Özkan, s.128.
20. A.g.e., s.106.
21. Radi Fiş, *Celaleddin Rumi*, Yön yayınları, 1990, çeviri; Mazlum Beyhan, s.162.

ÖYKÜ

KALBUR

Hazan SUADİYE

Üç gün üstüste biriken kurşuni bulutların hırçın Akdeniz yağmuruna dönüştüğü, olanakları dar, görünümü basit, yükü ağır yaşamın bir kılıktan çıkıp bir kılığa girdiği, yetmişüç yıl öncesi o sonbahar sabahı; kasnağı huş ağacı, gözenekleri, deve derisinden kalburla başbaşa kaldığında, ilk kez böyle, iğneden ince, sinsi bir ağrı çocuk kalbini en nazlı yerinden vurmuş, uzun süre kendine gelememişti Karakaş.

Henüz onüçünü yeni bitirmiş, uzun boylu, zayıf, omuzları düşük, utangaç ama yeterince çalışkan birisiydi Karakaş. Sağlıksız ev koşullarında gerçekleşen ondört doğumdan sağ kalan yedi çocuğun en sonuncusuydu. Doğumdan sonra ilk bir ay içinde çeşitli nedenlerle yedi bebeğini kaybeden annesi Zerif, Karakaş'ın yaşayacağından kuşku duymuş, ha bugün ha yarın ölür düşüncesiyle, sıska yüzünün yarısını kaplayan gür kaşlarından ötürü sadece göbek adıyla seslenmeyi uygun görmüştü. Ancak altı ay içinde yanakları kaşlarından baskın çıkmış, süt yüzüne gülmüştü Karakaş'ın. Şans da. En küçük olmanın ayrıcalığı bir yana, ölümlerden doğan derin yaş farkı, el emeği-kol gücüne dayalı geçime şimdilik herhangi bir katkısı olmayacak anlamına geliyordu. Göbek adı üstünde kaldı.

Beş yaşına geldiğinde kaşlarını çatmasına gerek kalmadan suratı asık, neşesiz, gereğinden fazla ağırbaşlı bir görünüm kazandı. Üstelik, o derin yaş farkı büyüsü beklenmedik bir şekilde kardeşlerinin lehine işlemiş, peşpeşe evlenip evden ayrılmalarıyla ayrıcalıklı konumu tam belirginleşmeden son bulmuştu. İşte, semer ustası babasının yanında bol bol hem baba hem usta azarı işiteceği, kesintisiz sekiz yıl sürecek çıraklığa ilk adımı böyle atacak, o yaşta eli hem ekmek hem nasır tutacaktı.

Çuval kes, saz döşe, düğüm at, çatıyı doğru kur, hayvanın kaburgasına göre kaytan ör, kaş'ı törpüden geçir, paldım ölçüsü al, çuvaldızı sıkı tut. El aman. Eşeğin sırtına, sahibinin kıçına göre semer kolay iş değildi. Sekiz yıl, Karakaş'ın kaşlarını birbirlerine yakınlaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Bu yüzden, ağaçların kalp atışlarını hızlandıran sonbaharın tersine daha bir durgunlaştı.

Sonbaharın umrunda mı? Fırtınalardan kestane karası, bıldırcın geçimi, çaylak, turna geçişi, kırlangıç, yaprak dökümü, bağbozumu, zıkkımın kökü, nerede ne fırtınası varsa bırakmaz, yüklenir gelir, yeşilin boğazına çöker, sıktıkça sarartır, yaşamın tadını bozanlarla suç ortaklığı yapardı.

Karakaş'ın on, ay'ın son dördüne girdiği bu sonbaharın da aşağı kalır yanı yok. İnsanın canına kastı varmış gibi yağan yağmurun öfkesi dinmek bilmedi. Kümesten bozma dükkanla, ev arası yol, dibi tutmuş iri taneli çorba, deyim yerindeyse çamur püresiydi. Üstüne akşamın körünü de eklersek, yorucu günün bitmeye niyetinin olmadığı anlaşılıyordu. Dükkanın ahşap kapısını çekip kitlediler. Semer kokusu üstlerinde kaldı. Kil kökenli yolun ne yapışkan olduğunu bilen baba oğlunun koluna girdi. Sonbaharı eğer zerre kadar seviyorsa bu yakınlaşma olanaklarını yarattığı için seviyordu Karakaş.

Böyle bir olanak bir daha doğar mı?

İçini gerçekten bir sevinç kaplamışmıdır, bilinmez. Duyduğu sevinci söz ya da hareketle yansıtmaktan onu alıkoyan geçerli bir açıklaması vardır, eminim.

Gücünü özellikle yoksul evlerde iyice sezdiren sonbahar, usta azarını andıran gökgürültülerini arkasına alıp etkisini kanıtlamaya, baba-oğul da yola koyuldu. Verimli geçen işgününe karşın hoşnut olmayan altmışlık babanın hırıltısı çamura battıkça arttı. Yola, dağa, taşa, yağmura ve muhtara sövdü. Sayıyla, beş adımlık yol bittiğinde iç sıkıntısını daha fazla tutamadı. Her daim sınırlı tavrı, yaşlandıkça göze batan çaresizliği, paldımdan sıkı huyu yetmiyormuş gibi, kasığını derin bir sancı sarmıştı. Elini kasığına götürecek zaman bulamadan olanca ağırlığıyla yere yığıldı. Tedirgin edici bir sarsıntı geçiren yaşlı adam, ağız tadıyla acı çekmesine izin vermeyen sancıya; önemsiz, vücudunu tutuşturan ateşe; geçici tanısı koydu. Belli ki Karakaş'ın telaşını gidermek istiyordu. Ama Karakaş yutmadı.

Katır ile eşek semeri arasındaki incelikleri gözleme yeteneğini kullanarak babasının, akşam tuz, gece şeker, sabah yağ gibi eriyeceğini düşünmüştü. Ama yanıldı. Geceyarısına kalmadan yaşlı ve yorgun ruhu, olmayan tuz, şeker ve yağ yerine, için için kaynayan sodalı sudan beter uçup gitti. Ne de olsa tuz, yağ ve şeker eşraftan birinin ölümü ya da

doğumunda benzetmeye dahil maddeler olabilirdi.

Ölüm.

Ha tuz olmuş ha şeker. Zerif hanıma kalırsa kırk yıllık kocasının canı geri gelse de çamurdan olsa. O da olmadı. Ağrı, ateş, uğultu yoktu artık. Alnındaki her gergin çizgi birer ipek ipliğe dönüştü. Bakışı silindi, yüzü dondu. Ellerindeki her nasır ilkbaharda yaz güneşi yemiş tomurcuk gibi baş eğdi. Altmış yıldır sırtına vurulu yük dahil, zehirle zıkkım arasında gidip gemiş ne varsa, yurttaşı olduğu ülkeye iade etti. Öldü.

Çoluk çocuğa karışmak için mahallenin çeşitli yerlerine köstebek gibi dağılan oğulları, ölmeden önce savurduğu küfürlere yetişemediler. Gözyaşının gerçeği de sahtesi de yağmura karıştı.

Kırk günlük yas tutma inceliğini gösteren oğulları, kırkbirinci gün biraraya gelip, zamansız ölen babalarının ardından anlamsız ağıtlar yaktıktan sonra, ne kadar at ve eşek, koyun ve kuzu, arpa ve buğday, dağ ve taş, yol ve yordam varsa, olgunluk derecelerine göre paylaşmış, böylece; bir buçuk odalı ev, evin üç adımlık bahçesi, doğal olarak bahçenin tam ortasında yer alan ince ve derin kuyu bu kuyuya sık sık kendini atma alışkanlığı edinecek altmışlık anneleri Zerif'in bakımını Karakaş'a bırakmışlardı. Yağmadan kaynaklanan boşluğa gözleri alışınca kırık bir küpün yanında tamamı örümcek ağlarıyla kaplı, sırt kemikleri sızlayan, saçları ağarmış bir kalbur buldular. Tek taşınır mal varlığı olarak kalbur oda da yama niyetine durdu.

O sonbahar uzun sürdü.

Kıtlık, tefeci vurgunu, evcil hayvan telefi, ekmeği karartan buğday vergisi, eşrafın kurduğu ve kolladığı yağma çetesi, bakır, cam, deri ve dokuma işçilerine kanlı gözaltılarla inledi yaşam. Yasama, yürütme ve yargının baskısı tuz biber ekti. Aldırış bile etmedi sonbahar.

Adil olmayan o paylaşım karşısında hayal kırıklığını gizleme gereği duydu Karakaş. Yansıtacağı en azılı bakışın bir çocuk küskünlüğünden başka bir anlama gelmeyeceğini biliyordu. Onüçünde ciğerinden yaralandığını duyumsadı Karakaş. Aynı zamanda bu yara, yalnızlık, susku, kin ve acı mikrobunun zorlanmadan gireceği tek kapı olarak kalacak, kuşkusuz kalbi büyüklüğünde bir iz bırakacaktı.

Kış yeri yalayarak geldi.

Kumaşı yama kaldırmayacak kadar eskiyen şalvarı, kocaman elleri, çıplak ayaklarını katarsak kalburla aynı boya gelmişti Karakaş. Olanakları daha da daraltan kış boyunca annesi Zerif'in şaşkın bakışlarına aldırmadan, tek taşınır mal varlığı kalburun içinde bağdaş kurup oturdu. Zaman zaman üstüne şilte serdi, uyur gibi yaptı. İlkbahara kadar içi boş, ıslak bir çuvaldan daha değersiz gördü varlığını.

Miras yağmasından arta kalan bulguru çorba, arpayı ekmek yaparak ilkbahara adım attıklarında, annesinin kuyu sever yanından bıkan Karakaş, babasından öğrendiği bütün meslek inceliklerini üç adımlık bahçeye uygulamaya başladı. Annesinin yeşil gözlerine yakın bir renge bürünsün diye incir, nar, üzüm ve erik ağaçları dikti.

Ne olduysa işte bu ilkbaharda oldu.

Ana-oğul baharın verim kokusuna bel ve çapa işiyle katkıda bulundular. Anne Zerif'in ölü ya da diri ondört doğumdan ötürü vücudunda oluşan yıkımın acısı iki kat arttı. Pes etmedi. Kesintisiz üç ay iş karşılığı biriktirdikleri parayla, günde yarım bakraç süt veren, kuzusu hastalıklı bir koyun alabildiler. Sevincin gözü çıksın, ana-oğul sonunda açlığın kıçından bir kıl koparmış, para artarsa eğer yumurtlayan iki tavuk alma hayalleri ise suya düşmüştü.

İlkbaharı uğurlayan yaz, yeşili sulak ve gölgelik yere sürdü. Karakaş, otun kan yapanı, süt çoğaltanı, kuzu dirilteni için su, hava ve güneşin bol olduğu ne dağ bıraktı ne tepe ne çayır ne çimen. Sütün miktarı ve kuzunu esenliği onu kasabanın dışına taşırdı. Doğar doğmaz diri, kabına sığmayan haylaz güneşin sıra, evlerinin camını tıklatmaya gelince, neden yorgun, cılız ve kendinden bezmiş olduğunu el ele tutuşan buğday tarlalarını görünce anladı. Bunca başak güneşde hal mı bırakırdı. Evet, bunca başak? Sorunun yanıtı hiç gecikmeden kafasında şimşek hızıyla çaktı Karakaş'ın.

Eve döner dönmez kalburu attığı yerden aldı, tozunu sildi, uzun uzun okşadı. Birdenbire kalburun neden önem kazandığı ilkin anlaşılamadı. Herşey, biley taşlarıyla orakların gülümseyen yüzleri bileylenip, dövenlerin çakmaktaşları sıklaştırıldığında anlaşıldı. Çok geçmedi, oraklar başakların ayaklarını yerden kesti. Dövenler dört döndü. Sıra kalburlamaya geldiğinde, Karakaş her bir işgünü bitiminde dört okka buğday karşılığında kalburlama işi aldı. İşte rüzgarın yönü, günün rengi, kalburun kasnağına göre ellerinin şekillenmesi böyle başlamıştı.

Yaz boyunca sırtında kalburla tarla tarla dolaştı. Sap, saman, buğday, toz, toprak, rüzgar ve güneşe diş geçirdi. Üç yaz öyle geçti. Buğday ve buğday türevi yemekler kışa dirençlerini arttırdı. Ancak, yeşil gözlü anne Zerif, iksirle yıkansa iflah olamayacağı bir noktaya gelmişti. Üç adımlık bahçedeki limonları koklamasının hiçbir yararı olmadı. Göğsü darala darala astımdan öldü.

Onsekizinde anasız kalan Karakaş, kalburlamacı olarak sağladığı ünü arkasına alarak kendi-

sinden iki yaş küçük bir kızla evlendi. Birbuçuk odalı ev iki odalı oldu. Zil-zurna meyve vermeye başlayan bahçeden geri kalmadı Karakaş. Her işgünü bitiminde baş köşeye astığı kalburun gözenekleri önünde birer-ikişer yıl arayla dokuz çocuk yaptı.

Nüfusundan başka doğru dürüst hiçbir şeyi gelişmeyen kasabada, insanların tükettiği ekmeğin her buğday tanesi onun alınteriyle ıslandı. Kıtlık başka adlarla dönendi durdu. Emeğe karşı geliştirilen silahların çapı büyüdü. Yarım asırdan fazla kalburuna iş düştü Karakaş'ın.

Karısı, ardında yirmiüç torun bırakarak ateşböceğinden küçük bir ihmal yüzünden öldüğünde, kasabaya bitişik köylerden birinde hâlâ buğdayı rüzgarla yüzleştirmenin yollarını arıyordu Karakaş. Her ne kadar buğday savurmayı karısı öldükten sonra bıraktığını söylese de, işin aslı yeni çıkan makinaların kalburu gözden düşürmesi, dövenlerin çakmaktaşını söndürmesiyle ilintiliydi. Bunca yıl güneşe kafa tutarak gökyüzünden sağdığı rüzgarla yaşamı kalburdan geçiren Karakaş, sonunda iki odalı evinin önünde kıllı bir burun gibi kalakalmıştı.

Karısı öldüğünde yirmiüç olan torun sayısı çok geçmeden otuza çıktı. Günün koşullarına göre uyarlanmış yeni iş alanlarını gördükçe, şaşırdı. İhtiyaçları karşılamak için geliştirilen bu yeni iş alanları, birbirini tamamlayan unsurlarmış gibi görünseler de, gözlerini kâr hırsı bürümüş bir kesimin başka adla saltanatlarını sürdürmelerine yaradı.

Onlarca torun boş durur mu? Terzi, berber, fırıncı, tamirci, ziraî ilaç satıcısı, emlakçı gibi sıfatlarla boy gösterdi. İyi de, sayısı otuzu bulan torunlarından yalnızca bir tanesi, baş köşeye astığı kalburun gizini merak etme inceliğini gösterdi. Bu, akıllı ele avuca sağmayan torunu Mavi'ydi. Diğerlerinin aksine ilkokulu bitirince zanaattan uzak durmuştu. Ortaokul ve liseyi bitirmiş, girdiği büyük sınavda Diş Hekimliği'ni zorlanmadan kazanmıştı.

Henüz ortaokuldayken, kasabanın tarihini en yetkin ağızdan önemsiz birkaç soruyla öğrenmeye gelen Mavi, duvara özenle asılı kalburu görünce etkilenmiş, daha yakından bakmak istediğini söylediğinde, Karakaş'ı çocukça bir heyecan sarmış, hemen oracakta kısa ama anlamlı birkaç anısını anlatma olanağı bulmuştu. Ana dilde söylenişi zor olan ismiyle sık sık alay edilen torunu Mavi ile sarsılmaz dostluğa doğru ilk adımı böyle atmıştı.

Mavi, Karakaş'ın anılarını dinleyen, acılarını paylaşan, emeğini yücelten tek kişi olma özelliğini, diş hekimi adayı olarak başkente yolcu edilinceye kadar korudu. Mavi gittiğinde, kalburdan düşen buğdaya taş çıkartacak gözyaşları akıttı Karakaş. Diplomalı diş hekimi olarak görmeğe ömrünün yetmeyeceğinden korkmuş, oldukça üzülmüştü.

Üzüntüsü bir yıl sürdü.

Yıl sonunda büyükbabanın kara kaşı, kara gözü, sudan aziz kalbi için kasabaya döndü, özlem giderdi Mavi. Artık yılda bir kez yalnızca on-onbeş gün ya da bir damla gözyaşının kuruma süresi kadar bir araya gelebileceklerinin ayırdına vardı Karakaş. Bir dahaki buluşma anına kadar sohbet konusu bilgiler biriktirmeye özen gösterdi. Mavi'nin düşüncelerini doğrulayan unsurlarla karşılaştıkça, onun karşısına yeni bilgilerle donanmış olarak çıkmak gerektiğine inanıyordu.

Bu sonbahar bu duygularla uğurladı Mavi'yi.

Sıkı bir iş günü geçiren kasaba kabuğuna çekildi. Karakaş, tavanları şimdiki yapılara göre basık evinin bir odasını kullanımayacak duruma getiren sonbaharı, dut ağaçlarıyla boğuşurken bırakıp içeri girdi. Yer yatağına oturdu. Sırtı kalbura dönük, gençliğinden kalma üç parçayı geçmeyen eşyaları süzdü. İlk beş yılını saymasak, seksenbir yıl damla damla el emeği, göz ışığı ile inşa ettiği yaşamının harcından zerre kadar kuşkusu yoktu. Ama bunca emeğe karşın bunca mutsuzluk, acı, açlık ruhunu derinden sızlatıyor insanın. Bu zorba yaşama seksenaltı yıl, dokuz çocuk, otuz torun vermişti. Ne aldı? Acı. Ne alabildi? Koca bir hiç. Uykusu kaçtı. Anılarla boğuşmak için çaydan başka çıkar yol yok. Kalktı, kil mangala çaydanlığı koydu. Ruh ve eklem sızısını hafifletmek için tekrar yatağa uzandı. Gür kaşları gözkapaklarını tutamıyordu artık. Gittikçe ısınan suyun soluğu ile uyku arasında salındı, salındı, uyuyakaldı Karakaş. Önce çaydanlıkta su, sonra mangalda ateş bitti. Usul usul kül kokusu yayıldı geceye.

Geceyarısından sonra acı bir sesin yankısıyla uyandı Karakaş. Doğruldu, sesin türünü ve nereden geldiğini anlamaya çalıştı. Ses yankı olmaktan çıktı, geldi kapıya dayandı. Kalbi bu denli hızlı hiç çarpmamıştı Karakaş'ın. Kapının ahşap sürgüsünü korkuyla çekti. Kapıyı açaraçmaz gözlerine kan oturmuş, suratı dehşet içinde ortanca oğluyla karşılaştı. Benzi uçtu Karakaş'ın, sesi soluğu kitlendi. Sırtından boşalan soğuk ter, dudak ve diz titremesi, ayaz eskisi esinti; ayaküstü kabus bu olsa gerek. Oğlu kapının eşiğinde iç çeke çeke fısıldama fırsatı buldu. Ölmüş, öldürülmüş, öldü. Mavi öldürülmüş. Kim, ne, nerede, nasıl'ın bir anlamı yok. Sızıyı, başağrısını, yaşını, yaşmağını unuttu Karakaş. Soluğu ortanca oğlunun evinde aldılar. Gece, yarı uykusundan uyandı.

Öğleye doğru Karakaş'a haberin kesin doğrusu ulaştırıldı.

İki arkadaşıyla birlikte kaldığı eve geceyarısı polis baskın yapmış, üçü aynı odada öldürülmüştü.

Haberin doğru olmadığını uman kalabalığın aksine, memleketin içler acısı gerçeğini değiştirmeyi esas alan Mavi'leri, ışığa tahammülü olmayan güçlerin, gözlerini kırpmadan öldürebileceklerinden kuşkusu yoktu. O öldürüldü evet. Kısa ve açık.

Ağacın kökü, kökün suyu, suyun tuzu, tuzun beyazı ağladı. Karakaş'ta dirhem gözyaşı yok. Al sana bir acı daha, al Karakaş. İki kaşının arasında yer eden geçmiş tüm acıları sil, arındır. Bu acı o kırışık alnına çok gelir. Karakaş saydı ve sövdü.

Mavi'nin ölüsü mühürlü bir tabutta geldi. Tabutu gören kalabalığı alev sardı. Alevler yükseldi mührü ikiye, akşamı dörde böldüler. İnsanların ağıtı, titreşimi, çığlığı, yer yer inlemesi geceyarısına kadar artarak sürdü. Evin ortasında buz tutmuş beyaz bir taş gibi kımıldamadan durdu Karakaş. Hâlâ, bir tek söz, bir damla yaş yok. Bitişik odada tahta divanın üstüne yatırılan Mavi'yle arasında bir duvar vardı yalnızca. Henüz ne durumda olduğunu görmeye gitmedi. Ama, ele, yüze ve göze, taşa ve toprağa işleyen, kanayan ve yayılan her söz yeterince sır veriyordu Mavi'den. Saatler ilerledikçe Karakaş'a yapılan yemek, su, uyku teklifleri havada kaldı, ısrar işlemedi.

Gün gümüşi yüzünü gösterdiğinde zamanın geldiğini anlayan Karakaş, kalabalığı derinden ve sessizce yardı. Mavi'nin yattığı odanın eşiğinde durdu. Yorgun ve yaşlı adımlarla yavaş yavaş Mavi'nin başucuna sokuldu. Kaynar su, defne sabunu, bütün bir lif hazır. Mavi'yi boyluboyunca örten çarşafı gelişigüzel çekti. Vücudunda göz kararı en az kırk kurşun deliği ile gözgöze geldi Karakaş. Ense kökü kurudu. Eli, bir türlü life, suya, sabuna bu Mavi kalbura varmadı Karakaş'ın.

Üç gün üstüste biriken kurşuni bulutların hırçın Akdeniz yağmuruna dönüştüğü, olanakları dar, görünümü basit, yükü ağır yaşamın bir kılıktan çıkıp bir kılığa girdiği, yetmişüç yıl sonraki bu sonbahar sabahı; omurgası su, hava ve topraktan yoğrulmuş, ışığa dönüşen demir bakışlı bu Mavi kalburla başbaşa kaldığında, ikinci kez iğneden ince, sinsi bir ağrı yaşlı kalbini en nazlı yerinden vurmuş, bir daha kendine gelememişti Karakaş.

KIPIRDA!..
GÜZEL BİR DÜNYA
İÇİN İNSANCIL'A
EL VER!..

İZDÜŞÜM

düşer söğüdün gölgesi düşer
durgun suda duran dolunayın
yamacına ta yamacına

gölgesinde yaprakların yeli
söğüdün başında bir duman
içinde yalnızlığın müthiş yası
durur dolunay gölgesinde söğüdün
şavkı yanar suda yanar suda

dolunay hep geçecek söğüt dalları
arasından
düşecek durgun suya gölgesi
ikisinin de
biz dalıp gideceğiz dalıp gideceğiz

İdris ATMACA

YILDIZ GÜNCESİ

Cengiz GÜNDOĞDU

9 Temmuz Cumartesi

İnsancıl taşınıyor.

Onbeş gün önce Taksim İpek sokakta İnsancıl'a bir yer bulabildik. O gün Afşar Timuçin de geldi yer bakmaya. Hani ayağı uğurlu geldi derler ya, öyle oldu... Çok aradık, ayaklarımıza karasular indi, ama uygun bir yer bulamadık. Ama Afşar Timuçin'le ilk gidişimizde uygun yeri bulduk.

Tabii oranın iyice elden geçmesi gerekiyor. Elden geçirme ortaklaşa bir çalışmayla yürütülüyor. *İnsancıl*'ı seven arkadaşlar kolları sıvadılar.

İnsancıl'ın yüreğine uzun süredir dağ gibi oturan bir sorun şimdilik çözümlendi.

Söylenecek fazla bir şey yok.

13 Temmuz Salı

Behzat Ay ölmüş.

Bu sabah gazetede okudum Behzat Ay'ın öldüğünü. Pek görüşemezdik Behzat Ay'la. Telefonla konuşurduk.

Geçen hafta aradı. Bir öykü göndermişti. Elime geçip geçmediğini sordu. "Geçti" dedim. "Ağustos'ta da yayınlanacak."

Sonra şurdan burdan konuştuk. Rahatsızlığından da söz etti. "Kalbim" dedi. Karşılıklı "yakında görüşebilmek umuduyla" konuşmayı bitirdik.

Behzat Ay, yalnız yaşıyordu. Komşuları anlamış öldüğünü.

Üzüldüm.

Behzat Ay bir sesti benim için... uzata uzata "Cengiz" diyen bir ses.

Çok içerdi... sabahtan başlardı içmeye. Sesinden anlardım. Kimbilir ne sorunları vardı. Bir karşılaşmamızda... aylar önce... "Artık içmiyorum" dedi. İçmiyorum derken de içkiliydi.

Umarım acı çekmemiştir ölürken.

Metin İlkin, Zihni Anadol, Behzat Ay, yavaş yavaş... teker teker gidiyoruz.

16 Temmuz Cumartesi

Sıcak bunaltıyordu günlerdir. Bugün bulutlar geldi... iyi oldu. Şimdi bulutlu bir havada yazıyorum.

ÖDP'nin Kağıthane şubesinde Bilgi Kuramı üstüne seminerlere başladım. Cumartesi günleri saat 19.30-21.30 arası, iki saat.

Nerden çıktı bu. Çünkü ÖDP'nin tepeleri... genellikle ÖDP'liler sevmez beni. Neden sevmezler beni onu da bilmem. Sevsinler mi istiyorum. Hayır. Öyle bir isteğim yok.

Kemal bey var ÖDP'nin Kağıthane Şubesinde. O tanıyor beni. O istedi.

Geçen hafta sıcakta... terden suya batmış gibi oldum. Sırılsıklamdı üstüm. Hasta olup hekimlerin eline düşeceğim diye korktum. Bu hafta çantama gömlek koydum... yedek. Yine terlersem üstümü değiştireceğim.

İşte böyle... günler geçip gidiyor.

Bu sabah gazetelere göz gezdirirken gördüm. Sıvas davasında savcı 33 idam istemiş. Şu belli. Bizler, toplumsal sorunları idamla çözümlemeyi düşünüyoruz. Toplumsal... insani bir sorun kabul etmiyoruz aslında. O olmasaydı ya da onlar olmasaydı, bu sorunlar olmazdı diye düşünüyoruz. O ya da onları asarsak sorun kalmaz sanıyoruz.

İnanıyorum, belki bir gün anlayacağız insan-sorun ilişkisini.

27 Temmuz Salı

Taşınmanın tedirginliği...

Yol arkadaşlarımızın katkısıyla yeni tuttuğumuz yeri, eli yüzü düzgün... oturulabilir bir duruma getirebildik...

Yeni bir yer daha... bir salon arıyoruz Mehmet Esatoğlu'yla birlikte... seminerler için. Böyle bir yer bulundu. Ancak mal sahibi, üç kez randevusuna gelmedi.

Mülkiyetin gücü... adam hiçbir şeyi umursamıyor. Mülkiyetin gücü, kırk yıllık Nadir Han'ı, bir saatin içinde Der Han yapıverdi. Nadir Han'ı, Der Han yapan İbrahim Der'e, "Bunu yaparken faturaları, makbuzları, zarfları hiç düşünmediniz mi" dedim. İbrahim Der, "Özür dilerim" dedi... O kadar.

Cumartesi günü arkadaşlarımız İnsancıl'ın yeni yerini temizlediler. Kaç kez yıkandı yerler. Karşı evden bir hanım "On yıldır su görmedi orası" dedi.

Yeni yerin yüznumarası, sokağın yüznumarası olmuş. Cumartesi günü gözledim. Sokağın gençleri bizim yüznumaraya giriyor. Yüznumara ama, nasıl. Fare bile beş dakika duramaz.

Yüznumara temizlendikten sonra kapısına kilit vurulacak. Bu yüzden belki sorunlar çıkacak.

Tatsız tutsuz işlerle uğraştık günlerdir.

Sennur Sezer'e geldikte... Cerrahpaşa'da yatı-

yor. Biyopsiye gerek görmüşler... Bunları Adnan Özyalçıner'den öğreniyorum.

Sennur Sezer'in hastalığı ters günüme geldi. Canım sıkılıyor. Üzülüyorum.

Dün gece rakı içerken... gecenin ileri bir saatinde... Sennur Sezer'i düşündüm. Ordan oraya koşturmasını... Şimdi hastanede... İçim kör kuyuya düştü sanki.

Uzak yıldızlara baktım. Birden derin bir özlemle sarsıldım. Gülmeyi özlemişim. Çoktandır dolu dolu gülmüyorum.

Sennur Sezer hastanede. Biyopsiyi bekliyor... Biyopsiyi bekliyoruz.

29 Temmuz Perşembe

Dün, yol arkadaşımız Mustafa Kullu'yla birlikte koşturduk durduk. Önce İnsancıl'ın basıldığı Iılıcak'a... Serdar beye... Ordan Bir-Yay'a, ordan Yay-Sat'a... saat 16.00 sularında Taksim'de yeni yerimizdeydik. Sabah oraya gitmişti Berrin Taş... halı döşenecek ya, onun gözetimi için.

Mustafa'nın bir arkadaşından aldığı arabayla yaptık bu gezileri... Saat 18.30 sularında kanter içinde, yorgun argın eve giderken, "hadi" dedik "Sennur Sezer'e gidelim." Doğru Cerrahpaşa'ya... İç hastalıkları bölümü... altıncı kat. Odaya girdik... Sennur Sezer yemek yiyordu. Berrin Taş öndeydi... Sennur Sezer, Berrin Taş'ı gördükte bir iki saniye durakladı. Sonra "Aaa" dedi.

Yoğun işlerimiz olduğunu biliyordu. Bizi beklemiyordu. "Lütfen" dedik. "Yemeğinizi yiyin, biz sizi dışarda bekleriz."

Sennur Sezer'in yüzü kırmızılı-pürtüklü bir durumdaydı. Buna canımız sıkıldı. Acaba neydi... Daha sonra Sennur Sezer'le birlikte aşağı inerken, durumu öğrendik. Ağrı dindirici ilaçlar allerji yapmış.

Sennur Sezer, bilinçli... kavrayışı derin bir insandır. Bundan ötürü hastalığıyla ilgili konuşmamız rahat oldu.

Gelişmeleri... olasılıkları ayrıntılı bir biçimde anlattı bize. Dikkatle dinledik. Anlamadığımız yerlerde sorular sorduk.

Sennur Sezer, birdenbire ölümü yeğlemiyor. "Yapılacak işlerim var. Sözgelimi iki yıl yaşayacaksam, işleri sıraya koyarım." diyor.

Ben birdenbire ölümü yeğliyorum. Ama dün orda bu görüşümü söylemedim.

Tabii ne şekilde istersek isteyelim, intihar dışında ölümü seçmek elimizde değil.

Şunu da söylemem gerekiyor. Direnç şiirlerini yazan Sennur Sezer, gerçekten de dirençli bir insan.

Yarın Sabah Erkenden adlı şiiri "Daha ümidimi yitirmedim" diye başlar. İşte "Daha ümidimi yitirmedim" diyen bir şair, bu sıcak günlerde Cerrahpaşa'nın altıncı katında, çok kişili bir odada biyopsi saatini bekliyor.

Hiç kimseye haksızlık etmeden şu düşüncemi söylemek isterim. Bizler böyle durumlarda şairimizi... yazarımızı daha uygun koşullarda yatıramaz mıydık.

Başıma geldiği için bilirim. Hastanelerin çok kişili odaları, duyumsayan, düşünen insan için sinir bozucu yerlerdir.

Ama bugün için bu durumdayız. Hayatı hakederek yaşayanlar en çok haksızlığa uğrayanlar oluyor.

30 Temmuz Cuma

Evrensel Kültür'de basın toplantısı... Ören Buluşması bürokrasiye takılmış. Balıkesir Valisi ile İçişleri Bakanlığı türlü engeller çıkarmışlar. Bu durumda etkinliğin yapılması tehlikeye giriyor.

İşte Türkiye'nin sorunu... ciddi... güzel bir iş için devlete başvuruluyor. Devlet, bu işi bürokrasinin kanallarında boğmak istiyor. Böylece demokratik bir eylem önlenmek isteniyor. Peki, demokrasi n'oluyor bu arada.

O kafaya sorarsan hiçbir şey olmuyor. Çünkü o kafaya göre demokrasi, halkın belirli sürelerde oy vermesi. Bunun dışında oturduğun yerde oturacaksın.

Basın toplantısından sonra Güngör Gençay'la Ruşen Hakkı'yla oturduk... şurdan burdan konuştuk. Sennur Sezer'in durumunu öğrenmek istedik, sonuç alamadık.

Daha sonra İnsancıl'a geldim. Adnan Özyalçıner'e telefon ettim. Biyopsi yapılmış, sonuç 4 Ağustos'ta belli olacakmış.

7 Ağustos Cumartesi

Taksim'de yeni yerimizdeyim. "Yeni yer" İnsancıl için yeni, yoksa bina eski...

Türkiye'de... dünyada olagelenler... daha bir dolu tatsızlıklar canımı sıkıyordu hep. Zaten karamsar biriyimdir... bitmez tükenmez tatsızlıkları yüzünden karamsarlığıma bir de kötümserlik eklendi. *İnsancıl*'da savunduğumuz... uğruna mücadele ettiğimiz insani değerlerin karşılığı yoktu... hiçbir değeri yoktu. Yozlaşmanın cangılında dolarlar, marklar kapışılıyordu.

Tuttuğumuz yeni yere geldikte... Bir yıkıntıydı... bu yıkıntıda fareler... hamam böcekleri bile yaşamıyordu. Peki biz, neyi gözden kaçırdık da burayı tuttuk diyorduk. Maddiyatsızlığın burgacında kıvranırken beşyüz milyonu... hadi bilemedin ikiyüzelli milyonu nerden bulacaktık.

YENDİM AYIŞIĞININ HIRSIZLIĞINI

Sevdiğim İnsan... ay'ı da sever...
beni sevdiği kadar.
Ay bu akşam, çaldı benden seni.
Ben de seviyorum
ışığının sudaki aksini
Ay, yine darıldım sana bu gece...
çaldın benden sevdiğimi.

Ne oldu bana bu gece...
ne mantık kaldı ne düşünce.
Aşık oldum, mantığı unuttum...
anladım ki mantık yürütmeyi
sık sık terkedeceğim bu gidişle.

Dalgaların... kuma, kayaya...
sana... bana gelmesi...
ne kadar güzel, yanımdayken sen.
Dalgaların sesi...
yosunun kokusu...
elin senin.
Hepsi benim.
Aysız bir gecedeyim.

Ayhan ERGÜN

Ya taşınma işi... Cağaloğlu'nun kurt taşıyıcıları taze av bulmuş gibi yalana yalana çevremizde dolanıyordu.

Kapana kıstırılmış yabanıl bir hayvan gibi, gözlerim çakmak çakmak bir o yana bir bu yana gidip geliyordum.

Dolar... mark tutkunlarının *İnsancıl*'ı parça parça etmeyi düşündüğü... tam bu sırada... *İnsancıl* okuru kıpırdadı. Belki kırk insan... belki elli insan... tam bilemiyorum... bilinçlerinde insani değerlerin ışıltısıyla mark-dolar piyasasına indi... bir yarma harekatıyla *İnsancıl*'a ulaştı. Hemen işbölümü yapıldı. Kollar sıvandı. *İnsancıl*'ın yeri çiçek gibi oldu.

Taşınma işine geldikte... Yirmi genç, gönüllü oldu. Geçen hafta bugün... cumartesi günü... saat 21.00'de başladı taşınma. Birinci bölüm saat 0.01'de bitti. Ertesi gün... pazar günü saat 12.00'de başlayan ikinci bölüm taşınma saat 19.00'da bitti.

Cağaloğlu kurtlarının kulakları düştü. Yanıma usul usul yanaşıp, "Ne çok sevenin varmış" dediler.

Etkin bir sevgiydi bu. Dolar-mark piyasasından *İnsancıl*'ı yara almadan çekip çıkardı.

Sevgi... insani duygunun en yücesi...

Şimdi yerleşme eylemi başladı. Binlerce dergi... binlerce kitap... yavaş yavaş yerleşiyoruz. Bu karmaşa arasında Adnan Özyalçıner'i aradım. Sennur Sezer çıktı telefona. Şaşırdım. Hastanede biliyordum. "Evci çıktım" dedi gülerek...

Tehlikeli bir durum yokmuş. Pazartesi günü yeniden hastaneye yatacakmış.

Tehlikeli bir durum yok... sevindirici haber.

Günlerce canı sıkkın yaşadık *İnsancıl*'da Sennur Sezer'de önlenemez bir tatsızlık çıkacak diye. Kanserden korktuk hep. Neyse... korkulacak bir durum yokmuş.

Sahnede İşlenebilecek Hiç Bir Suç Olamaz!

Tiyatro Manga Sivas Gürün'de saldırıya uğradı. Haldun Taner'in yapıtlarından derlenmiş bir oyunla perde açan topluluk önce oyun sırasında yerel yöneticilerin tepkileri, ardından onların kışkırtmasıyla salona sokulan bir grubun saldırısına uğradı. Güvenlik güçleri saldırganları engellemek yerine oyunu durdurmayı ve topluluk elemanlarını gözaltına almayı tercih etti.

Biz Amatör Tiyatrolar Çevresi (ATÇ) olarak birkaç yıl önce "Sahnede İşlenebilecek Hiç Bir Suç Olamaz!" başlıklı bildirimizi yayınladığımızda karşımızda şöyle bir görüntü vardı; Dinci bir tiyatro topluluğu emirle gözaltına alınarak gösterileri yasaklanmıştı. "Bir Hak Düşmanı" adlı oyunun yasaklanmasına sanat çevreleri sessiz kaldı. Ardından bu topluluğa mensup sanatçılar onlarca yıl hapis cezalarıyla cezalandırıldılar. Aynı sessiz tutum sürdü. Ardından irili ufaklı bir dolu engelleme ve baskılardan sonra Ankara Ekin Tiyatrosu Trabzon'da sahnede polis saldırısına uğradı. Sanat çevrelerinin sessizliği sürdü. Mersin'de düzenlenen "Tiyatro Kurultayı"nda tiyatroya yapılan saldırılara karşı mücadele kararı alınamadı. Bu süreç içinde Ankara Birlik Tiyatrosu'ndan, Kocaeli Birikim Tiyatrosu'na bir dolu topluluk değişik yasaklamalara uğradı. Ankara Birlik Tiyatrosu'nun İstanbul Aksaray'daki gösteri salonu keyfi bir biçimde mühürlendi. Başta İstanbul Barosu Eğitim ve Staj Merkezi olmak üzere bir dolu kültür merkezi baskınlara uğradı ve gösteri salonları mühürlendi. İstanbul Maltepe'deki Gülsuyu Anadolu Kültür Merkezi süresiz kapatıldı. Tiyatro Stüdyosu topluluğu Tarsus'ta gösteri yaparken oyunları Belediye Başkanı ve güvenlik güçleri tarafından saldırıya uğradı. Sanat çevreleri ilk kez bu olaya tepki gösterdi. Sivas Gürün'de Tiyatro Manga'nın başına gelenler sahneye yönelen saldırıların yeni halkası. Bağımsızlığımızı uluslararası tekellere peşkeş çeken ve emekçilerin sosyal güvencelerini yokederek onlara mezarda emekliliği layık gören ülkedeki yöneticiler yoketmek için ellerinden gelen her yöntemi kullandıkları tiyatro sanatına da öldürücü son darbelerini indirmeye hazırlanıyorlar. Sahnede üretimin saldırıyla engellendiği bir ülkede tiyatro sanatının yaşam koşulları ortadan kalkar.

Yaşanan bu son gelişmelerde açıkça görüldüğü gibi sahneye saldırı meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Biz amatör tiyatrolar olarak her zaman hangi koşullar altında olursak olalım bu saldırıların karşısına dikilecek ve yapanlardan hesap sorulması için elimizden geleni yapacağız.

Ülkemizin aydınlık yarınları için sanata ve emeğe yapılan saldırılara karşı çıkalım.

İstanbul Amatör Tiyatrolar Çevresi (ATÇ)

İNSANCIL / FELSEFE

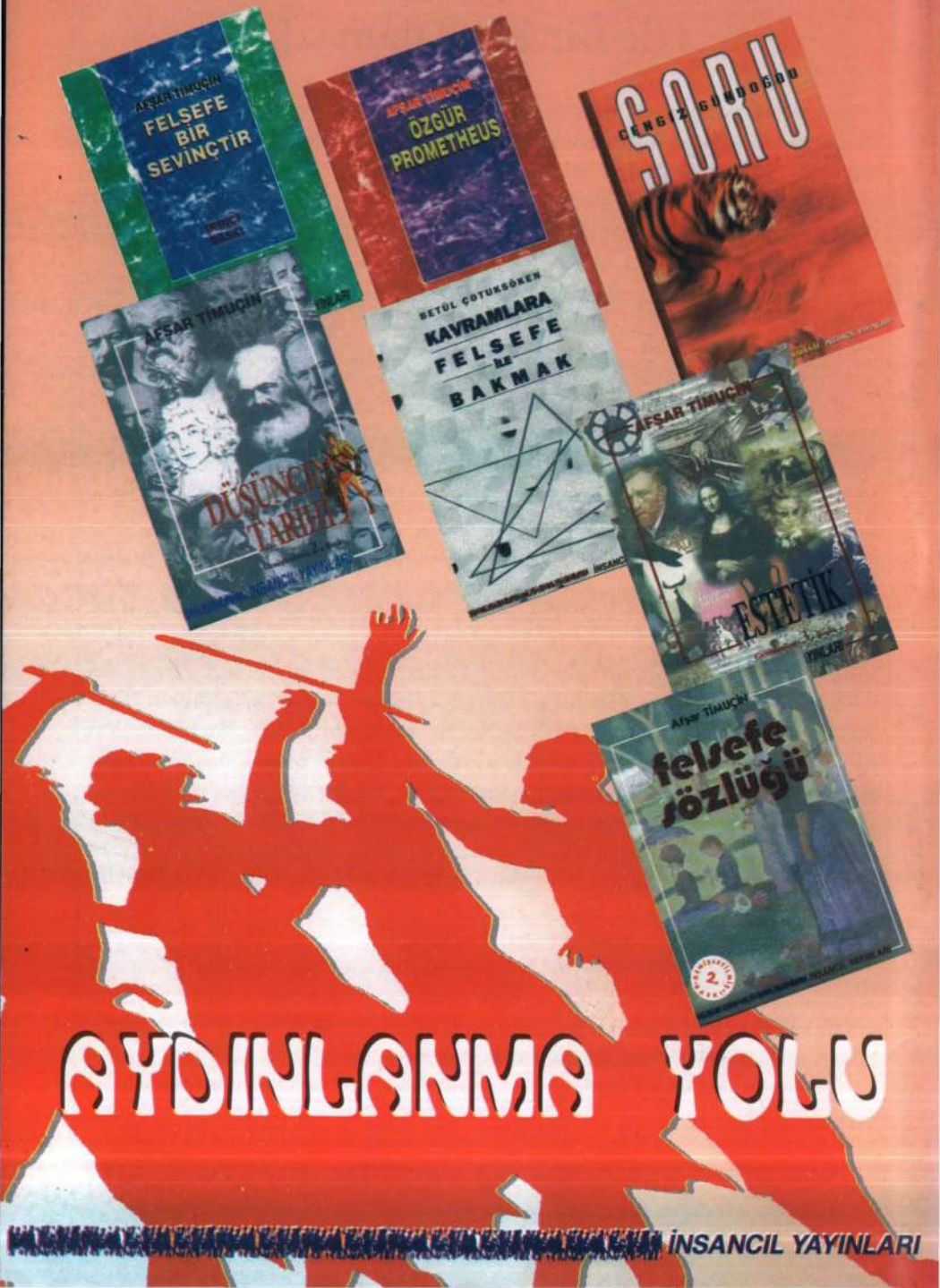

AYDINLANMA YOLU

İNSANCIL YAYINLARI